

Universitatea Babeș-Bolyai
Facultatea de Științe Politice, Administrative și de Comunicare
Departamentul de Științe Politice – ID

Prof. univ. dr. Levente Salat

Ovidiu Oltean, Doctorand

MULTICULTURALISM ȘI INTERCULTURALITATE

SUPPORT DE CURS PENTRU Anul III

Anul academic 2016–2017

CUPRINS

MODULUL I DIVERSITATEA ETNOCULTURALĂ ȘI CONSECINȚELE SALE

Obiective

Unitatea 1 Dimensiunile globale ale diversității etnoculturale

Unitatea 2 Conceptul de cultură

Unitatea 3 Cum pot fi depășite conflictele etnopolitice?

Unitatea 4 Modele teoretice și explicative privind geneza conflictelor etnopolitice

Bibliografie

MODULUL II MODALITĂȚI DE GESTIONARE A CONFLICTELOR ETNOPOLITICE

Obiective

Unitatea 1 Metode care urmăresc eliminarea diversității

Unitatea 2 Metode care urmăresc acomodarea diversității

Bibliografie

MODULUL III ȘANSELE DEMOCRAȚIEI ÎN SOCIETĂȚILE PROFUND DIVIZATE DIN PUNCT DE VEDERE ETNIC

Obiective

Unitatea 1 Dificultăți ale definiției

Unitatea 2 Critica democrației

Unitatea 3 Provocările diversității

Bibliografie

MODULUL IV TEORIA LIBERALĂ A DREPTURILOR MINORITARE

Obiective

Unitatea 1 Cum sunt posibile, totuși, națiunile multiculturale?

Unitatea 3 O soluție posibilă: teoria liberală a drepturilor minoritare

Bibliografie

MODULUL I

DIVERSITATEA ETNOCULTURALĂ ȘI CONSECINȚELE EI

Obiectivele modului:

- Prezentarea unei imagini de ansamblu asupra diversității, prin identificarea principalelor surse de diversitate în lume și a consecințelor acestora
- Stimularea prin predare, teme și tutoriale a reflecției studenților asupra rolului diversității și valorificării acesteia
- Înțelegerea unor modele de bază care explică conflictele etnopolitice

Unitatea 1: Dimensiunile globale ale diversității etnoculturale

Obiective:

Alcătuirea unei imagini de ansamblu asupra dimensiunilor diversității și consecințelor acesteia.

Stimularea prin predare, teme și tutoriale a reflecției studenților asupra rolului diversității și valorificării acesteia

Concepte cheie: diversitate, stat, limbă, creativitate, conflict

“Cu puțin timp în urmă, am călătorit în regiunea Morelos, situată în partea centrală a statului Mexico. Eram în căutarea satului Anencuilco, locul de baștină al lui Emiliano Zapata. M-am oprit și l-am întrebat pe un *campesino*, lucrător agricol, cât mai am de călătorit până la satul respectiv. El mi-a răspuns: ‘Dacă ați fi pornit în zorii zilei, erați acolo deja la această oră.’ Acest om a avut un ceas intern care a marcat timpul lui personal și al culturii căreia îi aparține. Pentru că nu toate ceasurile ale tuturor bărbaților și femeilor, ale tuturor civilizațiilor indică aceeași oră. Unul din miracolele ale globului nostru amenințat de pierzanie este tocmai această varietate a experiențelor umane, a memoriilor și a aspirațiilor. Orice încercare de a impune politici de uniformizare a acestei diversități seamănă cu preludiul morții.”

Carlos Fuentes

„Și astfel călătoria a luat sfârșit și m-am întors, îmbogățit de multă experiență și sărăcit de multe convingeri invalidate, multe certitudini dispărute. În ceea ce privește convingerile și certitudinile, de multe ori sunt consecințe ale ignoranței... Am pornit în călătoriile mele știind, sau crezând că știu cum ar trebui să trăiască oamenii, cum ar trebui să fie guvernați, educați, ce ar trebui să creadă. Aveam propriile puncte de vedere asupra fiecărei activități a vieții. Acum, la întoarcere mă văd lipsit de toate aceste plăcute certitudini... Cu cât mai bine înțeleg semnificația unei întrebări, cu atât mai dificil devine să răspunzi la ea. Aceia care acordă o mare importanță propriilor opinii, ar trebui să stea acasă. Când o persoană călătorește, părerile se rătăcesc la fel de ușor ca ochelarii, dar spre deosebire de ochelari, nu sunt ușor de înlocuit.”

Aldous Huxley

Lumea noastră contemporană este caracterizată de o profundă discrepanță între diversitatea ei etnoculturală (care este un dat structural) și modul ei de aranjare din punct de vedere etnopolitic (care este un construct):

Dimensiunile fenomenului de diversitate pot fi ilustrate la trei nivele de interes din punctul nostru de vedere: (1) la scară globală, (2) la nivelul Europei și (3) în privința României.

(1) La scară globală pot fi amintite următoarele date:

- în cele aproximativ **200** de state recunoscute de comunitatea internațională
- numărul comunităților cu tradiții de auto-suficiență (sistem instituțional complet) este de aproximativ **10.000** (Raport UNESCO, 1996 și Mircea Malița: „O civilizație, zece mii de culturi”)
- numărul grupurilor etnice este de aprox. 5.000 (UNDP, 2004)
- numărul limbilor vorbite este estimat între **4.000-6.000** (David Crystal: *The Cambridge Encyclopedia of Language*. Cambridge: Cambridge University Press, 1997)
- cel puțin **3.400** dintre acestea sunt vorbite de peste 1.000 de persoane
- există în lume aprox. 800 de comunități etnoculturale „viabile” din punct de vedere instituțional (Ernest Gellner, 1994).

În ceea ce privește **aranjarea etnopolitică a globului**, lumea contemporană este divizată, conform CIA Fact Book (2007), în **268 de entități teritoriale**, după cum urmează:

Entities	<p>Some of the independent states, dependencies, areas of special sovereignty, and governments included in this publication are not independent, and others are not officially recognized by the US Government.</p> <p>"Independent state" refers to a people politically organized into a sovereign state with a definite territory.</p> <p>"Dependencies" and "areas of special sovereignty" refer to a broad category of political entities that are associated in some way with an independent state.</p> <p>"Country" names used in the table of contents or for page headings are usually the short-form names as approved by the US Board on Geographic Names and may include independent states, dependencies, and areas of special sovereignty, or other geographic entities. There are a total of 268 separate geographic entities in <i>The World Factbook</i> that may be categorized as follows:</p> <p>INDEPENDENT STATES</p> <p>193 Afghanistan, Albania, Algeria, Andorra, Angola, Antigua and Barbuda, Argentina, Armenia, Australia, Austria, Azerbaijan, The Bahamas, Bahrain, Bangladesh, Barbados, Belarus, Belgium, Belize, Benin, Bhutan, Bolivia, Bosnia and Herzegovina, Botswana, Brazil, Brunei, Bulgaria, Burkina Faso, Burma, Burundi, Cambodia, Cameroon, Canada, Cape Verde, Central African Republic, Chad, Chile, China, Colombia,</p>
-----------------	--

Comoros, Democratic Republic of the Congo, Republic of the Congo, Costa Rica, Cote d'Ivoire, Croatia, Cuba, Cyprus, Czech Republic, Denmark, Djibouti, Dominica, Dominican Republic, East Timor, Ecuador, Egypt, El Salvador, Equatorial Guinea, Eritrea, Estonia, Ethiopia, Fiji, Finland, France, Gabon, The Gambia, Georgia, Germany, Ghana, Greece, Grenada, Guatemala, Guinea, Guinea-Bissau, Guyana, Haiti, Holy See, Honduras, Hungary, Iceland, India, Indonesia, Iran, Iraq, Ireland, Israel, Italy, Jamaica, Japan, Jordan, Kazakhstan, Kenya, Kiribati, North Korea, South Korea, Kuwait, Kyrgyzstan, Laos, Latvia, Lebanon, Lesotho, Liberia, Libya, Liechtenstein, Lithuania, Luxembourg, Macedonia, Madagascar, Malawi, Malaysia, Maldives, Mali, Malta, Marshall Islands, Mauritania, Mauritius, Mexico, Federated States of Micronesia, Moldova, Monaco, Mongolia, Montenegro, Morocco, Mozambique, Namibia, Nauru, Nepal, Netherlands, NZ, Nicaragua, Niger, Nigeria, Norway, Oman, Pakistan, Palau, Panama, Papua New Guinea, Paraguay, Peru, Philippines, Poland, Portugal, Qatar, Romania, Russia, Rwanda, Saint Kitts and Nevis, Saint Lucia, Saint Vincent and the Grenadines, Samoa, San Marino, Sao Tome and Principe, Saudi Arabia, Senegal, Serbia, Seychelles, Sierra Leone, Singapore, Slovakia, Slovenia, Solomon Islands, Somalia, South Africa, Spain, Sri Lanka, Sudan, Suriname, Swaziland, Sweden, Switzerland, Syria, Tajikistan, Tanzania, Thailand, Togo, Tonga, Trinidad and Tobago, Tunisia, Turkey, Turkmenistan, Tuvalu, Uganda, Ukraine, UAE, UK, US, Uruguay, Uzbekistan, Vanuatu, Venezuela, Vietnam, Yemen, Zambia, Zimbabwe

OTHER

2 Taiwan, European Union

DEPENDENCIES AND AREAS OF SPECIAL SOVEREIGNTY

6 Australia - Ashmore and Cartier Islands, Christmas Island, Cocos (Keeling) Islands, Coral Sea Islands, Heard Island and McDonald Islands, Norfolk Island

2 China - Hong Kong, Macau

2 Denmark - Faroe Islands, Greenland

12 France - Bassas da India*, Clipperton Island, Europa Island*, French Polynesia, French Southern and Antarctic Lands, Glorioso Islands*, Juan de Nova Island*, Mayotte, New Caledonia, Saint Pierre and Miquelon, Tromelin Island*, Wallis and Futuna (* consolidated in Iles Eparses entry)

2 Netherlands - Aruba, Netherlands Antilles

3 New Zealand - Cook Islands, Niue, Tokelau

3 Norway - Bouvet Island, Jan Mayen, Svalbard

17 UK - Akrotiri, Anguilla, Bermuda, British Indian Ocean Territory, British Virgin Islands, Cayman Islands, Dhekelia, Falkland Islands, Gibraltar, Guernsey, Jersey, Isle of Man, Montserrat, Pitcairn Islands, Saint Helena, South Georgia and the South Sandwich Islands, Turks and Caicos Islands

<p>14 US - American Samoa, Baker Island*, Guam, Howland Island*, Jarvis Island*, Johnston Atoll*, Kingman Reef*, Midway Islands*, Navassa Island, Northern Mariana Islands, Palmyra Atoll*, Puerto Rico, Virgin Islands, Wake Island (* consolidated in United States Pacific Island Wildlife Refuges entry)</p> <p>MISCELLANEOUS</p> <p>6 Antarctica, Gaza Strip, Paracel Islands, Spratly Islands, West Bank, Western Sahara</p> <p>OTHER ENTITIES</p> <p>5 oceans - Arctic Ocean, Atlantic Ocean, Indian Ocean, Pacific Ocean, Southern Ocean</p> <p>1 World</p> <p>268 total</p>

<https://www.cia.gov/cia/publications/factbook/docs/notesanddefs.html> (accesat la 05. 03. 2007)

Dinamica evoluției etnopolitice a Europei și a zonelor limtrofe poate fi urmărită pe varianta on-line a Atlasului Istoric Centennia, accesibil la adresa: www.HistoricalAtlas.com.

Un studiu efectuat în anul **1971**, în cadrul celor **132 de entități statale** existente la vremea respectivă, a constatat următoarele:

- doar 12 state (9.1%) puteau fi considerate în mod justificat state-națiuni;
- doar 25 de state (18.9%) erau constituite dintr-o singură națiune majoritară reprezentând peste 90% din populație, dar pe teritoriul statului respectiv trăia și cel puțin o minoritate importantă;
- alte 25 (18.9%) erau constituite dintr-o națiune (sau o națiune potențială) reprezentând între 75% și 89% din populație;
- în 31 de state (23.5%), membrii grupului etnic cel mai numeros constituiau între 50% și 74% din populație;
- în 39 de state (29.5%) națiunea cea mai numeroasă reprezenta mai puțin de jumătate din populație.

(Conf.: W. Connor: "A Nation Is a Nation, Is a State, Is an Ethnic Group, Is a...", in: W. Connor: *Ethnonationalism. The Quest for Understanding*, Princeton, NJ: Princeton University Press, 1994.)

Deși, în mod logic, tendința de creștere a numărului de state (la 192 în 2000, ceea ce înseamnă **o creștere cu aproximativ 30%**) ar fi trebuit să determine diminuarea distanțelor dintre diversitatea etnoculturală și redistribuirea etnopolitică a lumii contemporane, adevărul este tocmai opus: formațiunile statale care au luat naștere din 1971 mai degrabă au sporit decât au diminuat indicatorii de diversitate ai țărilor recunoscute ca suverane de comunitatea internațională.

Conform unui raport realizat de UNDP, există, în continuare,

- doar 30 de state în care ponderea minorităților naționale și religioase este sub 10%;
- în 42 de state acest procentaj se situează în intervalul 10-25%;
- iar în 110 state minoritățile reprezintă peste 25% din populația totală a țării;

- numărul țărilor care pot fi considerate omogene din punct de vedere etnic, cultural și lingvistic nu depășește nici azi 20

(*Human Development Report 2004. Cultural Liberty in today's diverse world*, New York: UNDP, 2004).

Conform CIA Fact Book, **componența etnică** a principalelor entități etnopolitice se prezintă în felul următor:

Country	Ethnic groups (%)
<u>Afghanistan</u>	Pashtun 42%, Tajik 27%, Hazara 9%, Uzbek 9%, Aimak 4%, Turkmen 3%, Baloch 2%, other 4%
<u>Albania</u>	Albanian 95%, Greek 3%, other 2% (Vlach, Roma (Gypsy), Serb, Macedonian, Bulgarian) (1989 est.) <i>note: in 1989, other estimates of the Greek population ranged from 1% (official Albanian statistics) to 12% (from a Greek organization)</i>
<u>Algeria</u>	Arab-Berber 99%, European less than 1% <i>note: almost all Algerians are Berber in origin, not Arab; the minority who identify themselves as Berber live mostly in the mountainous region of Kabylie east of Algiers; the Berbers are also Muslim but identify with their Berber rather than Arab cultural heritage; Berbers have long agitated, sometimes violently, for autonomy; the government is unlikely to grant autonomy but has offered to begin sponsoring teaching Berber language in schools</i>
<u>American Samoa</u>	native Pacific islander 92.9%, Asian 2.9%, white 1.2%, mixed 2.8%, other 0.2% (2000 census)
<u>Andorra</u>	Spanish 43%, Andorran 33%, Portuguese 11%, French 7%, other 6% (1998)
<u>Angola</u>	Ovimbundu 37%, Kimbundu 25%, Bakongo 13%, mestizo (mixed European and native African) 2%, European 1%, other 22%
<u>Anquilla</u>	black (predominant) 90.1%, mixed, mulatto 4.6%, white 3.7%, other 1.5% (2001 Census)
<u>Antigua and Barbuda</u>	black, British, Portuguese, Lebanese, Syrian
<u>Argentina</u>	white (mostly Spanish and Italian) 97%, mestizo (mixed white and Amerindian ancestry), Amerindian, or other non-white groups 3%
<u>Armenia</u>	Armenian 97.9%, Yezidi (Kurd) 1.3%, Russian 0.5%, other 0.3% (2001 census)
<u>Aruba</u>	mixed white/Caribbean Amerindian 80%
<u>Australia</u>	Caucasian 92%, Asian 7%, aboriginal and other 1%
<u>Austria</u>	Austrians 91.1%, former Yugoslavs 4% (includes Croatians, Slovenes, Serbs, and Bosniaks), Turks

	1.6%, German 0.9%, other or unspecified 2.4% (2001 census)
<u>Azerbaijan</u>	Azeri 90.6%, Dagestani 2.2%, Russian 1.8%, Armenian 1.5%, other 3.9% (1999 census) <i>note: almost all Armenians live in the separatist Nagorno-Karabakh region</i>
<u>Bahamas, The</u>	black 85%, white 12%, Asian and Hispanic 3%
<u>Bahrain</u>	Bahraini 62.4%, non-Bahraini 37.6% (2001 census)
<u>Bangladesh</u>	Bengali 98%, tribal groups, non-Bengali Muslims (1998)
<u>Barbados</u>	black 90%, white 4%, Asian and mixed 6%
<u>Belarus</u>	Belarusian 81.2%, Russian 11.4%, Polish 3.9%, Ukrainian 2.4%, other 1.1% (1999 census)
<u>Belgium</u>	Fleming 58%, Walloon 31%, mixed or other 11%
<u>Belize</u>	mestizo 48.7%, Creole 24.9%, Maya 10.6%, Garifuna 6.1%, other 9.7%
<u>Benin</u>	African 99% (42 ethnic groups, most important being Fon, Adja, Yoruba, Bariba), Europeans 5,500
<u>Bermuda</u>	black 54.8%, white 34.1%, mixed 6.4%, other races 4.3%, unspecified 0.4% (2000 census)
<u>Bhutan</u>	Bhote 50%, ethnic Nepalese 35% (includes Lhotsampas - one of several Nepalese ethnic groups), indigenous or migrant tribes 15%
<u>Bolivia</u>	Quechua 30%, mestizo (mixed white and Amerindian ancestry) 30%, Aymara 25%, white 15%
<u>Bosnia and Herzegovina</u>	Bosniak 48%, Serb 37.1%, Croat 14.3%, other 0.6% (2000) <i>note: Bosniak has replaced Muslim as an ethnic term in part to avoid confusion with the religious term Muslim - an adherent of Islam</i>
<u>Botswana</u>	Tswana (or Setswana) 79%, Kalanga 11%, Basarwa 3%, other, including Kgalagadi and white 7%
<u>Brazil</u>	white 53.7%, mulatto (mixed white and black) 38.5%, black 6.2%, other (includes Japanese, Arab, Amerindian) 0.9%, unspecified 0.7% (2000 census)
<u>British Virgin Islands</u>	black 83%, white, Indian, Asian and mixed
<u>Brunei</u>	Malay 67%, Chinese 15%, indigenous 6%, other 12%
<u>Bulgaria</u>	Bulgarian 83.9%, Turk 9.4%, Roma 4.7%, other 2% (including Macedonian, Armenian, Tatar, Circassian) (2001 census)
<u>Burkina Faso</u>	Mossi over 40%, Gurunsi, Senufo, Lobi, Bobo, Mande, Fulani
<u>Burma</u>	Burman 68%, Shan 9%, Karen 7%, Rakhine 4%,

	Chinese 3%, Indian 2%, Mon 2%, other 5%
<u>Burundi</u>	Hutu (Bantu) 85%, Tutsi (Hamitic) 14%, Twa (Pygmy) 1%, Europeans 3,000, South Asians 2,000
<u>Cambodia</u>	Khmer 90%, Vietnamese 5%, Chinese 1%, other 4%
<u>Cameroon</u>	Cameroon Highlanders 31%, Equatorial Bantu 19%, Kirdi 11%, Fulani 10%, Northwestern Bantu 8%, Eastern Nigritic 7%, other African 13%, non-African less than 1%
<u>Canada</u>	British Isles origin 28%, French origin 23%, other European 15%, Amerindian 2%, other, mostly Asian, African, Arab 6%, mixed background 26%
<u>Cape Verde</u>	Creole (mulatto) 71%, African 28%, European 1%
<u>Cayman Islands</u>	mixed 40%, white 20%, black 20%, expatriates of various ethnic groups 20%
<u>Central African Republic</u>	Baya 33%, Banda 27%, Mandjia 13%, Sara 10%, Mboum 7%, M'Baka 4%, Yakoma 4%, other 2%
<u>Chad</u>	200 distinct groups; in the north and center: Arabs, Gorane (Toubou, Daza, Kreda), Zaghawa, Kanembou, Ouaddai, Baguirmi, Hadjerai, Fulbe, Kotoko, Hausa, Boulala, and Maba, most of whom are Muslim; in the south: Sara (Ngambaye, Mbaye, Goulaye), Moundang, Moussei, Massa, most of whom are Christian or animist; about 1,000 French citizens live in Chad
<u>Chile</u>	white and white-Amerindian 95%, Amerindian 3%, other 2%
<u>China</u>	Han Chinese 91.9%, Zhuang, Uygur, Hui, Yi, Tibetan, Miao, Manchu, Mongol, Buyi, Korean, and other nationalities 8.1%
<u>Christmas Island</u>	Chinese 70%, European 20%, Malay 10% <i>note: no indigenous population (2001)</i>
<u>Cocos (Keeling) Islands</u>	Europeans, Cocos Malays
<u>Colombia</u>	mestizo 58%, white 20%, mulatto 14%, black 4%, mixed black-Amerindian 3%, Amerindian 1%
<u>Comoros</u>	Antalote, Cafre, Makoa, Oimatsaha, Sakalava
<u>Congo, Democratic Republic of the</u>	over 200 African ethnic groups of which the majority are Bantu; the four largest tribes - Mongo, Luba, Kongo (all Bantu), and the Mangbetu-Azande (Hamitic) make up about 45% of the population
<u>Congo, Republic of the</u>	Kongo 48%, Sangha 20%, M'Bochi 12%, Teke 17%, Europeans and other 3%
<u>Cook Islands</u>	Cook Island Maori (Polynesian) 87.7%, part Cook Island Maori 5.8%, other 6.5% (2001 census)
<u>Costa Rica</u>	white (including mestizo) 94%, black 3%, Amerindian

	1%, Chinese 1%, other 1%
<u>Cote d'Ivoire</u>	Akan 42.1%, Voltaiques or Gur 17.6%, Northern Mandes 16.5%, Krous 11%, Southern Mandes 10%, other 2.8% (includes 130,000 Lebanese and 14,000 French) (1998)
<u>Croatia</u>	Croat 89.6%, Serb 4.5%, other 5.9% (including Bosniak, Hungarian, Slovene, Czech, and Roma) (2001 census)
<u>Cuba</u>	mulatto 51%, white 37%, black 11%, Chinese 1%
<u>Cyprus</u>	Greek 77%, Turkish 18%, other 5% (2001)
<u>Czech Republic</u>	Czech 90.4%, Moravian 3.7%, Slovak 1.9%, other 4% (2001 census)
<u>Denmark</u>	Scandinavian, Inuit, Faroese, German, Turkish, Iranian, Somali
<u>Djibouti</u>	Somali 60%, Afar 35%, French, Arab, Ethiopian, and Italian 5%
<u>Dominica</u>	black, mixed black and European, European, Syrian, Carib Amerindian
<u>Dominican Republic</u>	mixed 73%, white 16%, black 11%
<u>East Timor</u>	Austronesian (Malayo-Polynesian), Papuan, small Chinese minority
<u>Ecuador</u>	mestizo (mixed Amerindian and white) 65%, Amerindian 25%, Spanish and others 7%, black 3%
<u>Egypt</u>	Egyptian 98%, Berber, Nubian, Bedouin, and Beja 1%, Greek, Armenian, other European (primarily Italian and French) 1%
<u>El Salvador</u>	mestizo 90%, white 9%, Amerindian 1%
<u>Equatorial Guinea</u>	Bioko (primarily Bubi, some Fernandinos), Rio Muni (primarily Fang), Europeans less than 1,000, mostly Spanish
<u>Eritrea</u>	Tigrinya 50%, Tigre and Kunama 40%, Afar 4%, Saho (Red Sea coast dwellers) 3%, other 3%
<u>Estonia</u>	Estonian 67.9%, Russian 25.6%, Ukrainian 2.1%, Belarusian 1.3%, Finn 0.9%, other 2.2% (2000 census)
<u>Ethiopia</u>	Oromo 40%, Amhara and Tigre 32%, Sidamo 9%, Shankella 6%, Somali 6%, Afar 4%, Gurage 2%, other 1%
<u>Falkland Islands (Islas Malvinas)</u>	British
<u>Faroe Islands</u>	Scandinavian
<u>Fiji</u>	Fijian 51% (predominantly Melanesian with a

	Polynesian admixture), Indian 44%, European, other Pacific Islanders, overseas Chinese, and other 5% (1998 est.)
<u>Finland</u>	Finn 93.4%, Swede 5.7%, Russian 0.4%, Estonian 0.2%, Roma 0.2%, Sami 0.1%
<u>France</u>	Celtic and Latin with Teutonic, Slavic, North African, Indochinese, Basque minorities <i>overseas departments</i> : black, white, mulatto, East Indian, Chinese, Amerindian
<u>French Polynesia</u>	Polynesian 78%, Chinese 12%, local French 6%, metropolitan French 4%
<u>Gabon</u>	Bantu tribes, including four major tribal groupings (Fang, Bapounou, Nzebi, Obamba); other Africans and Europeans, 154,000, including 10,700 French and 11,000 persons of dual nationality
<u>Gambia, The</u>	African 99% (Mandinka 42%, Fula 18%, Wolof 16%, Jola 10%, Serahuli 9%, other 4%), non-African 1%
<u>Gaza Strip</u>	Palestinian Arab and other 99.4%, Jewish 0.6%
<u>Georgia</u>	Georgian 83.8%, Azeri 6.5%, Armenian 5.7%, Russian 1.5%, other 2.5% (2002 census)
<u>Germany</u>	German 91.5%, Turkish 2.4%, other 6.1% (made up largely of Greek, Italian, Polish, Russian, Serbo-Croatian, Spanish)
<u>Ghana</u>	African 98.5% (includes Akan 44%, Moshi-Dagomba 16%, Ewe 13%, Ga 8%, Gurma 3%, Yoruba 1%), European and other 1.5% (1998)
<u>Gibraltar</u>	Spanish, Italian, English, Maltese, Portuguese, German, North Africans
<u>Greece</u>	Greek 98%, Turkish and other 2% <i>note</i> : the Greek Government states there are no ethnic divisions in Greece
<u>Greenland</u>	Greenlander 88% (Inuit and Greenland-born whites), Danish and others 12% (2000)
<u>Grenada</u>	black 82%, mixed black and European 13%, European and East Indian 5%, and trace of Arawak/Carib Amerindian
<u>Guam</u>	Chamorro 37.1%, Filipino 26.3%, other Pacific islander 11.3%, white 6.9%, other Asian 6.3%, other ethnic origin or race 2.3%, mixed 9.8% (2000 census)
<u>Guatemala</u>	Mestizo (mixed Amerindian-Spanish - in local Spanish called Ladino) and European 59.4%, K'iche 9.1%, Kaqchikel 8.4%, Mam 7.9%, Q'eqchi 6.3%, other Mayan 8.6%, indigenous non-Mayan 0.2%, other 0.1% (2001 census)
<u>Guernsey</u>	UK and Norman-French descent with small percentages from other European countries

<u>Guinea</u>	Peuhl 40%, Malinke 30%, Soussou 20%, smaller ethnic groups 10%
<u>Guinea-Bissau</u>	African 99% (includes Balanta 30%, Fula 20%, Manjaca 14%, Mandinga 13%, Papel 7%), European and mulatto less than 1%
<u>Guyana</u>	East Indian 50%, black 36%, Amerindian 7%, white, Chinese, and mixed 7%
<u>Haiti</u>	black 95%, mulatto and white 5%
<u>Holy See (Vatican City)</u>	Italians, Swiss, other
<u>Honduras</u>	mestizo (mixed Amerindian and European) 90%, Amerindian 7%, black 2%, white 1%
<u>Hong Kong</u>	Chinese 95%, other 5%
<u>Hungary</u>	Hungarian 92.3%, Roma 1.9%, other or unknown 5.8% (2001 census)
<u>Iceland</u>	homogeneous mixture of descendants of Norse and Celts 94%, population of foreign origin 6%
<u>India</u>	Indo-Aryan 72%, Dravidian 25%, Mongoloid and other 3% (2000)
<u>Indonesia</u>	Javanese 45%, Sundanese 14%, Madurese 7.5%, coastal Malays 7.5%, other 26%
<u>Iran</u>	Persian 51%, Azeri 24%, Gilaki and Mazandarani 8%, Kurd 7%, Arab 3%, Lur 2%, Baloch 2%, Turkmen 2%, other 1%
<u>Iraq</u>	Arab 75%-80%, Kurdish 15%-20%, Turkoman, Assyrian or other 5%
<u>Ireland</u>	Celtic, English
<u>Isle of Man</u>	Manx (Norse-Celtic descent), Briton
<u>Israel</u>	Jewish 76.4% (of which Israel-born 67.1%, Europe/America-born 22.6%, Africa-born 5.9%, Asia-born 4.2%), non-Jewish 23.6% (mostly Arab) (2004)
<u>Italy</u>	Italian (includes small clusters of German-, French-, and Slovene-Italians in the north and Albanian-Italians and Greek-Italians in the south)
<u>Jamaica</u>	black 90.9%, East Indian 1.3%, white 0.2%, Chinese 0.2%, mixed 7.3%, other 0.1%
<u>Japan</u>	Japanese 99%, others 1% (Korean 511,262, Chinese 244,241, Brazilian 182,232, Filipino 89,851, other 237,914) <i>note: up to 230,000 Brazilians of Japanese origin migrated to Japan in the 1990s to work in industries; some have returned to Brazil (2004)</i>
<u>Jersey</u>	Jersey 51.1%, British 34.8%, Irish, French, and other white 6.6%, Portuguese/Madeiran 6.4%, other 1.1%

	(2001 census)
<u>Jordan</u>	Arab 98%, Circassian 1%, Armenian 1%
<u>Kazakhstan</u>	Kazakh (Qazaq) 53.4%, Russian 30%, Ukrainian 3.7%, Uzbek 2.5%, German 2.4%, Tatar 1.7%, Uygur 1.4%, other 4.9% (1999 census)
<u>Kenya</u>	Kikuyu 22%, Luhya 14%, Luo 13%, Kalenjin 12%, Kamba 11%, Kisii 6%, Meru 6%, other African 15%, non-African (Asian, European, and Arab) 1%
<u>Kiribati</u>	Micronesian 98.8%, other 1.2% (2000 census)
<u>Korea, North</u>	racially homogeneous; there is a small Chinese community and a few ethnic Japanese
<u>Korea, South</u>	homogeneous (except for about 20,000 Chinese)
<u>Kuwait</u>	Kuwaiti 45%, other Arab 35%, South Asian 9%, Iranian 4%, other 7%
<u>Kyrgyzstan</u>	Kyrgyz 64.9%, Uzbek 13.8%, Russian 12.5%, Dungan 1.1%, Ukrainian 1%, Uygur 1%, other 5.7% (1999 census)
<u>Laos</u>	Lao Loum (lowland) 68%, Lao Theung (upland) 22%, Lao Soung (highland) including the Hmong and the Yao 9%, ethnic Vietnamese/Chinese 1%
<u>Latvia</u>	Latvian 57.7%, Russian 29.6%, Belarusian 4.1%, Ukrainian 2.7%, Polish 2.5%, Lithuanian 1.4%, other 2% (2002)
<u>Lebanon</u>	Arab 95%, Armenian 4%, other 1% <i>note: many Christian Lebanese do not identify themselves as Arab but rather as descendents of the ancient Canaanites and prefer to be called Phoenicians</i>
<u>Lesotho</u>	Sotho 99.7%, Europeans, Asians, and other 0.3%,
<u>Liberia</u>	indigenous African 95% (including Kpelle, Bassa, Gio, Kru, Grebo, Mano, Krahn, Gola, Gbandi, Loma, Kissi, Vai, Dei, Bella, Mandingo, and Mende), Americo-Liberians 2.5% (descendants of immigrants from the US who had been slaves), Congo People 2.5% (descendants of immigrants from the Caribbean who had been slaves)
<u>Libya</u>	Berber and Arab 97%, Greeks, Maltese, Italians, Egyptians, Pakistanis, Turks, Indians, Tunisians
<u>Liechtenstein</u>	Alemannic 86%, Italian, Turkish, and other 14%
<u>Lithuania</u>	Lithuanian 83.4%, Polish 6.7%, Russian 6.3%, other or unspecified 3.6% (2001 census)
<u>Luxembourg</u>	Celtic base (with French and German blend), Portuguese, Italian, Slavs (from Montenegro, Albania, and Kosovo) and European (guest and resident workers)
<u>Macau</u>	Chinese 95.7%, Macanese (mixed Portuguese and

	Asian ancestry) 1%, other 3.3% (2001 census)
<u>Macedonia</u>	Macedonian 64.2%, Albanian 25.2%, Turkish 3.9%, Roma 2.7%, Serb 1.8%, other 2.2% (2002 census)
<u>Madagascar</u>	Malayo-Indonesian (Merina and related Betsileo), Cotiers (mixed African, Malayo-Indonesian, and Arab ancestry - Betsimisaraka, Tsimihety, Antaisaka, Sakalava), French, Indian, Creole, Comoran
<u>Malawi</u>	Chewa, Nyanja, Tumbuka, Yao, Lomwe, Sena, Tonga, Ngoni, Ngonde, Asian, European
<u>Malaysia</u>	Malay 50.4%, Chinese 23.7%, Indigenous 11%, Indian 7.1%, others 7.8% (2004 est.)
<u>Maldives</u>	South Indians, Sinhalese, Arabs
<u>Mali</u>	Mande 50% (Bambara, Malinke, Soninke), Peul 17%, Voltaic 12%, Songhai 6%, Tuareg and Moor 10%, other 5%
<u>Malta</u>	Maltese (descendants of ancient Carthaginians and Phoenicians, with strong elements of Italian and other Mediterranean stock)
<u>Marshall Islands</u>	Micronesian
<u>Mauritania</u>	mixed Maur/black 40%, Moor 30%, black 30%
<u>Mauritius</u>	Indo-Mauritian 68%, Creole 27%, Sino-Mauritian 3%, Franco-Mauritian 2%
<u>Mayotte</u>	NA
<u>Mexico</u>	mestizo (Amerindian-Spanish) 60%, Amerindian or predominantly Amerindian 30%, white 9%, other 1%
<u>Micronesia, Federated States of</u>	nine ethnic Micronesian and Polynesian groups
<u>Moldova</u>	Moldovan/Romanian 78.2%, Ukrainian 8.4%, Russian 5.8%, Gagauz 4.4%, Bulgarian 1.9%, other 1.3% (2004 census) <i>note: internal disputes with ethnic Slavs in the Transnistrian region</i>
<u>Monaco</u>	French 47%, Monegasque 16%, Italian 16%, other 21%
<u>Mongolia</u>	Mongol (mostly Khalkha) 94.9%, Turkic (mostly Kazakh) 5%, other (including Chinese and Russian) 0.1% (2000)
<u>Montenegro</u>	Montenegrin 43%, Serbian 32%, Bosniak 8%, Albanian 5%, other (Muslims, Croats, Roma) 12%
<u>Montserrat</u>	black, white
<u>Morocco</u>	Arab-Berber 99.1%, other 0.7%, Jewish 0.2%
<u>Mozambique</u>	African 99.66% (Makhuwa, Tsonga, Lomwe, Sena, and

	others), Europeans 0.06%, Euro-Africans 0.2%, Indians 0.08%
<u>Namibia</u>	black 87.5%, white 6%, mixed 6.5% <i>note:</i> about 50% of the population belong to the Ovambo tribe and 9% to the Kavangos tribe; other ethnic groups includes Herero 7%, Damara 7%, Nama 5%, Caprivian 4%, Bushmen 3%, Baster 2%, Tswana 0.5%
<u>Nauru</u>	Nauruan 58%, other Pacific Islander 26%, Chinese 8%, European 8%
<u>Nepal</u>	Chhettri 15.5%, Brahman-Hill 12.5%, Magar 7%, Tharu 6.6%, Tamang 5.5%, Newar 5.4%, Muslim 4.2%, Kami 3.9%, Yadav 3.9%, other 32.7%, unspecified 2.8% (2001 census)
<u>Netherlands</u>	Dutch 83%, other 17% (of which 9% are non-Western origin mainly Turks, Moroccans, Antilleans, Surinamese, and Indonesians) (1999 est.)
<u>Netherlands Antilles</u>	mixed black 85%, Carib Amerindian, white, East Asian
<u>New Caledonia</u>	Melanesian 42.5%, European 37.1%, Wallisian 8.4%, Polynesian 3.8%, Indonesian 3.6%, Vietnamese 1.6%, other 3%
<u>New Zealand</u>	European 69.8%, Maori 7.9%, Asian 5.7%, Pacific islander 4.4%, other 0.5%, mixed 7.8%, unspecified 3.8% (2001 census)
<u>Nicaragua</u>	mestizo (mixed Amerindian and white) 69%, white 17%, black 9%, Amerindian 5%
<u>Niger</u>	Hausa 56%, Djerma 22%, Fula 8.5%, Tuareg 8%, Beri Beri (Kanouri) 4.3%, Arab, Toubou, and Gourmantche 1.2%, about 1,200 French expatriates
<u>Nigeria</u>	Nigeria, Africa's most populous country, is composed of more than 250 ethnic groups; the following are the most populous and politically influential: Hausa and Fulani 29%, Yoruba 21%, Igbo (Ibo) 18%, Ijaw 10%, Kanuri 4%, Ibibio 3.5%, Tiv 2.5%
<u>Niue</u>	Niuen 78.2%, Pacific islander 10.2%, European 4.5%, mixed 3.9%, Asian 0.2%, unspecified 3% (2001 census)
<u>Norfolk Island</u>	descendants of the Bounty mutineers, Australian, New Zealander, Polynesian
<u>Northern Mariana Islands</u>	Asian 56.3%, Pacific islander 36.3%, Caucasian 1.8%, other 0.8%, mixed 4.8% (2000 census)
<u>Norway</u>	Norwegian, Sami 20,000
<u>Oman</u>	Arab, Baluchi, South Asian (Indian, Pakistani, Sri Lankan, Bangladeshi), African

<u>Pakistan</u>	Punjabi, Sindhi, Pashtun (Pathan), Baloch, Muhajir (immigrants from India at the time of partition and their descendants)
<u>Palau</u>	Palauan (Micronesian with Malayan and Melanesian admixtures) 69.9%, Filipino 15.3%, Chinese 4.9%, other Asian 2.4%, white 1.9%, Carolinian 1.4%, other Micronesian 1.1%, other or unspecified 3.2% (2000 census)
<u>Panama</u>	mestizo (mixed Amerindian and white) 70%, Amerindian and mixed (West Indian) 14%, white 10%, Amerindian 6%
<u>Papua New Guinea</u>	Melanesian, Papuan, Negrito, Micronesian, Polynesian
<u>Paraguay</u>	mestizo (mixed Spanish and Amerindian) 95%, other 5%
<u>Peru</u>	Amerindian 45%, mestizo (mixed Amerindian and white) 37%, white 15%, black, Japanese, Chinese, and other 3%
<u>Philippines</u>	Tagalog 28.1%, Cebuano 13.1%, Ilocano 9%, Bisaya/Binisaya 7.6%, Hiligaynon Ilonggo 7.5%, Bikol 6%, Waray 3.4%, other 25.3% (2000 census)
<u>Pitcairn Islands</u>	descendants of the Bounty mutineers and their Tahitian wives
<u>Poland</u>	Polish 96.7%, German 0.4%, Belarusian 0.1%, Ukrainian 0.1%, other and unspecified 2.7% (2002 census)
<u>Portugal</u>	homogeneous Mediterranean stock; citizens of black African descent who immigrated to mainland during decolonization number less than 100,000; since 1990 East Europeans have entered Portugal
<u>Puerto Rico</u>	white (mostly Spanish origin) 80.5%, black 8%, Amerindian 0.4%, Asian 0.2%, mixed and other 10.9%
<u>Qatar</u>	Arab 40%, Indian 18%, Pakistani 18%, Iranian 10%, other 14%
<u>Romania</u>	Romanian 89.5%, Hungarian 6.6%, Roma 2.5%, Ukrainian 0.3%, German 0.3%, Russian 0.2%, Turkish 0.2%, other 0.4% (2002 census)
<u>Russia</u>	Russian 79.8%, Tatar 3.8%, Ukrainian 2%, Bashkir 1.2%, Chuvash 1.1%, other or unspecified 12.1% (2002 census)
<u>Rwanda</u>	Hutu 84%, Tutsi 15%, Twa (Pygmoid) 1%
<u>Saint Helena</u>	African descent 50%, white 25%, Chinese 25%
<u>Saint Kitts and Nevis</u>	predominantly black; some British, Portuguese, and Lebanese
<u>Saint Lucia</u>	black 90%, mixed 6%, East Indian 3%, white 1%

<u>Saint Pierre and Miquelon</u>	Basques and Bretons (French fishermen)
<u>Saint Vincent and the Grenadines</u>	black 66%, mixed 19%, East Indian 6%, Carib Amerindian 2%, other 7%
<u>Samoa</u>	Samoan 92.6%, Euronesian 7% (persons of European and Polynesian blood), Europeans 0.4%
<u>San Marino</u>	Sammarinese, Italian
<u>Sao Tome and Principe</u>	mestizo, angolares (descendants of Angolan slaves), forros (descendants of freed slaves), servicais (contract laborers from Angola, Mozambique, and Cape Verde), tongas (children of servicais born on the islands), Europeans (primarily Portuguese)
<u>Saudi Arabia</u>	Arab 90%, Afro-Asian 10%
<u>Senegal</u>	Wolof 43.3%, Pular 23.8%, Serer 14.7%, Jola 3.7%, Mandinka 3%, Soninke 1.1%, European and Lebanese 1%, other 9.4%
<u>Serbia</u>	Serb 66%, Albanian 17%, Hungarian 3.5%, other 13.5% (1991)
<u>Seychelles</u>	mixed French, African, Indian, Chinese, and Arab
<u>Sierra Leone</u>	20 African ethnic groups 90% (Temne 30%, Mende 30%, other 30%), Creole (Krio) 10% (descendants of freed Jamaican slaves who were settled in the Freetown area in the late-18th century), refugees from Liberia's recent civil war, small numbers of Europeans, Lebanese, Pakistanis, and Indians
<u>Singapore</u>	Chinese 76.8%, Malay 13.9%, Indian 7.9%, other 1.4% (2000 census)
<u>Slovakia</u>	Slovak 85.8%, Hungarian 9.7%, Roma 1.7%, Ruthenian/Ukrainian 1%, other and unspecified 1.8% (2001 census)
<u>Slovenia</u>	Slovene 83.1%, Serb 2%, Croat 1.8%, Bosniak 1.1%, other or unspecified 12% (2002 census)
<u>Solomon Islands</u>	Melanesian 94.5%, Polynesian 3%, Micronesian 1.2%, other 1.1%, unspecified 0.2% (1999 census)
<u>Somalia</u>	Somali 85%, Bantu and other non-Somali 15% (including Arabs 30,000)
<u>South Africa</u>	black African 79%, white 9.6%, colored 8.9%, Indian/Asian 2.5% (2001 census)
<u>Spain</u>	composite of Mediterranean and Nordic types
<u>Sri Lanka</u>	Sinhalese 73.8%, Sri Lankan Moors 7.2%, Indian Tamil 4.6%, Sri Lankan Tamil 3.9%, other 0.5%, unspecified 10% (2001 census provisional data)
<u>Sudan</u>	black 52%, Arab 39%, Beja 6%, foreigners 2%, other 1%

<u>Suriname</u>	Hindustani (also known locally as "East Indians"; their ancestors emigrated from northern India in the latter part of the 19th century) 37%, Creole (mixed white and black) 31%, Javanese 15%, "Maroons" (their African ancestors were brought to the country in the 17th and 18th centuries as slaves and escaped to the interior) 10%, Amerindian 2%, Chinese 2%, white 1%, other 2%
<u>Svalbard</u>	Norwegian 55.4%, Russian and Ukrainian 44.3%, other 0.3% (1998)
<u>Swaziland</u>	African 97%, European 3%
<u>Sweden</u>	indigenous population: Swedes with Finnish and Sami minorities; foreign-born or first-generation immigrants: Finns, Yugoslavs, Danes, Norwegians, Greeks, Turks
<u>Switzerland</u>	German 65%, French 18%, Italian 10%, Romansch 1%, other 6%
<u>Syria</u>	Arab 90.3%, Kurds, Armenians, and other 9.7%
<u>Taiwan</u>	Taiwanese (including Hakka) 84%, mainland Chinese 14%, aborigine 2%
<u>Tajikistan</u>	Tajik 79.9%, Uzbek 15.3%, Russian 1.1%, Kyrgyz 1.1%, other 2.6% (2000 census)
<u>Tanzania</u>	mainland - African 99% (of which 95% are Bantu consisting of more than 130 tribes), other 1% (consisting of Asian, European, and Arab); Zanzibar - Arab, African, mixed Arab and African
<u>Thailand</u>	Thai 75%, Chinese 14%, other 11%
<u>Togo</u>	African (37 tribes; largest and most important are Ewe, Mina, and Kabre) 99%, European and Syrian-Lebanese less than 1%
<u>Tokelau</u>	Polynesian
<u>Tonga</u>	Polynesian, Europeans
<u>Trinidad and Tobago</u>	Indian (South Asian) 40%, African 37.5%, mixed 20.5%, other 1.2%, unspecified 0.8% (2000 census)
<u>Tunisia</u>	Arab 98%, European 1%, Jewish and other 1%
<u>Turkey</u>	Turkish 80%, Kurdish 20% (estimated)
<u>Turkmenistan</u>	Turkmen 85%, Uzbek 5%, Russian 4%, other 6% (2003)
<u>Turks and Caicos Islands</u>	black 90%, mixed, European, or North American 10%
<u>Tuvalu</u>	Polynesian 96%, Micronesian 4%
<u>Uganda</u>	Baganda 17%, Ankole 8%, Basoga 8%, Iteso 8%, Bakiga 7%, Langi 6%, Rwanda 6%, Bagisu 5%, Acholi 4%, Lugbara 4%, Batoro 3%, Bunyoro 3%, Alur 2%,

	Bagwere 2%, Bakonjo 2%, Jopodhola 2%, Karamojong 2%, Rundi 2%, non-African (European, Asian, Arab) 1%, other 8%
<u>Ukraine</u>	Ukrainian 77.8%, Russian 17.3%, Belarusian 0.6%, Moldovan 0.5%, Crimean Tatar 0.5%, Bulgarian 0.4%, Hungarian 0.3%, Romanian 0.3%, Polish 0.3%, Jewish 0.2%, other 1.8% (2001 census)
<u>United Arab Emirates</u>	Emirati 19%, other Arab and Iranian 23%, South Asian 50%, other expatriates (includes Westerners and East Asians) 8% (1982) <i>note: less than 20% are UAE citizens (1982)</i>
<u>United Kingdom</u>	white (of which English 83.6%, Scottish 8.6%, Welsh 4.9%, Northern Irish 2.9%) 92.1%, black 2%, Indian 1.8%, Pakistani 1.3%, mixed 1.2%, other 1.6% (2001 census)
<u>United States</u>	white 81.7%, black 12.9%, Asian 4.2%, Amerindian and Alaska native 1%, native Hawaiian and other Pacific islander 0.2% (2003 est.) <i>note: a separate listing for Hispanic is not included because the US Census Bureau considers Hispanic to mean a person of Latin American descent (including persons of Cuban, Mexican, or Puerto Rican origin) living in the US who may be of any race or ethnic group (white, black, Asian, etc.)</i>
<u>Uruguay</u>	white 88%, mestizo 8%, black 4%, Amerindian (practically nonexistent)
<u>Uzbekistan</u>	Uzbek 80%, Russian 5.5%, Tajik 5%, Kazakh 3%, Karakalpak 2.5%, Tatar 1.5%, other 2.5% (1996 est.)
<u>Vanuatu</u>	Ni-Vanuatu 98.5%, other 1.5% (1999 Census)
<u>Venezuela</u>	Spanish, Italian, Portuguese, Arab, German, African, indigenous people
<u>Vietnam</u>	Kinh (Viet) 86.2%, Tay 1.9%, Thai 1.7%, Muong 1.5%, Khome 1.4%, Hoa 1.1%, Nun 1.1%, Hmong 1%, others 4.1% (1999 census)
<u>Virgin Islands</u>	black 76.2%, white 13.1%, Asian 1.1%, other 6.1%, mixed 3.5% (2000 census)
<u>Wallis and Futuna</u>	Polynesian
<u>West Bank</u>	Palestinian Arab and other 83%, Jewish 17%
<u>Western Sahara</u>	Arab, Berber
<u>Yemen</u>	predominantly Arab; but also Afro-Arab, South Asians, Europeans
<u>Zambia</u>	African 98.7%, European 1.1%, other 0.2%
<u>Zimbabwe</u>	African 98% (Shona 82%, Ndebele 14%, other 2%), mixed and Asian 1%, white less than 1%

<https://www.cia.gov/cia/publications/factbook/fields/2075.html> (accesat la 05. 03. 2007)

Din punctul de vedere al **religiei**, diversitatea lumii contemporane poate fi ilustrată prin următoarele:

Country	Religions (%)
<u>Afghanistan</u>	Sunni Muslim 80%, Shi'a Muslim 19%, other 1%
<u>Albania</u>	Muslim 70%, Albanian Orthodox 20%, Roman Catholic 10% <i>note: percentages are estimates; there are no available current statistics on religious affiliation; all mosques and churches were closed in 1967 and religious observances prohibited; in November 1990, Albania began allowing private religious practice</i>
<u>Algeria</u>	Sunni Muslim (state religion) 99%, Christian and Jewish 1%
<u>American Samoa</u>	Christian Congregationalist 50%, Roman Catholic 20%, Protestant and other 30%
<u>Andorra</u>	Roman Catholic (predominant)
<u>Angola</u>	indigenous beliefs 47%, Roman Catholic 38%, Protestant 15% (1998 est.)
<u>Anguilla</u>	Anglican 29%, Methodist 23.9%, other Protestant 30.2%, Roman Catholic 5.7%, other Christian 1.7%, other 5.2%, none or unspecified 4.3% (2001 Census)
<u>Antigua and Barbuda</u>	Christian (predominantly Anglican with other Protestant, and some Roman Catholic)
<u>Argentina</u>	nominally Roman Catholic 92% (less than 20% practicing), Protestant 2%, Jewish 2%, other 4%
<u>Armenia</u>	Armenian Apostolic 94.7%, other Christian 4%, Yezidi (monotheist with elements of nature worship) 1.3%
<u>Aruba</u>	Roman Catholic 82%, Protestant 8%, Hindu, Muslim, Confucian, Jewish
<u>Australia</u>	Catholic 26.4%, Anglican 20.5%, other Christian 20.5%, Buddhist 1.9%, Muslim 1.5%, other 1.2%, unspecified 12.7%, none 15.3% (2001 Census)
<u>Austria</u>	Roman Catholic 73.6%, Protestant 4.7%, Muslim 4.2%, other 3.5%, unspecified 2%, none 12% (2001 census)
<u>Azerbaijan</u>	Muslim 93.4%, Russian Orthodox 2.5%, Armenian Orthodox 2.3%, other 1.8% (1995 est.) <i>note: religious affiliation is still nominal in Azerbaijan; percentages for actual practicing adherents are much lower</i>
<u>Bahamas, The</u>	Baptist 35.4%, Anglican 15.1%, Roman Catholic 13.5%, Pentecostal 8.1%, Church of God 4.8%,

	Methodist 4.2%, other Christian 15.2%, none or unspecified 2.9%, other 0.8% (2000 census)
<u>Bahrain</u>	Muslim (Shi'a and Sunni) 81.2%, Christian 9%, other 9.8% (2001 census)
<u>Bangladesh</u>	Muslim 83%, Hindu 16%, other 1% (1998)
<u>Barbados</u>	Protestant 67% (Anglican 40%, Pentecostal 8%, Methodist 7%, other 12%), Roman Catholic 4%, none 17%, other 12%
<u>Belarus</u>	Eastern Orthodox 80%, other (including Roman Catholic, Protestant, Jewish, and Muslim) 20% (1997 est.)
<u>Belgium</u>	Roman Catholic 75%, Protestant or other 25%
<u>Belize</u>	Roman Catholic 49.6%, Protestant 27% (Pentecostal 7.4%, Anglican 5.3%, Seventh-Day Adventist 5.2%, Mennonite 4.1%, Methodist 3.5%, Jehovah's Witnesses 1.5%), other 14%, none 9.4% (2000)
<u>Benin</u>	indigenous beliefs 50%, Christian 30%, Muslim 20%
<u>Bermuda</u>	Anglican 23%, Roman Catholic 15%, African Methodist Episcopal 11%, other Protestant 18%, other 12%, unaffiliated 6%, unspecified 1%, none 14% (2000 census)
<u>Bhutan</u>	Lamaistic Buddhist 75%, Indian- and Nepalese-influenced Hinduism 25%
<u>Bolivia</u>	Roman Catholic 95%, Protestant (Evangelical Methodist) 5%
<u>Bosnia and Herzegovina</u>	Muslim 40%, Orthodox 31%, Roman Catholic 15%, other 14%
<u>Botswana</u>	Christian 71.6%, Badimo 6%, other 1.4%, unspecified 0.4%, none 20.6% (2001 census)
<u>Brazil</u>	Roman Catholic (nominal) 73.6%, Protestant 15.4%, Spiritualist 1.3%, Bantu/voodoo 0.3%, other 1.8%, unspecified 0.2%, none 7.4% (2000 census)
<u>British Virgin Islands</u>	Protestant 86% (Methodist 33%, Anglican 17%, Church of God 9%, Seventh-Day Adventist 6%, Baptist 4%, Jehovah's Witnesses 2%, other 15%), Roman Catholic 10%, none 2%, other 2% (1991)
<u>Brunei</u>	Muslim (official) 67%, Buddhist 13%, Christian 10%, indigenous beliefs and other 10%
<u>Bulgaria</u>	Bulgarian Orthodox 82.6%, Muslim 12.2%, other Christian 1.2%, other 4% (2001 census)
<u>Burkina Faso</u>	Muslim 50%, indigenous beliefs 40%, Christian (mainly Roman Catholic) 10%
<u>Burma</u>	Buddhist 89%, Christian 4% (Baptist 3%, Roman Catholic 1%), Muslim 4%, animist 1%, other 2%

<u>Burundi</u>	Christian 67% (Roman Catholic 62%, Protestant 5%), indigenous beliefs 23%, Muslim 10%
<u>Cambodia</u>	Theravada Buddhist 95%, other 5%
<u>Cameroon</u>	indigenous beliefs 40%, Christian 40%, Muslim 20%
<u>Canada</u>	Roman Catholic 42.6%, Protestant 23.3% (including United Church 9.5%, Anglican 6.8%, Baptist 2.4%, Lutheran 2%), other Christian 4.4%, Muslim 1.9%, other and unspecified 11.8%, none 16% (2001 census)
<u>Cape Verde</u>	Roman Catholic (infused with indigenous beliefs); Protestant (mostly Church of the Nazarene)
<u>Cayman Islands</u>	United Church (Presbyterian and Congregational), Anglican, Baptist, Church of God, other Protestant, Roman Catholic
<u>Central African Republic</u>	indigenous beliefs 35%, Protestant 25%, Roman Catholic 25%, Muslim 15% <i>note: animistic beliefs and practices strongly influence the Christian majority</i>
<u>Chad</u>	Muslim 51%, Christian 35%, animist 7%, other 7%
<u>Chile</u>	Roman Catholic 89%, Protestant 11%, Jewish NEGL%
<u>China</u>	Daoist (Taoist), Buddhist, Christian 3%-4%, Muslim 1%-2% <i>note: officially atheist (2002 est.)</i>
<u>Christmas Island</u>	Buddhist 36%, Muslim 25%, Christian 18%, other 21% (1997)
<u>Cocos (Keeling) Islands</u>	Sunni Muslim 80%, other 20% (2002 est.)
<u>Colombia</u>	Roman Catholic 90%, other 10%
<u>Comoros</u>	Sunni Muslim 98%, Roman Catholic 2%
<u>Congo, Democratic Republic of the</u>	Roman Catholic 50%, Protestant 20%, Kimbanguist 10%, Muslim 10%, other syncretic sects and indigenous beliefs 10%
<u>Congo, Republic of the</u>	Christian 50%, animist 48%, Muslim 2%
<u>Cook Islands</u>	Cook Islands Christian Church 55.9%, Roman Catholic 16.8%, Seventh-Day Adventists 7.9%, Church of Latter Day Saints 3.8%, other Protestant 5.8%, other 4.2%, unspecified 2.6%, none 3% (2001 census)
<u>Costa Rica</u>	Roman Catholic 76.3%, Evangelical 13.7%, Jehovah's Witnesses 1.3%, other Protestant 0.7%, other 4.8%, none 3.2%
<u>Cote d'Ivoire</u>	Muslim 35-40%, indigenous 25-40%, Christian 20-30% (2001) <i>note: the majority of foreigners (migratory workers)</i>

	are Muslim (70%) and Christian (20%)
<u>Croatia</u>	Roman Catholic 87.8%, Orthodox 4.4%, other Christian 0.4%, Muslim 1.3%, other and unspecified 0.9%, none 5.2% (2001 census)
<u>Cuba</u>	nominally 85% Roman Catholic prior to CASTRO assuming power; Protestants, Jehovah's Witnesses, Jews, and Santeria are also represented
<u>Cyprus</u>	Greek Orthodox 78%, Muslim 18%, Maronite, Armenian Apostolic, and other 4%
<u>Czech Republic</u>	Roman Catholic 26.8%, Protestant 2.1%, other 3.3%, unspecified 8.8%, unaffiliated 59% (2001 census)
<u>Denmark</u>	Evangelical Lutheran 95%, other Protestant and Roman Catholic 3%, Muslim 2%
<u>Djibouti</u>	Muslim 94%, Christian 6%
<u>Dominica</u>	Roman Catholic 77%, Protestant 15% (Methodist 5%, Pentecostal 3%, Seventh-Day Adventist 3%, Baptist 2%, other 2%), other 6%, none 2%
<u>Dominican Republic</u>	Roman Catholic 95%
<u>East Timor</u>	Roman Catholic 98%, Muslim 1%, Protestant 1% (2005)
<u>Ecuador</u>	Roman Catholic 95%, other 5%
<u>Egypt</u>	Muslim (mostly Sunni) 90%, Coptic 9%, other Christian 1%
<u>El Salvador</u>	Roman Catholic 83%, other 17% <i>note: there is extensive activity by Protestant groups throughout the country; by the end of 1992, there were an estimated 1 million Protestant evangelicals in El Salvador</i>
<u>Equatorial Guinea</u>	nominally Christian and predominantly Roman Catholic, pagan practices
<u>Eritrea</u>	Muslim, Coptic Christian, Roman Catholic, Protestant
<u>Estonia</u>	Evangelical Lutheran 13.6%, Orthodox 12.8%, other Christian (including Methodist, Seventh-Day Adventist, Roman Catholic, Pentecostal) 1.4%, unaffiliated 34.1%, other and unspecified 32%, none 6.1% (2000 census)
<u>Ethiopia</u>	Muslim 45%-50%, Ethiopian Orthodox 35%-40%, animist 12%, other 3%-8%
<u>European Union</u>	Roman Catholic, Protestant, Orthodox, Muslim, Jewish
<u>Falkland Islands (Islas Malvinas)</u>	primarily Anglican, Roman Catholic, United Free Church, Evangelist Church, Jehovah's Witnesses, Lutheran, Seventh-Day Adventist

<u>Faroe Islands</u>	Evangelical Lutheran
<u>Fiji</u>	Christian 52% (Methodist 37%, Roman Catholic 9%), Hindu 38%, Muslim 8%, other 2% <i>note: Fijians are mainly Christian, Indians are Hindu, and there is a Muslim minority</i>
<u>Finland</u>	Lutheran National Church 84.2%, Greek Orthodox in Finland 1.1%, other Christian 1.1%, other 0.1%, none 13.5% (2003)
<u>France</u>	Roman Catholic 83%-88%, Protestant 2%, Jewish 1%, Muslim 5%-10%, unaffiliated 4% <i>overseas departments: Roman Catholic, Protestant, Hindu, Muslim, Buddhist, pagan</i>
<u>French Polynesia</u>	Protestant 54%, Roman Catholic 30%, other 10%, no religion 6%
<u>Gabon</u>	Christian 55%-75%, animist, Muslim less than 1%
<u>Gambia, The</u>	Muslim 90%, Christian 9%, indigenous beliefs 1%
<u>Gaza Strip</u>	Muslim (predominantly Sunni) 98.7%, Christian 0.7%, Jewish 0.6%
<u>Georgia</u>	Orthodox Christian 83.9%, Muslim 9.9%, Armenian-Gregorian 3.9%, Catholic 0.8%, other 0.8%, none 0.7% (2002 census)
<u>Germany</u>	Protestant 34%, Roman Catholic 34%, Muslim 3.7%, unaffiliated or other 28.3%
<u>Ghana</u>	Christian 63%, Muslim 16%, indigenous beliefs 21%
<u>Gibraltar</u>	Roman Catholic 78.1%, Church of England 7%, other Christian 3.2%, Muslim 4%, Jewish 2.1%, Hindu 1.8%, other or unspecified 0.9%, none 2.9% (2001 census)
<u>Greece</u>	Greek Orthodox 98%, Muslim 1.3%, other 0.7%
<u>Greenland</u>	Evangelical Lutheran
<u>Grenada</u>	Roman Catholic 53%, Anglican 13.8%, other Protestant 33.2%
<u>Guam</u>	Roman Catholic 85%, other 15% (1999 est.)
<u>Guatemala</u>	Roman Catholic, Protestant, indigenous Mayan beliefs
<u>Guernsey</u>	Anglican, Roman Catholic, Presbyterian, Baptist, Congregational, Methodist
<u>Guinea</u>	Muslim 85%, Christian 8%, indigenous beliefs 7%
<u>Guinea-Bissau</u>	indigenous beliefs 50%, Muslim 45%, Christian 5%
<u>Guyana</u>	Christian 50%, Hindu 35%, Muslim 10%, other 5%
<u>Haiti</u>	Roman Catholic 80%, Protestant 16% (Baptist 10%, Pentecostal 4%, Adventist 1%, other 1%), none 1%, other 3% <i>note: roughly half of the population practices Voodoo</i>

<u>Holy See (Vatican City)</u>	Roman Catholic
<u>Honduras</u>	Roman Catholic 97%, Protestant 3%
<u>Hong Kong</u>	eclectic mixture of local religions 90%, Christian 10%
<u>Hungary</u>	Roman Catholic 51.9%, Calvinist 15.9%, Lutheran 3%, Greek Catholic 2.6%, other Christian 1%, other or unspecified 11.1%, unaffiliated 14.5% (2001 census)
<u>Iceland</u>	Lutheran Church of Iceland 85.5%, Reykjavik Free Church 2.1%, Roman Catholic Church 2%, Hafnarfjorour Free Church 1.5%, other Christian 2.7%, other or unspecified 3.8%, unaffiliated 2.4% (2004)
<u>India</u>	Hindu 80.5%, Muslim 13.4%, Christian 2.3%, Sikh 1.9%, other 1.8%, unspecified 0.1% (2001 census)
<u>Indonesia</u>	Muslim 88%, Protestant 5%, Roman Catholic 3%, Hindu 2%, Buddhist 1%, other 1% (1998)
<u>Iran</u>	Shi'a Muslim 89%, Sunni Muslim 9%, Zoroastrian, Jewish, Christian, and Baha'i 2%
<u>Iraq</u>	Muslim 97% (Shi'a 60%-65%, Sunni 32%-37%), Christian or other 3%
<u>Ireland</u>	Roman Catholic 88.4%, Church of Ireland 3%, other Christian 1.6%, other 1.5%, unspecified 2%, none 3.5% (2002 census)
<u>Isle of Man</u>	Anglican, Roman Catholic, Methodist, Baptist, Presbyterian, Society of Friends
<u>Israel</u>	Jewish 76.4%, Muslim 16%, Arab Christians 1.7%, other Christian 0.4%, Druze 1.6%, unspecified 3.9% (2004)
<u>Italy</u>	approximately 90% Roman Catholic (about one-third regularly attend services); mature Protestant and Jewish communities and a growing Muslim immigrant community
<u>Jamaica</u>	Protestant 61.3% (Church of God 21.2%, Seventh-Day Adventist 9%, Baptist 8.8%, Pentecostal 7.6%, Anglican 5.5%, Methodist 2.7%, United Church 2.7%, Jehovah's Witness 1.6%, Brethren 1.1%, Moravian 1.1%), Roman Catholic 4%, other including some spiritual cults 34.7%
<u>Japan</u>	observe both Shinto and Buddhist 84%, other 16% (including Christian 0.7%)
<u>Jersey</u>	Anglican, Roman Catholic, Baptist, Congregational New Church, Methodist, Presbyterian
<u>Jordan</u>	Sunni Muslim 92%, Christian 6% (majority Greek Orthodox, but some Greek and Roman Catholics, Syrian Orthodox, Coptic Orthodox, Armenian

	Orthodox, and Protestant denominations), other 2% (several small Shi'a Muslim and Druze populations) (2001 est.)
<u>Kazakhstan</u>	Muslim 47%, Russian Orthodox 44%, Protestant 2%, other 7%
<u>Kenya</u>	Protestant 45%, Roman Catholic 33%, indigenous beliefs 10%, Muslim 10%, other 2% <i>note: a large majority of Kenyans are Christian, but estimates for the percentage of the population that adheres to Islam or indigenous beliefs vary widely</i>
<u>Kiribati</u>	Roman Catholic 52%, Protestant (Congregational) 40%, some Seventh-Day Adventist, Muslim, Baha'i, Latter-day Saints, Church of God (1999)
<u>Korea, North</u>	traditionally Buddhist and Confucianist, some Christian and syncretic Chondogyo (Religion of the Heavenly Way) <i>note: autonomous religious activities now almost nonexistent; government-sponsored religious groups exist to provide illusion of religious freedom</i>
<u>Korea, South</u>	no affiliation 46%, Christian 26%, Buddhist 26%, Confucianist 1%, other 1%
<u>Kuwait</u>	Muslim 85% (Sunni 70%, Shi'a 30%), Christian, Hindu, Parsi, and other 15%
<u>Kyrgyzstan</u>	Muslim 75%, Russian Orthodox 20%, other 5%
<u>Laos</u>	Buddhist 60%, animist and other 40% (including various Christian denominations 1.5%)
<u>Latvia</u>	Lutheran, Roman Catholic, Russian Orthodox
<u>Lebanon</u>	Muslim 59.7% (Shi'a, Sunni, Druze, Isma'ilite, Alawite or Nusayri), Christian 39% (Maronite Catholic, Greek Orthodox, Melkite Catholic, Armenian Orthodox, Syrian Catholic, Armenian Catholic, Syrian Orthodox, Roman Catholic, Chaldean, Assyrian, Copt, Protestant), other 1.3% <i>note: 17 religious sects recognized</i>
<u>Lesotho</u>	Christian 80%, indigenous beliefs 20%
<u>Liberia</u>	indigenous beliefs 40%, Christian 40%, Muslim 20%
<u>Libya</u>	Sunni Muslim 97%
<u>Liechtenstein</u>	Roman Catholic 76.2%, Protestant 7%, unknown 10.6%, other 6.2% (June 2002)
<u>Lithuania</u>	Roman Catholic 79%, Russian Orthodox 4.1%, Protestant (including Lutheran and Evangelical Christian Baptist) 1.9%, other or unspecified 5.5%, none 9.5% (2001 census)
<u>Luxembourg</u>	87% Roman Catholic, 13% Protestants, Jews, and Muslims (2000)
<u>Macau</u>	Buddhist 50%, Roman Catholic 15%, none and other

	35% (1997 est.)
<u>Macedonia</u>	Macedonian Orthodox 64.7%, other Christian 0.37%, Muslim 33.3%, other and unspecified 1.63% (2002 census)
<u>Madagascar</u>	indigenous beliefs 52%, Christian 41%, Muslim 7%
<u>Malawi</u>	Christian 79.9%, Muslim 12.8%, other 3%, none 4.3% (1998 census)
<u>Malaysia</u>	Muslim, Buddhist, Daoist, Hindu, Christian, Sikh; note - in addition, Shamanism is practiced in East Malaysia
<u>Maldives</u>	Sunni Muslim
<u>Mali</u>	Muslim 90%, indigenous beliefs 9%, Christian 1%
<u>Malta</u>	Roman Catholic 98%
<u>Marshall Islands</u>	Protestant 54.8%, Assembly of God 25.8%, Roman Catholic 8.4%, Bukot nan Jesus 2.8%, Mormon 2.1%, other Christian 3.6%, other 1%, none 1.5% (1999 census)
<u>Mauritania</u>	Muslim 100%
<u>Mauritius</u>	Hindu 48%, Roman Catholic 23.6%, other Christian 8.6%, Muslim 16.6%, other 2.5%, unspecified 0.3%, none 0.4% (2000 census)
<u>Mayotte</u>	Muslim 97%, Christian (mostly Roman Catholic)
<u>Mexico</u>	nominally Roman Catholic 89%, Protestant 6%, other 5%
<u>Micronesia, Federated States of</u>	Roman Catholic 50%, Protestant 47%, other 3%
<u>Moldova</u>	Eastern Orthodox 98%, Jewish 1.5%, Baptist and other 0.5% (2000)
<u>Monaco</u>	Roman Catholic 90%
<u>Mongolia</u>	Buddhist Lamaist 50%, none 40%, Shamanist and Christian 6%, Muslim 4% (2004)
<u>Montenegro</u>	Orthodox, Muslim, Roman Catholic
<u>Montserrat</u>	Anglican, Methodist, Roman Catholic, Pentecostal, Seventh-Day Adventist, other Christian denominations
<u>Morocco</u>	Muslim 98.7%, Christian 1.1%, Jewish 0.2%
<u>Mozambique</u>	Catholic 23.8%, Muslim 17.8%, Zionist Christian 17.5%, other 17.8%, none 23.1% (1997 census)
<u>Namibia</u>	Christian 80% to 90% (Lutheran 50% at least), indigenous beliefs 10% to 20%
<u>Nauru</u>	Christian (two-thirds Protestant, one-third Roman Catholic)
<u>Nepal</u>	Hindu 80.6%, Buddhist 10.7%, Muslim 4.2%, Kirant

	3.6%, other 0.9% (2001 census) <i>note: only official Hindu state in the world</i>
<u>Netherlands</u>	Roman Catholic 31%, Dutch Reformed 13%, Calvinist 7%, Muslim 5.5%, other 2.5%, none 41% (2002)
<u>Netherlands Antilles</u>	Roman Catholic 72%, Pentecostal 4.9%, Protestant 3.5%, Seventh-Day Adventist 3.1%, Methodist 2.9%, Jehovah's Witnesses 1.7%, other Christian 4.2%, Jewish 1.3%, other or unspecified 1.2%, none 5.2% (2001 census)
<u>New Caledonia</u>	Roman Catholic 60%, Protestant 30%, other 10%
<u>New Zealand</u>	Anglican 14.9%, Roman Catholic 12.4%, Presbyterian 10.9%, Methodist 2.9%, Pentecostal 1.7%, Baptist 1.3%, other Christian 9.4%, other 3.3%, unspecified 17.2%, none 26% (2001 census)
<u>Nicaragua</u>	Roman Catholic 72.9%, Evangelical 15.1%, Moravian 1.5%, Episcopal 0.1%, other 1.9%, none 8.5% (1995 census)
<u>Niger</u>	Muslim 80%, remainder indigenous beliefs and Christian
<u>Nigeria</u>	Muslim 50%, Christian 40%, indigenous beliefs 10%
<u>Niue</u>	Ekalesia Niue (Niuean Church - a Protestant church closely related to the London Missionary Society) 61.1%, Latter-Day Saints 8.8%, Roman Catholic 7.2%, Jehovah's Witnesses 2.4%, Seventh-Day Adventist 1.4%, other 8.4%, unspecified 8.7%, none 1.9% (2001 census)
<u>Norfolk Island</u>	Anglican 34.9%, Roman Catholic 11.7%, Uniting Church in Australia 11.2%, Seventh-Day Adventist 2.8%, Australian Christian 2.4%, Jehovah's Witness 0.9%, other 2.7%, unspecified 15.3%, none 18.1% (2001 census)
<u>Northern Mariana Islands</u>	Christian (Roman Catholic majority, although traditional beliefs and taboos may still be found)
<u>Norway</u>	Church of Norway 85.7%, Pentecostal 1%, Roman Catholic 1%, other Christian 2.4%, Muslim 1.8%, other 8.1% (2004)
<u>Oman</u>	Ibadhi Muslim 75%, Sunni Muslim, Shi'a Muslim, Hindu
<u>Pakistan</u>	Muslim 97% (Sunni 77%, Shi'a 20%), Christian, Hindu, and other 3%
<u>Palau</u>	Roman Catholic 41.6%, Protestant 23.3%, Modekngei 8.8% (indigenous to Palau), Seventh-Day Adventist 5.3%, Jehovah's Witness 0.9%, Latter-Day Saints 0.6%, other religion 3.1%, unspecified or none 16.4% (2000 census)
<u>Panama</u>	Roman Catholic 85%, Protestant 15%

<u>Papua New Guinea</u>	Roman Catholic 22%, Lutheran 16%, Presbyterian/Methodist/London Missionary Society 8%, Anglican 5%, Evangelical Alliance 4%, Seventh-Day Adventist 1%, other Protestant 10%, indigenous beliefs 34%
<u>Paraguay</u>	Roman Catholic 90%, Mennonite and other Protestant 10%
<u>Peru</u>	Roman Catholic 81%, Seventh Day Adventist 1.4%, other Christian 0.7%, other 0.6%, unspecified or none 16.3% (2003 est.)
<u>Philippines</u>	Roman Catholic 80.9%, Evangelical 2.8%, Iglesia ni Kristo 2.3%, Aglipayan 2%, other Christian 4.5%, Muslim 5%, other 1.8%, unspecified 0.6%, none 0.1% (2000 census)
<u>Pitcairn Islands</u>	Seventh-Day Adventist 100%
<u>Poland</u>	Roman Catholic 89.8% (about 75% practicing), Eastern Orthodox 1.3%, Protestant 0.3%, other 0.3%, unspecified 8.3% (2002)
<u>Portugal</u>	Roman Catholic 94%, Protestant (1995)
<u>Puerto Rico</u>	Roman Catholic 85%, Protestant and other 15%
<u>Qatar</u>	Muslim 95%
<u>Romania</u>	Eastern Orthodox (including all sub-denominations) 86.8%, Protestant (various denominations including Reformat and Pentecostal) 7.5%, Roman Catholic 4.7%, other (mostly Muslim) and unspecified 0.9%, none 0.1% (2002 census)
<u>Russia</u>	Russian Orthodox 15-20%, Muslim 10-15%, other Christian 2% (2006 est.) <i>note: estimates are of practicing worshipers; Russia has large populations of non-practicing believers and non-believers, a legacy of over seven decades of Soviet rule</i>
<u>Rwanda</u>	Roman Catholic 56.5%, Protestant 26%, Adventist 11.1%, Muslim 4.6%, indigenous beliefs 0.1%, none 1.7% (2001)
<u>Saint Helena</u>	Anglican (majority), Baptist, Seventh-Day Adventist, Roman Catholic
<u>Saint Kitts and Nevis</u>	Anglican, other Protestant, Roman Catholic
<u>Saint Lucia</u>	Roman Catholic 67.5%, Seventh Day Adventist 8.5%, Pentecostal 5.7%, Anglican 2%, Evangelical 2%, other Christian 5.1%, Rastafarian 2.1%, other 1.1%, unspecified 1.5%, none 4.5% (2001 census)
<u>Saint Pierre and Miquelon</u>	Roman Catholic 99%

<u>Saint Vincent and the Grenadines</u>	Anglican 47%, Methodist 28%, Roman Catholic 13%, Hindu, Seventh-Day Adventist, other Protestant
<u>Samoa</u>	Congregationalist 34.8%, Roman Catholic 19.6%, Methodist 15%, Latter-Day Saints 12.7%, Assembly of God 6.6%, Seventh-Day Adventist 3.5%, other Christian 4.5%, Worship Centre 1.3%, other 1.7%, unspecified 0.1% (2001 census)
<u>San Marino</u>	Roman Catholic
<u>Sao Tome and Principe</u>	Catholic 70.3%, Evangelical 3.4%, New Apostolic 2%, Adventist 1.8%, other 3.1%, none 19.4% (2001 census)
<u>Saudi Arabia</u>	Muslim 100%
<u>Senegal</u>	Muslim 94%, Christian 5% (mostly Roman Catholic), indigenous beliefs 1%
<u>Serbia</u>	Serbian Orthodox, Muslim, Roman Catholic, Protestant
<u>Seychelles</u>	Roman Catholic 82.3%, Anglican 6.4%, Seventh Day Adventist 1.1%, other Christian 3.4%, Hindu 2.1%, Muslim 1.1%, other non-Christian 1.5%, unspecified 1.5%, none 0.6% (2002 census)
<u>Sierra Leone</u>	Muslim 60%, indigenous beliefs 30%, Christian 10%
<u>Singapore</u>	Buddhist 42.5%, Muslim 14.9%, Taoist 8.5%, Hindu 4%, Catholic 4.8%, other Christian 9.8%, other 0.7%, none 14.8% (2000 census)
<u>Slovakia</u>	Roman Catholic 68.9%, Protestant 10.8%, Greek Catholic 4.1%, other or unspecified 3.2%, none 13% (2001 census)
<u>Slovenia</u>	Catholic 57.8%, Orthodox 2.3%, other Christian 0.9%, Muslim 2.4%, unaffiliated 3.5%, other or unspecified 23%, none 10.1% (2002 census)
<u>Solomon Islands</u>	Church of Melanesia 32.8%, Roman Catholic 19%, South Seas Evangelical 17%, Seventh-Day Adventist 11.2%, United Church 10.3%, Christian Fellowship Church 2.4%, other Christian 4.4%, other 2.4%, unspecified 0.3%, none 0.2% (1999 census)
<u>Somalia</u>	Sunni Muslim
<u>South Africa</u>	Zion Christian 11.1%, Pentecostal/Charismatic 8.2%, Catholic 7.1%, Methodist 6.8%, Dutch Reformed 6.7%, Anglican 3.8%, other Christian 36%, Islam 1.5%, other 2.3%, unspecified 1.4%, none 15.1% (2001 census)
<u>Spain</u>	Roman Catholic 94%, other 6%
<u>Sri Lanka</u>	Buddhist 69.1%, Muslim 7.6%, Hindu 7.1%, Christian 6.2%, unspecified 10% (2001 census provisional data)
<u>Sudan</u>	Sunni Muslim 70% (in north), indigenous beliefs 25%, Christian 5% (mostly in south and Khartoum)

<u>Suriname</u>	Hindu 27.4%, Protestant 25.2% (predominantly Moravian), Roman Catholic 22.8%, Muslim 19.6%, indigenous beliefs 5%
<u>Swaziland</u>	Zionist 40% (a blend of Christianity and indigenous ancestral worship), Roman Catholic 20%, Muslim 10%, Anglican, Bahai, Methodist, Mormon, Jewish and other 30%
<u>Sweden</u>	Lutheran 87%, Roman Catholic, Orthodox, Baptist, Muslim, Jewish, Buddhist
<u>Switzerland</u>	Roman Catholic 41.8%, Protestant 35.3%, Orthodox 1.8%, other Christian 0.4%, Muslim 4.3%, other 1%, unspecified 4.3%, none 11.1% (2000 census)
<u>Syria</u>	Sunni Muslim 74%, Alawite, Druze, and other Muslim sects 16%, Christian (various sects) 10%, Jewish (tiny communities in Damascus, Al Qamishli, and Aleppo)
<u>Taiwan</u>	mixture of Buddhist, Confucian, and Taoist 93%, Christian 4.5%, other 2.5%
<u>Tajikistan</u>	Sunni Muslim 85%, Shi'a Muslim 5%, other 10% (2003 est.)
<u>Tanzania</u>	mainland - Christian 30%, Muslim 35%, indigenous beliefs 35%; Zanzibar - more than 99% Muslim
<u>Thailand</u>	Buddhist 94.6%, Muslim 4.6%, Christian 0.7%, other 0.1% (2000 census)
<u>Togo</u>	indigenous beliefs 51%, Christian 29%, Muslim 20%
<u>Tokelau</u>	Congregational Christian Church 70%, Roman Catholic 28%, other 2% <i>note: on Atafu, all Congregational Christian Church of Samoa; on Nukunonu, all Roman Catholic; on Fakaofu, both denominations, with the Congregational Christian Church predominant</i>
<u>Tonga</u>	Christian (Free Wesleyan Church claims over 30,000 adherents)
<u>Trinidad and Tobago</u>	Roman Catholic 26%, Hindu 22.5%, Anglican 7.8%, Baptist 7.2%, Pentecostal 6.8%, other Christian 5.8%, Muslim 5.8%, Seventh Day Adventist 4%, other 10.8%, unspecified 1.4%, none 1.9% (2000 census)
<u>Tunisia</u>	Muslim 98%, Christian 1%, Jewish and other 1%
<u>Turkey</u>	Muslim 99.8% (mostly Sunni), other 0.2% (mostly Christians and Jews)
<u>Turkmenistan</u>	Muslim 89%, Eastern Orthodox 9%, unknown 2%
<u>Turks and Caicos Islands</u>	Baptist 40%, Anglican 18%, Methodist 16%, Church of God 12%, other 14% (1990)
<u>Tuvalu</u>	Church of Tuvalu (Congregationalist) 97%, Seventh-Day Adventist 1.4%, Baha'i 1%, other 0.6%
<u>Uganda</u>	Roman Catholic 33%, Protestant 33%, Muslim 16%,

	indigenous beliefs 18%
<u>Ukraine</u>	Ukrainian Orthodox - Kyiv Patriarchate 19%, Orthodox (no particular jurisdiction) 16%, Ukrainian Orthodox - Moscow Patriarchate 9%, Ukrainian Greek Catholic 6%, Ukrainian Autocephalous Orthodox 1.7%, Protestant, Jewish, none 38% (2004 est.)
<u>United Arab Emirates</u>	Muslim 96% (Shi'a 16%), Christian, Hindu, and other 4%
<u>United Kingdom</u>	Christian (Anglican, Roman Catholic, Presbyterian, Methodist) 71.6%, Muslim 2.7%, Hindu 1%, other 1.6%, unspecified or none 23.1% (2001 census)
<u>United States</u>	Protestant 52%, Roman Catholic 24%, Mormon 2%, Jewish 1%, Muslim 1%, other 10%, none 10% (2002 est.)
<u>Uruguay</u>	Roman Catholic 66% (less than half of the adult population attends church regularly), Protestant 2%, Jewish 1%, nonprofessing or other 31%
<u>Uzbekistan</u>	Muslim 88% (mostly Sunnis), Eastern Orthodox 9%, other 3%
<u>Vanuatu</u>	Presbyterian 31.4%, Anglican 13.4%, Roman Catholic 13.1%, Seventh-Day Adventist 10.8%, other Christian 13.8%, indigenous beliefs 5.6% (including Jon Frum cargo cult), other 9.6%, none 1%, unspecified 1.3% (1999 Census)
<u>Venezuela</u>	nominally Roman Catholic 96%, Protestant 2%, other 2%
<u>Vietnam</u>	Buddhist 9.3%, Catholic 6.7%, Hoa Hao 1.5%, Cao Dai 1.1%, Protestant 0.5%, Muslim 0.1%, none 80.8% (1999 census)
<u>Virgin Islands</u>	Baptist 42%, Roman Catholic 34%, Episcopalian 17%, other 7%
<u>Wallis and Futuna</u>	Roman Catholic 99%, other 1%
<u>West Bank</u>	Muslim 75% (predominantly Sunni), Jewish 17%, Christian and other 8%
<u>Western Sahara</u>	Muslim
<u>World</u>	Christians 33.03% (of which Roman Catholics 17.33%, Protestants 5.8%, Orthodox 3.42%, Anglicans 1.23%), Muslims 20.12%, Hindus 13.34%, Buddhists 5.89%, Sikhs 0.39%, Jews 0.23%, other religions 12.61%, non-religious 12.03%, atheists 2.36% (2004 est.)
<u>Yemen</u>	Muslim including Shaf'i (Sunni) and Zaydi (Shi'a), small numbers of Jewish, Christian, and Hindu
<u>Zambia</u>	Christian 50%-75%, Muslim and Hindu 24%-49%,

	indigenous beliefs 1%
Zimbabwe	syncretic (part Christian, part indigenous beliefs) 50%, Christian 25%, indigenous beliefs 24%, Muslim and other 1%

This page was last updated on 8 February, 2007

<https://www.cia.gov/cia/publications/factbook/fields/2122.html> (accesat la 05. 03. 2007)

(2) Diversitatea în Europa:

Din punct de vedere **etnic**:

- **46** de state (**36** cu peste 1 milion de locuitori)
- **87** grupuri etnice (albanezi, germani, francezi...) din care **26** trăiesc în cel puțin **5** state
- Formează **337** comunități („minorități naționale”) oficial recunoscute de statele pe teritoriul cărora trăiesc (albanezii din Albania, Serbia, Macedonia, etc. sau germanii din Germania, Austria, Italia, Elveția, România,...), dintre care:
 - **5** comunități numără între 5-10 milioane de membri,
 - **4** comunități între 2-5 milioane,
 - **12** minorități naționale între 1-2 milioane,
 - **23** grupuri minoritare între 1-0,5 milioane de membri,
 - **11** grupuri minoritare între 400.000-500.000 de membri, etc.

Din punct de vedere **lingvistic**:

- **90** de limbi vorbite
 - din care **53** fără stat (**11%** din total)
 - doar **6** sunt vorbite pe teritoriul unui singur stat
 - iar **31** sunt vorbite în mai multe state

(Conf.: Pan, Christoph–Pfeil, Beate Sibylle: *National Minorities in Europe. Handbook*. Wien: Braumüller, 2003.)

(3) Diversitatea etnoculturală în România:

Naționalitate	Recensământ		Formațiune reprezentând minoritatea în Parlamentul României (2004-2016)	Numărul de voturi obținute la alegerile parlamentare		
	2002	2011		2004	2008	2012
Maghiari	1.434.377	1.227.623	Uniunea Democrată a Maghiarilor din România	628.125	425.008	380.656
Romi	535.250	621.573	Partida Romilor Social Democrată din România	56.076	43.959	22.018
Ucraineni	61.353	50.920	Uniunea Ucrainenilor din România	10.888	9.338	7.352
Germani	60.088	36.042	Forumul Democrat al Germanilor din România	36.166	23.190	39.174
Ruși-lipoveni	36.397	23.487	Comunitatea Rușilor Lipoveni din România	10.562	9203	8327
Turci	32.596	27.698	Uniunea Democrată Turcă din România	7715	9481	7321
Tătari	24.137	20.282	Uniunea Democrată a Tătarilor	6452	11.868	9287

			Turco-Musulmani din România			
Sârbi	22.518	18.076	Uniunea Sârbilor din România	6643	10.878	8207
Slovaci	17.199	13.654	Uniunea Democratică a Slovacilor și Cehilor din România	5950	15.373	8677
Bulgari	8025	7336	Uniunea Bulgara din Banat - România	15.283	15.283	14.039
Croați	6786	5408	Uniunea Croaților din România	10.331	9047	6281
Greci	6513	3668	Uniunea Elenă din România	7161	8875	9861
Evrei	5870	3271	Federația Comunităților Evreiești din România	8449	22.393	10.017
Cehi	3938	2477	Uniunea Democratică a Slovacilor și Cehilor din România	5950	7670	8023
Polonezi	3671	2543	Uniunea Polonezilor din România „Dom Polski”	5473	9567	7942
Italiani	3331	3203	Asociația Italianilor din România RO.AS.IT	6168	–	–
Chinezi	2243	2017	–	–	13.829	10.759
Armeni	1780	1361	Uniunea Armenilor din România	9810	–	–
Ceangăi	1266	1536	–	–	11.814	12.212
Macedoneni slavi	695	1264	Asociația Macedonenilor din România	9750	8972	10.006
Albanezi	477	Altele: 18.524	Asociația Liga Albanезilor din România	5011	4514	5265
Ruteni	257	Nedeclarat: 1.236.810	Uniunea Culturală a Rutenilor din România	2871	9047	6281
Sloveni	175		–	–	–	–

Surse: Recensământul populației 2002, 2011, www.recensamant.ro
Camera Deputaților, www.cdep.ro
Biroul Electoral Central, http://www.bec2004.ro/documente/Tvot_CD.pdf și
[următoarele](http://www.bec2004.ro/documente/urmatoarele)

Evoluții recente care au adus diversitatea etnoculturală în centrul atenției internaționale:

- Prăbușirea sistemului colonial
- Sfârșitul războiului rece
- Conflictele etnopolitice din perioada 1992-2000
- Globalizarea

“Nu s-au găsit încă acele strategii care permit prevenirea sau cel puțin ameliorarea conflictelor care rezultă din asertivitatea identităților naționale și culturale și din aspirațiile care rezultă din acestea. Caracterul noii ordini internaționale care se conturează în zilele noastre **va depinde** în mare măsură de eficiența cu care vom reuși să tratăm aceste probleme. Acest obiectiv are nevoie de sprijinul tuturor forțelor creatoare și imaginative: guverne, instituții academice, organizații ale sectorului voluntar, fundații, culte și întregul sistem a Națiunilor Unite.”

UNESCO: *Our Creative Diversity*

“Multe țări, poate cele mai multe de pe glob, sunt multi-culturale, multi-naționale sau multi-etnice, și oferă cadru de coexistență pentru mai multe

limbi, religii, moduri tradiționale de viață. O țară multiculturală poate realiza **beneficii mari** pe seama diversității ei, dar, la fel de bine, poate fi confruntată și cu riscurile **conflictelor culturale**.”

UNESCO: *Our Creative Diversity*

Diversitatea etnoculturală poate deveni deci sursa a două consecințe diametral opuse:

- **Creativitate** și inovație socială
- **Conflicte** culturale, interetnice

I. Diversitatea etnoculturală ca sursă de creativitate

Nu prea există date. Un modest indicator ar putea fi creșterea, în perioada 1975-1991, a volumului **exportului cultural** din țările postcoloniale și postcomuniste cu aproape 20%, în timp ce exporturile țărilor dezvoltate a scăzut cu peste 30% în aceeași perioadă. (Conf. *UNESCO Framework for Cultural Statistics*). Pe canalele internaționale CNN, BBC sau Discovery se poate urmări o politică evidentă de **celebrare a diversității culturale**.

Există totată **inițiative guvernamentale sau ale unor autorități locale** prin care se urmărește valorificarea potențialului pe care diversitatea comunității politice sau locale îl reprezintă. Este ilustrativ în acest sens documentul intitulat *Strategic Plan on Diversity and Culture*, adoptat la 27 iunie 2003 de către guvernul canadian (http://www.pch.gc.ca/special/dforum/pubs/strat/index_e.cfm) sau cel denumit *Diversity & Culture Action Plan* adoptat de consiliul din City of Modesto, California, USA (http://www.ci.modesto.ca.us/cmo/stplan/pdf/01sp_dc.pdf).

II. Diversitatea etnoculturală ca sursă de excluziune și de conflicte

“**Schimbările demografice sau de status** în populația unei culturi produc o sensibilitate aparte față de caracterul distinctiv al tradiției culturale proprii și îi mobilizează pe membrii comunității la o rezistență față de tot ce este perceput ca o **amenințare la adresa integrității, prosperității sau a șanselor de supraviețuire a comunității**, a garanțiilor de continuitate a culturii și a condițiilor în care valorile acesteia pot fi transmise generațiilor viitoare.”

UNESCO: *Our Creative Diversity*

Forme de excluziune:

- peste **518 milioane de persoane** (reprezentând **129 comunități etnoculturale**) sunt expuse formelor de **excluziune culturală**, suferind o discriminare cu caracter religios și/sau lingvistic, formele de manifestare ale particularităților acestora nefiind acceptate în sfera publică a statelor pe teritoriul cărora trăiesc aceste comunități;
- peste **750 milioane de persoane (189 de comunități)** suferă din cauza **discriminării cu caracter economic**;
- peste **832 milioane de persoane (191 de comunități)** trăiesc în condiții de **discriminare cu caracter politic**, participarea acestora la viața politică,

exercitarea drepturilor și accesul la poziții oficiale în instituțiile statului fiind limitate prin legi sau politici ale statelor naționale (UNDP, 2004).

Discriminare lingvistică:

- în Africa sub-Sahariană, unde se vorbesc 2.632 limbi, numai 13% din populația totală a regiunii (641 de milioane de suflete) are acces la educație în limba maternă,
- în Asia de Est și Pacific, unde se vorbesc 2.815 limbi, 62% din populație (1.918 milioane), în Asia de Sud, cu 811 limbi vorbite, 66% din populație (1.480 milioane),
- în Europa Centrală și CIS, cu 625 limbi vorbite, 74% din populație (409 milioane),
- în țările OECD, cu 1.299 limbi vorbite, 87% din populație (912 milioane),
- iar în America Latină, cu 1.086 limbi, 91% din populație (530 milioane) se bucură de acest drept (UNDP, 2004).

Conform unei aprecieri recente dată publicității de către **BBC**, politicile lingvistice care favorizează culturile dominante și lipsa de preocupare pentru diversitatea lingvistică a lumii au ca efect **dispariția a cel puțin două limbi în fiecare zi**.

Conflicte:

- La ora actuală se cunosc **268** de comunități etnoculturale mobilizate din punct de vedere etnopolitic. Numărul total al persoanelor care sprijină aceste mișcări se estimează a fi peste un miliard, ceea ce înseamnă aproximativ **18%** din populația lumii
- În perioada 1945-1990 cel puțin **100** dintre comunitățile mobilizate din punct de vedere etnopolitic au constituit parte combatantă în conflicte violente, devastatoare
- În cel puțin **60** de cazuri grupurile implicate în conflict au urmărit dobândirea unei oarecare forme de autonomie, în aceste cazuri conflictele au durat mai mulți ani, uneori decenii
- În anul 1996 peste **40** de conflicte violente se aflau în curs de desfășurare, cel puțin unul în fiecare regiune a lumii
- Din 1945 încoace se cunosc cel puțin **50 de cazuri de genocid**, în care s-a urmărit exterminarea a aproximativ **70 de comunități etnoculturale**; aceste atrocități s-au soldat cu **9-20 milioane** de victime din rândul civililor
- În anul 1995, numărul refugiaților (care au fost nevoiți să-ți părăsească țara de baștină din cauza conflictelor etnopolitice) a fost apreciat la **23 de milioane**, iar al celor dizlocați intern se cifra la **27 milioane**

Center for International Development and
Conflict Management, University of Maryland:
Minorities at Risk Project

Din punctul de vedere al **surselor de conflict**, CIA World Factbook descrie în următorii termeni situația lumii contemporane:

„Stretching over 250,000 km, the world's 329 international land boundaries separate the 193 independent states and 73 dependencies, areas of special sovereignty, and other miscellaneous entities;

- ethnicity, culture, race, religion, and language have divided states into separate political entities as much as history, physical terrain, political fiat, or conquest, resulting in sometimes arbitrary and imposed boundaries;
- maritime states have claimed limits and have so far established over 130 maritime boundaries and joint development zones to allocate ocean resources and to provide for national security at sea;
- boundary, borderland/resource, and territorial disputes vary in intensity from managed or dormant to violent or militarized;
- most disputes over the alignment of political boundaries are confined to short segments and are today less common and less hostile than borderland, resource, and territorial disputes;
- undemarcated, indefinite, porous, and unmanaged boundaries, however, encourage illegal cross-border activities, uncontrolled migration, and confrontation;
- territorial disputes may evolve from historical and/or cultural claims, or they may be brought on by resource competition;
- ethnic and cultural clashes continue to be responsible for much of the territorial fragmentation around the world;
- disputes over islands at sea or in rivers frequently form the source of territorial and boundary conflict;
- other sources of contention include access to water and mineral (especially petroleum) resources, fisheries, and arable land;
- nonetheless, most nations cooperate to clarify their international boundaries and to resolve territorial and resource disputes peacefully;
- regional discord today prevails not so much between the armed forces of independent states as between stateless armed entities that detract from the sustenance and welfare of local populations, leaving the community of nations to cope with resultant refugees, hunger, disease, impoverishment, and environmental degradation.”

(Conf: <https://www.cia.gov/cia/publications/factbook/fields/2070.html> – accesat la 05. 03. 2007)

Situația **refugiaților** este redată în felul următor de CIA World Factbook:

Country	Refugees and internally displaced persons
<u>Afghanistan</u>	<i>IDPs: 136,565 (mostly Pashtuns and Kuchis displaced in south and west due to drought and instability) (2006)</i>
<u>Algeria</u>	<i>refugees (country of origin): 90,000 (Western Saharan Sahrawi, mostly living in Algerian-sponsored camps in the southwestern Algerian town of Tindouf) IDPs: 400,000-600,000 (conflict between government forces, Islamic insurgents) (2006)</i>
<u>Angola</u>	<i>refugees (country of origin): 13,464 (Democratic</i>

	Republic of Congo) <i>IDPs: 61,700 (27-year civil war ending in 2002; 4 million IDPs already have returned) (2006)</i>
<u>Armenia</u>	<i>refugees (country of origin): 219,324 (Azerbaijan)</i> <i>IDPs: 8,400 (conflict with Azerbaijan over Nagorno-Karabakh, majority have returned home since 1994 ceasefire) (2006)</i>
<u>Azerbaijan</u>	<i>refugees (country of origin): 2,800 (Russia)</i> <i>IDPs: 580,000-690,000 (conflict with Armenia over Nagorno-Karabakh) (2006)</i>
<u>Bangladesh</u>	<i>refugees (country of origin): 21,053 (Burma)</i> <i>IDPs: 65,000 (land conflicts, religious persecution) (2006)</i>
<u>Benin</u>	<i>refugees (country of origin): 26,632 (Togo) (2006)</i>
<u>Bosnia and Herzegovina</u>	<i>refugees (country of origin): 7,458 (Croatia)</i> <i>IDPs: 180,251 (Bosnian Croats, Serbs, and Muslims displaced in 1992-95 war) (2006)</i>
<u>Burma</u>	<i>IDPs: 540,000 (government offensives against ethnic insurgent groups near the eastern borders; most IDPs are ethnic Karen, Karenni, Shan, Tavoyan, and Mon) (2006)</i>
<u>Burundi</u>	<i>refugees (country of origin): 20,359 (Democratic Republic of the Congo)</i> <i>IDPs: 100,000 (armed conflict between government and rebels; most IDPs in northern and western Burundi) (2006)</i>
<u>Cameroon</u>	<i>refugees (country of origin): 39,303 (Chad) 9,711 (Nigeria) 13,000 (Central African Republic); note - there are an additional 10,000 Central African refugees unregistered with UNHCR as of December 2006 (2006)</i>
<u>Central African Republic</u>	<i>refugees (country of origin): 19,960 (Sudan) 3,325 (Democratic Republic of the Congo); note - UNHCR resumed repatriation of Southern Sudanese refugees in 2006</i> <i>IDPs: 150,000 (ongoing unrest following coup in 2003) (2006)</i>
<u>Chad</u>	<i>refugees (country of origin): 234,000 (Sudan), 41,246 (Central African Republic)</i> <i>IDPs: 100,000 (2006)</i>
<u>China</u>	<i>refugees (country of origin): 300,897 (Vietnam)</i> <i>estimated 30,000-50,000 (North Korea)</i> <i>IDPs: 90,000 (2006)</i>
<u>Colombia</u>	<i>IDPs: 1.8-3.8 million (conflict between government and illegal armed groups and FARC factions; drug wars) (2006)</i>
<u>Congo, Democratic</u>	<i>refugees (country of origin): 106,772 (Angola), 42,360 (Rwanda), 19,032 (Burundi), 18,954</i>

<u>Republic of the</u>	(Uganda), 11,723 (Sudan), 5,243 (Republic of Congo) <i>IDPs: 1.1 million (fighting between government forces and rebels since mid-1990s; most IDPs are in eastern provinces) (2006)</i>
<u>Congo, Republic of the</u>	<i>refugees (country of origin): 56,380 (Democratic Republic of Congo), 6,478 (Rwanda)</i> <i>IDPs: 48,000 (multiple civil wars since 1992; most IDPs are ethnic Lari) (2006)</i>
<u>Costa Rica</u>	<i>refugees (country of origin): 9,470 (Colombia) (2006)</i>
<u>Cote d'Ivoire</u>	<i>refugees (country of origin): 39,919 (Liberia)</i> <i>IDPs: 750,000 (2002 coup; most IDPs are in western regions) (2006)</i>
<u>Croatia</u>	<i>IDPs: 4,200-7,000 (Croats and Serbs displaced in 1992-95 war) (2006)</i>
<u>Cyprus</u>	<i>IDPs: 210,000 (both Turkish and Greek Cypriots; many displaced for over 30 years) (2006)</i>
<u>Djibouti</u>	<i>refugees (country of origin): 9,828 (Somalia) (2006)</i>
<u>East Timor</u>	<i>IDPs: 150,000 (2006)</i>
<u>Ecuador</u>	<i>refugees (country of origin): 9,851 (Colombia), note - UNHCR estimates as many as 250,000 Columbians are seeking asylum in Ecuador, many of whom do not register as refugees for fear of deportation (2006)</i>
<u>Egypt</u>	<i>refugees (country of origin): 100,000 (Iraq), 70,255 (Palestinian Territories), 13,446 (Sudan) (2006)</i>
<u>Eritrea</u>	<i>IDPs: 40,000-45,000 (border war with Ethiopia from 1998-2000; most IDPs are near the central border region) (2006)</i>
<u>Ethiopia</u>	<i>refugees (country of origin): 73,927 (Sudan), 15,901 (Somalia), 10,700 (Eritrea)</i> <i>IDPs: 100,000-280,000 (border war with Eritrea from 1998-2000 and ethnic clashes in Gambela; most IDPs are in Tigray and Gambela Provinces) (2006)</i>
<u>Gabon</u>	<i>refugees (country of origin): 7,298 (Republic of Congo) (2006)</i>
<u>Gambia, The</u>	<i>refugees (country of origin): 5,955 (Sierra Leone) (2006)</i>
<u>Gaza Strip</u>	<i>refugees (country of origin): 993,818 (Palestinian Refugees (UNRWA)) (2006)</i>
<u>Georgia</u>	<i>IDPs: 220,000-240,000 (displaced from Abkhazia and South Ossetia) (2006)</i>
<u>Ghana</u>	<i>refugees (country of origin): 38,684 (Liberia), 14,136 (Togo) (2006)</i>
<u>Guatemala</u>	<i>IDPs: undetermined (estimates vary from none to 1 million displaced from government's scorched-earth offensive in 1980s against indigenous people) (2006)</i>

<u>Guinea</u>	<i>refugees (country of origin):</i> 54,810 (Liberia), 5,423 (Sierra Leone), 3,900 (Cote d'Ivoire) <i>IDPs:</i> 19,000 (cross-border incursions from Cote d'Ivoire, Liberia, Sierra Leone) (2006)
<u>Guinea-Bissau</u>	<i>refugees (country of origin):</i> 7,320 (Senegal) (2006)
<u>India</u>	<i>refugees (country of origin):</i> 77,200 (Tibet/China), 50,730 (Sri Lanka), 9,700 (Afghanistan) <i>IDPs:</i> at least 600,000 (about half are Kashmiri Pandits from Jammu and Kashmir) (2006)
<u>Indonesia</u>	<i>IDPs:</i> 200,000-350,000 (government offensives against rebels in Aceh; most IDPs in Aceh, Central Kalimantan, Central Sulawesi Provinces, and Maluku), 300,000 (December 2006 floods in Aceh regions) (2006)
<u>Iran</u>	<i>refugees (country of origin):</i> 662,355 (Afghanistan), 54,000 (Iraq) (2006)
<u>Iraq</u>	<i>refugees (country of origin):</i> 22,698 (Palestinian Territories), 13,382 (Iran), 13,332 (Turkey) <i>IDPs:</i> 1.6 million (ongoing US-led war and Kurds' subsequent return) (2006)
<u>Israel</u>	<i>IDPs:</i> 150,000-420,000 (Arab villagers displaced from homes in northern Israel) (2006)
<u>Jordan</u>	<i>refugees (country of origin):</i> 1,835,704 (Palestinian Refugees (UNRWA)), 700,000 (Iraq) <i>IDPs:</i> 160,000 (1967 Arab-Israeli War) (2006)
<u>Kazakhstan</u>	<i>refugees (country of origin):</i> 5,000 (Russia) (2006)
<u>Kenya</u>	<i>refugees (country of origin):</i> 150,459 (Somalia), 76,646 (Sudan), 14,862 (Ethiopia) <i>IDPs:</i> 431,150 (KANU attacks on opposition tribal groups in 1990s) (2006)
<u>Korea, North</u>	<i>IDPs:</i> 50,000-250,000 (government repression and famine) (2006)
<u>Lebanon</u>	<i>refugees (country of origin):</i> 405,425 (Palestinian Refugees (UNRWA)), 20,000-40,000 (Iraq) <i>IDPs:</i> 17,000 (1975-90 civil war, Israeli invasions), 200,000 (July-August 2006 war) (2006)
<u>Liberia</u>	<i>refugees (country of origin):</i> 6,592 (Cote d'Ivoire) <i>IDPs:</i> 13,000 (civil war from 1990-2004; IDP resettlement began in November 2004) (2006)
<u>Libya</u>	<i>refugees (country of origin):</i> 8,873 (Palestinian Territories) (2006)
<u>Macedonia</u>	<i>IDPs:</i> fewer than 1,000 (ethnic conflict in 2001) (2006)
<u>Malaysia</u>	<i>refugees (country of origin):</i> 19,153 (Indonesia), 14,208 (Burma) (2006)
<u>Maldives</u>	<i>IDPs:</i> 10,000 (December 2004 tsunami victims)

	(2006)
<u>Mali</u>	<i>refugees (country of origin): 6,165 (Mauritania) (2006)</i>
<u>Mexico</u>	<i>IDPs: 10,000-12,000 (government's quashing of Zapatista uprising in 1994 in eastern Chiapas Region) (2006)</i>
<u>Namibia</u>	<i>refugees (country of origin): 11,900 (Angola) (2006)</i>
<u>Nepal</u>	<i>refugees (country of origin): 106,248 (Bhutan), 20,153 (Tibet/China) IDPs: 100,000-200,000 (ongoing conflict between government forces and Maoist rebels; displacement spread across the country) (2006)</i>
<u>Nigeria</u>	<i>refugees (country of origin): 6,051 (Liberia) IDPs: undetermined (communal violence between Christians and Muslims since President OBASANJO's election in 1999, displacement is mostly short-term) (2006)</i>
<u>Pakistan</u>	<i>refugees (country of origin): 1,084,208 (Afghanistan) IDPs: undetermined (government strikes on Islamic militants in South Waziristan), 34,000 (October 2005 earthquake, most of those displaced returned to their home villages in the spring of 2006) (2006)</i>
<u>Papua New Guinea</u>	<i>refugees (country of origin): 9,991 (Indonesia) (2006)</i>
<u>Peru</u>	<i>IDPs: 60,000 (civil war from 1980-2000; most IDPs are indigenous peasants in Andean and Amazonian regions) (2005)</i>
<u>Philippines</u>	<i>IDPs: 60,000 (fighting between government troops and MILF and Abu Sayyaf groups) (2006)</i>
<u>Russia</u>	<i>IDPs: 25,000-180,000 (displacement from Chechnya and North Ossetia) (2006)</i>
<u>Rwanda</u>	<i>refugees (country of origin): 41,403 (Democratic Republic of the Congo), 4,400 (Burundi) (2006)</i>
<u>Saudi Arabia</u>	<i>refugees (country of origin): 240,015 (Palestinian Territories) (2006)</i>
<u>Senegal</u>	<i>refugees (country of origin): 19,712 (Mauritania) IDPs: 22,400 (approximately 65 percent of the IDP population returned in 2005 but new displacement is occurring due to clashes between government troops and separatists in Casamance region) (2006)</i>
<u>Serbia</u>	<i>refugees (country of origin): 100,651 (Croatia), 46,951 (Bosnia and Herzegovina) IDPs: 228,000 (mostly ethnic Serbs and Roma who fled Kosovo in 1999) (2006)</i>
<u>Sierra Leone</u>	<i>refugees (country of origin): 59,952 (Liberia) (2006)</i>
<u>Somalia</u>	<i>IDPs: 400,000 (civil war since 1988, clan-based</i>

	competition for resources) (2006)
<u>South Africa</u>	<i>refugees (country of origin):</i> 10,609 (Democratic Republic of Congo), 7,548 (Somalia), 5,764 (Angola) (2006)
<u>Sri Lanka</u>	<i>IDPs:</i> 500,000-600,000 (both Tamils and non-Tamils displaced due to long-term Tamil conflict renewed in 2006) (2006)
<u>Sudan</u>	<i>refugees (country of origin):</i> 116,746 (Eritrea), 20,000 (Chad), 14,633 (Ethiopia), 7,901 (Uganda) <i>IDPs:</i> 5,300,000 - 6,200,000 (internal conflict since 1980s; ongoing genocide in Darfur region, IDP registration for return to South Sudan started in 2005) (2006)
<u>Syria</u>	<i>refugees (country of origin):</i> 600,000 (Iraq), 434,896 (Palestinian Refugees (UNRWA)) <i>IDPs:</i> 305,000 (most displaced from Golan Heights during 1967 Arab-Israeli War) (2006)
<u>Tanzania</u>	<i>refugees (country of origin):</i> 393,611 (Burundi), 150,112 (Democratic Republic of the Congo) (2006)
<u>Thailand</u>	<i>refugees (country of origin):</i> 116,499 (Burma) (2006)
<u>Togo</u>	<i>refugees (country of origin):</i> 8,000 (Ghana) <i>IDPs:</i> 1,500 (2006)
<u>Turkey</u>	<i>IDPs:</i> 1-1.2 million (fighting 1984-99 between Kurdish PKK and Turkish military; most IDPs in southeastern provinces) (2006)
<u>Turkmenistan</u>	<i>refugees (country of origin):</i> 11,173 (Tajikistan) (2006)
<u>Uganda</u>	<i>refugees (country of origin):</i> 212,857 (Sudan), 20,564 (Democratic Republic of Congo), 20,213 (Rwanda) <i>IDPs:</i> 1.2-1.7 million (350,000 IDPs returned in 2006 following ongoing peace talks between the Lord's Resistance Army (LRA) and Government of Uganda) (2006)
<u>United States</u>	<i>refugees (country of origin):</i> the US admitted 62,643 refugees during FY04/05 including, 10,586 (Somalia), 8,549 (Laos), 6,666 (Russia), 6,479 (Cuba), 3,100 (Haiti), 2,136 (Iran) (2006)
<u>Uzbekistan</u>	<i>refugees (country of origin):</i> 39,202 (Tajikistan) <i>IDPs:</i> 3,400 (forced population transfers by government from villages near Tajikistan border) (2006)
<u>West Bank</u>	<i>refugees (country of origin):</i> 705,207 (Palestinian Refugees (UNRWA)) (2006)
<u>World</u>	the United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR) estimated that in December 2005 there was a global population of 8.4 million registered refugees, the lowest number in 26 years, and as many as 23.7 million IDPs in more than 50 countries; the actual

	global population of refugees is probably closer to 10 million given the estimated 1.5 million Iraqi refugees displaced throughout the Middle East (2006)
<u>Yemen</u>	<i>refugees (country of origin):</i> 78,582 (Somalia) (2006)
<u>Zambia</u>	<i>refugees (country of origin):</i> 75,468 (Angola), 61,243 (Democratic Republic of the Congo), 5,669 (Rwanda) (2006)
<u>Zimbabwe</u>	<i>refugees (country of origin):</i> 6,536 (Democratic Republic of Congo) <i>IDPs:</i> 569,685 (MUGABE-led political violence, human rights violations, land reform, and economic collapse) (2006)

This page was last updated on 8 February, 2007

<https://www.cia.gov/cia/publications/factbook/fields/2194.html> (accesat la 05. 03. 2007)

Unitatea 2: Conceptul de cultură

Obiective:

Prezentarea unor abordări privind semnificația conceptului de cultură, funcțiile caracteristice ale culturilor, prezentarea și compararea principalelor tipologii culturale, familiarizarea cu conceptul de „dimensiuni ale culturii”.

Concepte cheie: cultură, tipologii culturale, dimensiuni ale culturii.

„Cultura este aceea **totalitate complexă** care include cunoștințe, credință, artă, morală, norme, obiceiuri și orice altă capacitate și obișnuință pe care **omul le dobândește în calitatea sa de membru într-o comunitate/societate.**”

E. B. Tylor: *Primitive Culture*, Gloucester, MA: Smith, [1871], 1924

„**Cultura** constă în **modalități tipizate** (patterned) **de gândire, de a percepe și de a reacționa**, modalități ce sunt achiziționate și transmise prin intermediul simbolurilor și care sunt **realizări distinctive ale grupurilor umane**, incluzând și materializarea acestora în artefacte; constructele tradiționale (derivate din istorie și selectate în mod permanent) precum și valorile atașate acestora constituie miezul esențial al culturilor ”

C. Kluckhohn: *The Study of Culture*.
In: D. Lerner–H.D. Laswell (eds.): *The policy sciences*.
Stanford, CA: Stanford University Press, 1951

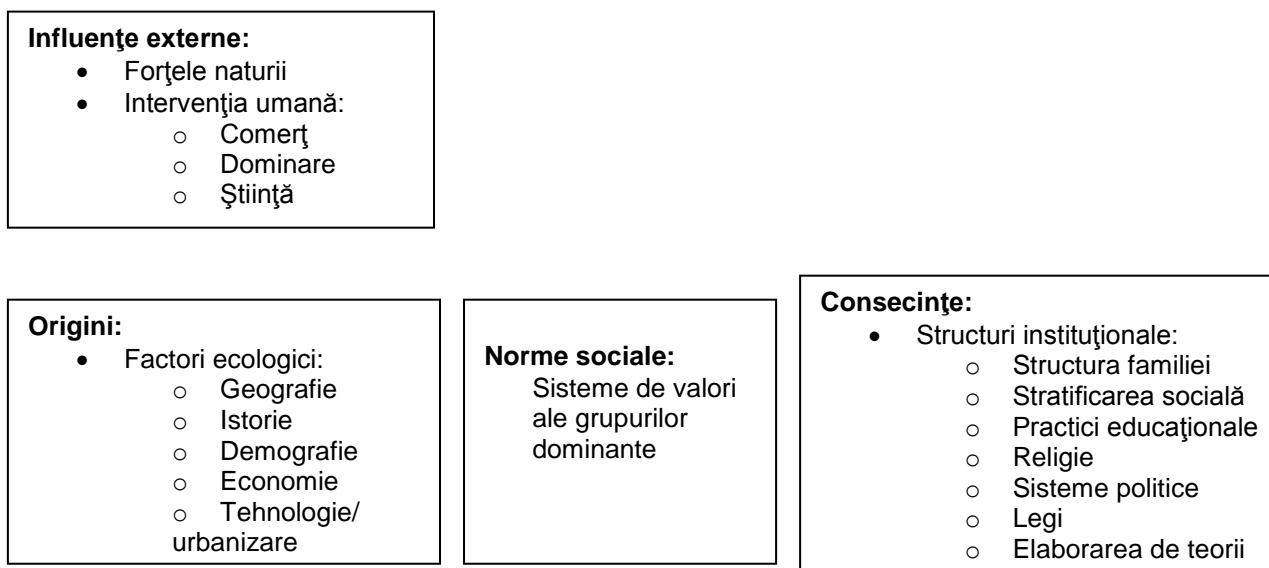
„[**Cultura** este un set de] valori, idei și alte sisteme de semnificații simbolice create și transmise ca **factori ce determină comportamentul uman** precum și artefactele create prin acest comportament.”

A. L. Kroeber–T. Parsons: *The concepts of culture and of social systems*. In: *American Sociological Review*, Vol. 23, 1958.

„**Collective programming of the mind**, that **distinguishes** the members of one group or category of people from another”

G. Hofstede: *Culture's Consequences*,
Thousand Oaks–London–New Delhi: SAGE
Publications, 2001

Modul de stabilizare a culturilor

Hofstede, 2001

Funcții și caracteristici ale culturii

- Cultura = valori și „*assumptions*” despre viață care **determină comportamentul**
- Cultura produce acele elemente ale mediului înconjurător care sunt realizate de oameni (**artefacte**)
- Cultura **se transmite** din generație în generație prin competențe rezervate unor membri respectați ai comunității: învățători, lideri religioși etc.
- Cultura este materializarea unor **idealuri însușite pe vremea copilăriei**
- La maturitate, cultura **nu se discută**, „*it is shared and accepted*”
- Particularitățile culturale **sunt conștientizate** în situațiile de **conflict** sau **interacțiune interculturală**
- Cultura îi ajută pe oameni să „**umple golurile**” (*Fill in the blanks*)
- Valorile culturii **rămân valabile în pofida excepțiilor sau a contraexemplor**
- Omul **reacționează violent** atunci când valorile culturale sunt violate
- Modificarea valorilor culturale este, totuși, **posibilă** atât în viața individului, cât și a comunității
- Atunci când comparăm comportamentul dezirabil *între* culturi, tindem să surprindem diferențele în **contraste adesea exagerate**

R. Brislin: *Understanding Culture's Influence on Behavior*, Fort Worth–Philadelphia: Harcourt Brace College Publishers, 1993

Utilitatea categorizării culturilor

- Posibilitatea **previziunilor** privind comportamentul celor cu care interacționăm

- A oferi **explicații** privind întrebarea: *de ce procedează oamenii diferit în situații similare?*
- **Evitarea** situațiilor de ofensă
- Delimitarea „**enclavelor**” de „unitate/uniformitate”
- **Standardizarea** politicilor în conformitate cu aceste enclave
- Asigurarea sentimentului de „**ordine**”

R. D. Lewis: *The Cultural Imperative. Global Trends in the 21st Century*, Yarmouth: Intercultural Press. Inc. 2003

Tipologia tipologiilor culturale

A. Tipologii

- I. Unidimensionale:
 - Evoluționiste: Naroll (1970), Driver (1973), Lomax–Berkowitz (1972)
 - Caracteristici ale comunicării: Hall (1976)
- II. Multidimensionale:
 - Parsons–Shils (1951)
 - Kluckhohn–Strodtbeck (1961)
 - Lewis (2003)

B. Clasificarea culturilor pe baza dimensiunilor acestora: Hofstede (1980–2001)

A. I. 1.1. Tipologii culturale unidimensionale-evoluționiste [Naroll, 1970]

Concluzii formulate de Naroll pe baza a 150 de studii antropologice comparative:

- Controlul exercitat asupra mediului înconjurător: *slab* → *puternic*
- Specializarea ocupațională: *generală* → *specializată*
- Gradul de organizare: *simplu* → *complex*
- Specificul populațiilor: *rural* → *urban*
- Distribuția bunurilor: *egalitară* → *acumulativă*
- Stilul de conducere: *consensual* → *autoritar*
- Comportamentul elitelor: *responsabil/paternalist* → *exploator*
- Funcția războiului: *apărare* → *politică*

R. Naroll: What have we learned from cross-cultural surveys? In: *American Anthropologist*, Vol. 72, 1970.

A.I.1.2. Tipologii culturale unidimensionale, evoluționiste [Driver, 1973]:

Driver adaugă la lista lui Naroll următoarele criterii de clasificare a culturilor:

- Caracteristici demografice (dimensiunile, densitatea populației)
- Volumul producției naționale sau tribale
- Cunoștințe
- Numărul de cuvinte utilizate de limba comunității

A.I.1.3. Tipologii culturale unidimensionale, evoluționiste [Lomax–Berkowitz, 1972]

- Utilizează datele din „Murdock’s World Ethnographic Sample”
- Identificarea unor „paternuri culturale” pe baza analizei a 148 de culturi
- O taxonomie a evoluției culturale

A.I.2. Tipologii culturale unidimensionale – bazate pe caracteristicile comunicării [E. T. Hall, 1976]

Culturi:

- Cu accent pe context (*high-context*)
- Fără accent pe context (*low-context*)
- **Fără accent pe context → expresie verbală directă**
 - Contextul situațional nu prezintă interes
 - Partea cu semnificație a mesajului este explicită
 - Forma și elocvența de exprimare este apreciată
 - Cei care vorbesc urmăresc convingerea interlocutorilor (preluarea opiniilor exprimate)

Cu accent pe context → expresie verbală indirectă

- Mesajul propriu-zis nu este explicit
- Partea importantă a mesajului este transmisă prin elemente indirecte ale exprimării
- Armonia este apreciată, este permisă ambiguitatea
- Se evită formularea unui „NU” fără echivoc

Consecințele tipologiei lui E. T. Hall:

Culturi cu accent pe context	Culturi fără accent pe context
• Semnificația actului de comunicare explicită	• Semnificația este ascunsă (<i>embedded</i>)
• Apreciază individualismul	• Apreciază comunitatea
• Relațiile umane sunt tranzitorii	• Relațiile sunt de durată
• Logică liniară	• Logică spirală
• Exprimare verbală	• Forme de comunicare non-verbale
• Apreciază rolul logicii în argumentare	• Apreciază sentimentele în argumentare
• Mesaje bine structurate, analitice	• Mesaje simple, holistice, ambigue

Chen–Starosta, 1998

A.II.1. Tipologii culturale multidimensionale [Parsons–Shils, 1951]

Operează cu conceptul de **variabile ale acțiunii umane:**

Afectivitate ↔ Neutralitate afectivă
 [Satisfacerea nevoilor] [Controlul impulsurilor]

Orientare individuală ↔	Orientare colectivă
Universalism [Standarde generale] ↔	Particularism [Rolul relațiilor specifice]
Aprecieri ascriptivă ↔ [Rolul prejudecăților]	Aprecieri după performanță [Importanța competențelor]
Specificitate ↔ [Limitări comportamentale prin norme]	Relații difuze [Fără restricții impuse]

A.II.2. Tipologii culturale multidimensionale [Kluckhohn–Strodbeck, 1961]

Utilizează ca variabilă **rolul valorilor** în cultură

Natura umană:

- Bună
- Combinație între bună și diabolică
- Diabolică

Relația om–natură:

- Subjugarea naturii
- Armonie cu natura
- Control asupra forțelor naturii

Timp (orientare spre):

- Trecut
- Prezent
- Viitor

Natura activității umane

- A fi
- A deveni
- A realiza ceva

Natura relațiilor umane:

- Linearitate (relații ierarhice)
- Colateralitate (comunitarism)
- Individualism:

A:II. 3. Tipologii culturale multidimensionale [R. D. Lewis, 2003]

Lewis împarte culturile în trei categorii:

Linear-active: orientate pe sarcini, caracterizate prin nivelul înalt al organizării

Multia-ctive: orientate pe oameni, „guralive”, caracterizate prin predilecția pentru relaționare

Reactive: introvertite, „ascultătoare”, caracterizate prin importanța acordată respectului

În opinia lui Lewis, **populația lumii** se împarte în cele trei categorii după cum urmează:

Linear-active: 600 milioane
 Multi-active: 3,5 miliarde
 Reactive: 1,8 miliarde
 Culturi hibride (combinații între multi-active și reactive)
 Indonesia: 220 milioane
 Filipine: 80 milioane
 TOTAL: 6, 2 miliarde

Compararea celor trei categorii după *stilul de comunicare*

Linear-active	Multi-active	Reactive
Echilibru între vorbire și acultare	Accent pe vorbire	Accent pe ascultare
Comunicarea urmărește informarea	Comunicarea urmărește transmiterea opiniilor	Comunicarea urmărește realizarea armoniei
Înterupe rar interlocutorul	Înterupe frecvent	Nu înterupe niciodată
Contraargumentează cu fapte	Folosește emoțiile în contraargumentare	Nu contraargumentează niciodată
Urmărește o agendă liniară	Abateri frecvente de la agendă	Urmărește o agendă circulară
Comunicare deschisă și directă	Comunicare indirectă, manipulativă	Comunicare indirectă, bazată pe curtoazie
Accent pe adevăr în defavoarea diplomației	Conceptul de adevăr este creativ și înglobează diplomația	Accent pe diplomație în defavoarea diplomației
Rolul comunicării non-verbale (<i>body language</i>) este limitat	Rolul comunicării non-verbale (<i>body language</i>) este important	Rolul comunicării non-verbale (<i>body language</i>) este moderat
Rece	Emotiv	Enigmatic
Limitează exteriorizarea emoțiilor	Exteriorizează emoțiile	Nu exteriorizează emoțiile

Compararea celor trei categorii după *valori și principii*

Linear-active	Multi-active	Reactive
Utilizează canale oficiale	Contactează persoane cheie	Utilizează rețele
Promovează „produse” sau „servicii”	Promovează relații personale	Promovează armonia în interiorul grupului/organizației
Se integrează în lanțul de acțiune	Se integrează în tranzacții interpersonale	Armonizează acțiunea colectivă

Punctual, orientat spre respectul față de timp	Relaxat în privința timpului	Preocupat pentru a face lucrul potrivit la timpul potrivit
Caracterizat prin obiective personale	Caracterizat prin obiective ale unor grupuri mici de interese	Caracterizat prin obiective comunitare mai generale
Orientat spre rezultat	Orientat spre oameni	Accent pronunțat pe orientarea spre oameni
Se concentrează pe un singur obiectiv la un moment dat	Se concentrează pe mai multe obiective în același timp	Reacționează la acțiunile partenerilor
Respect pentru fapte și cifre	Respect pentru talentul de orator, expresivitate și charismă	Respect pentru vârstă, înțelepciune și experiență
Planificare pas cu pas	Planificare în linii mari	Reacționează la planurile altora
Definește și rezolvă problemele rapid	Caută soluții generale	Preferă soluționarea în etape a problemelor
Distinge cu acuratețe viața personală de cea publică sau de afaceri	Nu distinge cu acuratețe viața personală de cea publică sau de afaceri	Viața personală și cea publică sau de afaceri sunt în strânsă legătură
Dezbate fără menajamente situațiile nedorite sau de criză	Evită dezbaterile situațiilor nedorite sau de criză	Acceptă situațiile nedorite
Asumarea greșelilor proprii	Justificarea greșelilor proprii	Ascunderea greșelilor proprii
Se opune anonimului	Acceptă cu rezerve anonimul	Anonimul nu poate fi acceptat

Lewis, 2003

B. Clasificarea culturilor pe baza dimensiunilor acestora [Hofstede, 2001]

În perioada 1967–1973, G. Hofstede, sociolog angajat de firma IBM, a realizat un număr mare de anchete sociologice folosind drept eșantioane naționale angajații reprezentanților companiei în:

- 71 țări
- 88.000 de respondenți
- 117.000 de chestionare
- 120 itemi incluzând întrebări referitoare la:
 - satisfacția cu condițiile de viață
 - modul de percepere a condițiilor de viață
 - obiective, valori personale
 - date demografice

Pe baza datelor obținute s-a efectuat o analiză „cross-națională” a datelor și s-au identificat tendințele de distribuție a frecvențelor în interiorul eșantioanelor naționale.

Rezultatele anchetei IBM

În urma prelucrării și analizei datelor au rezultat **12 clustere de țări, respectiv de culturi:**

1. *Corea*, Peru, Salvador, Chile, Portugalia, Uruguay
2. Iugoslavia, Turcia, Țările Arabe, Grecia, Argentina, Spania, Brazilia
3. Ecuador, Venezuela, Columbia, Mexic
4. Pakistan, Iran, Indonezia, Thailanda, Taiwan, Africa de Est/Vest
5. Guatemala, Panama, Costa Rica
6. Malaysia, Filipine, India, Hong Kong, Singapore, Jamaica
7. Danemarca, Suedia, Olanda, Norvegia, Finlanda
8. Australia, SUA, Canada, Marea Britanie, Irlanda, Noua Zeelandă
9. Germania, Elveția, Africa de Sud, *Italia*
10. Austria, *Israel*
11. Belgia, Franța
12. Japonia

Cu ajutorul analizei factoriale au fost identificate **5 dimensiuni ale culturilor:**

1. **Distanța față de putere** [*power distance*] → Soluții la problema inegalității
2. **Evitarea incertitudinii** [*uncertainty avoidance*] → Preocuparea pentru viitor
3. **Individualism/colectivism** → Modul de integrare a membrilor comunității
4. **Masculinitate/feminitate** → Divizarea rolurilor în comunitate
5. **Orientarea pe termen scurt/lung** [*long-term/short term orientation*] → Concentrarea eforturilor pe prezent sau viitor (Bond's Chinese Value Survey, 1980)

Conceptul distanței față de putere: gradul de acceptare a distribuției inegale, neuniforme a puterii

Corelația dintre PDI (*Power Distance Index*) și valori, atitudini:

PDI scăzut	PDI mare
<ul style="list-style-type: none">• Elitele naționale susțin valori neautoritare	<ul style="list-style-type: none">• Elitele naționale împărtășesc valori autoritare
<ul style="list-style-type: none">• Studenții apreciază independența	<ul style="list-style-type: none">• Studenții pun accentual pe conformitate
<ul style="list-style-type: none">• Libertatea este mai importantă decât egalitatea	<ul style="list-style-type: none">• Egalitatea este superioară libertății
<ul style="list-style-type: none">• Autoritatea se bazează pe raționalitate și secularism	<ul style="list-style-type: none">• Autoritatea se bazează pe tradiție
<ul style="list-style-type: none">• Lideri mai tineri	<ul style="list-style-type: none">• Lideri mai în vârstă
<ul style="list-style-type: none">• Lumea este percepută ca un "just place"	<ul style="list-style-type: none">• Lumea văzută ca un "unjust place"

Originile diferențelor în valorile PDI

PDI scăzut	PDI mare
• Climă rece sau moderată	• Climă tropicală
• Norme și legislații timpurii	• Norme, legislații întârziate
• Mobilitate socială mare	• Mobilitate scăzută
• Concentrare slabă a bunurilor	• Concentrare puternică a bunurilor
• Putere politică bazată pe reprezentare	• Putere politică concentrată în mâinile oligarhiei (militare)
• Mișcări de independență, populații mici	• Populații mari, integrare pronunțată
• Independență, federalism, negociere	• Ocupație, colonialism, imperialism
• Dezvoltare tehnologică	• Subdezvoltare

Câteva valori ale indexului PDI

Țara	PDI	Țara	PDI
Malaysia	104	Iran	58
Guatemala	95	Spania	57
Filipine	94	Pakistan	55
Țări Arabe	80	Japonia	54
Ecuador	78	SUA	40
Indonezia	78	Canada	39
India	77	Olanda	38
Iugoslavia	76	Germania	35
Belgia	65	Marea Britanie	35
Africa de Est	64	Elveția	34
Portugalia	63	Danemarca	18
Grecia	60	Israel	13
		Austria	11

Impactul PDI asupra familiei

PDI scăzut	PDI mare
• Părinții își tratează copiii ca egali	• Părinții îi învață pe copii să fie ascultători
• Copilul este lăsat să se joace	• Copilul trebuie să lucreze
• Infertilitatea – nu este motiv pentru divorț	• Infertilitatea – poate fi motiv pentru divorț
• Copiii îi tratează pe cei mai în vârstă ca egali	• Respectul pentru vârstnici este obligația fundamentală pentru copii
• Tinerii devin competenți devreme	• Tinerii devin competenți la o vârstă mai înaintată

Impactul PDI asupra învățământului

PDI scăzut	PDI mare
<ul style="list-style-type: none">Educație centrată pe student	<ul style="list-style-type: none">Educație centrată pe profesor
<ul style="list-style-type: none">Studentii pot iniția comunicare	<ul style="list-style-type: none">Numai profesorul are acest drept
<ul style="list-style-type: none">Profesorii transmit adevăruri impersonale	<ul style="list-style-type: none">Profesorii transmit înțelepciune personală
<ul style="list-style-type: none">Premii Nobel/capita ↑	<ul style="list-style-type: none">Premii Nobel/capita ↓

Impactul PDI asupra ideologiilor și religiei

PDI scăzut	PDI mare
<ul style="list-style-type: none">Accent pe egalitarism	<ul style="list-style-type: none">Accent pe ierarhie, stratificare
<ul style="list-style-type: none">Practici de împărțire/limitarea puterii	<ul style="list-style-type: none">Lupta pentru puterea exclusivă
<ul style="list-style-type: none">Viziuni pluraliste despre societate	<ul style="list-style-type: none">Viziuni elitiste despre societate
<ul style="list-style-type: none">Puterea: joc cu sumă pozitivă	<ul style="list-style-type: none">Puterea: joc cu sumă nulă
<ul style="list-style-type: none">Recurgere la forță: eșec al puterii	<ul style="list-style-type: none">Recurgere la forță: esența puterii
<ul style="list-style-type: none">Marx, Engels, Weber, Mill	<ul style="list-style-type: none">Machiavelli, Hobbes, Pareto

Impactul PDI asupra sistemului politic

PDI scăzut	PDI mare
<ul style="list-style-type: none">Pluralism politic, vot majoritar	<ul style="list-style-type: none">Autoritarism, practica cooptării
<ul style="list-style-type: none">Polarizare slabă a eșichierului politic, centru puternic	<ul style="list-style-type: none">Poluri politice puternice, centru slab
<ul style="list-style-type: none">Stabilitate guvernamentală, schimbări, incrementare	<ul style="list-style-type: none">Schimbări dramatice în guvernare
<ul style="list-style-type: none">Multă deliberare, puțină violență	<ul style="list-style-type: none">Multă violență, lipsa deliberării
<ul style="list-style-type: none">Puterea nu coincide cu starea materială bună	<ul style="list-style-type: none">Puterea aduce bogăție
<ul style="list-style-type: none">Elitele administrative sunt recrutate dintr-o bază largă	<ul style="list-style-type: none">Elitele administrative nu sunt reprezentative pentru populație
<ul style="list-style-type: none">Cetățenii cooperează cu autoritățile	<ul style="list-style-type: none">Cetățenii așteaptă soluții de la autorități
<ul style="list-style-type: none">Cetățenii nu au încredere în presă, au încredere în poliție	<ul style="list-style-type: none">Cetățenii au încredere în presă, nu și în poliție

Hofstede, 2001

Unitatea 3: Cum pot fi depășite conflictele etnopolitice?

Obiective:

Prezentarea unei inagini de ansamblu asupra uneia dintre consecințele diversității, conflictul.

Concepte cheie: conflict, conflict etnopolitic.

“Relațiile între diferitele grupuri etnoculturale, atât de esențiale pentru dezvoltarea civilizației umane, pot fi îmbunătățite, și risipa criminală de energii sociale investite în conflictele interetnice și interconfesionale poate fi diminuată doar dacă se găsesc **soluții viabile pentru garantarea drepturilor persoanelor și comunităților la afirmarea particularităților** lor culturale, simultan cu înțelegerea și **acceptare acestora de către cei din jur**. Adoptarea de **legi împotriva excluderii** și discriminării pe criterii culturale și **descurajarea exceselor** sunt, cu siguranță, măsuri importante. Dar pentru a putea interveni eficient împotriva conflictelor, **este nevoie de descoperirea rădăcinilor acestora.**”

“Cea mai durabilă modalitate de acomodare a diversității etnoculturale pare a fi crearea unei percepții a națiunii ca **o comunitate civică**, care își are rădăcinile în **valorile pe care le împărtășesc toate componentele etnice** ale națiunii politice. Acest sens al comuniunii se poate cel mai bine realiza dacă **termenul ‘național’ este eliberat de orice conotație de exclusivitate etnică.**”

UNESCO: *Our Creative Diversity*

I. Noțiunea de conflict

Abordările care vor fi sintetizate pe scurt în cele ce urmează converg în a defini noțiunea de *conflict* ca un **proces de interacțiune** între doi sau mai mulți actori care urmăresc **cauzarea de prejudicii, incomodarea sau eliminarea** celui care este perceput **ca având scopuri sau interese incompatibile**.

Termenul astfel conceput implică deci deopotrivă **relații** caracterizate prin **opinii, atitudini și comportamente adverse**, cât și **proces de interdependență dinamică – negocieri, ostilități, violențe și luptă armată** – între actori.

II. Rolul culturii în fundamentarea conflictului

V. Volkan: Identitatea etnică presupune:

- Inamici
- Momente glorioase ale trecutului
- Traume din trecutul recent al comunității
- Granițe (fizice, mentale, simbolice)

Toate acestea sunt create, întreținute, modificate de cultură, definind **unitatea de supraviețuire** (survival unit) a individului, respectiv a comunității.

J. Galtung:

- Supraviețuirea individului
- Bunăstarea
- Dreptul la identitatea
- Libertatea de a decide asupra propriei vieți.

Probabilitatea conflictului crește dacă unitatea de supraviețuire este percepută ca fiind în pericol.

III. Conflicte etnopolitice în lume

Situația conflictelor etnopolitice din perioada 1945-1995, pricinuite de diferențele culturale și de identitățile etnice sau naționale **contestate** este obiectul cercetării *Minorities at Risk*, inițiată de T. R. Gurr și desfășurată sub auspiciile institutului **Center for International Development and Conflict Management** din cadrul Universității Maryland, SUA.

Conform rezultatelor cercetării, în lume există la ora actuală **268 de comunități** etnoculturale semnificative (cu peste 100,000 de membri fiecare), mobilizate din punct de vedere etnopolitic, care în **114 țări ale lumii**, cu populații depășind un milion de suflete, formulează revendicări în numele intereselor lor comunitare față de stat sau față de alți actori politici.

Actualizarea în 1995 a datelor cercetării a constatat că peste **un miliard** de persoane, ceea ce la vremea respectivă a reprezentat **17,7% din populația lumii**, se afla în spatele acestor mișcări revendicative.

Conform unui **raport recent** al aceluiași **Center for International Development and Conflict Management**, publicat în **aprilie 2001**, intitulat *Peace and Conflict 2001*, în ultimii doi ani ai secolului XX s-au înregistrat trei tendințe încurajatoare:

- Numărul și intensitatea conflictelor etnopolitice **s-a redus cu aproape jumătate** în comparație cu prima jumătate a deceniului al nouălea al secolului XX
- s-a înregistrat un număr mare de rezolvare a conflictelor cauzate de mișcări de autodeterminare naționale, **prin obținerea a diferitelor forme de autonomii** de către comunitățile contestate sau **de includere în forme instituționalizate de împărțire a puterii** a reprezentanților acestor comunități
- **numărul statelor democratice a întrecut numărul autocrațiilor**, ceea ce a permis rezolvarea pe cale pașnică sau aplanarea cel puțin a tensiunilor.

Același raport atrage atenția însă,

- că în **Asia și Africa** persistă încă situații de conflict față de care metodele de rezolvare a conflictelor se dovedesc a fi ineficiente,
- **democrațiile tinere neconsolidate riscă** să se întoarcă pe calea **autoritarismului** din cauza unor conflicte pe care nu le pot soluționa în mod satisfăcător pt. cei implicați
- **amânarea redresării economice** a unor regiuni atrag după sine riscul subminării democrației și a escaladării conflictelor latente.

Unitatea 4: Modele teoretice și explicative privind geneza conflictelor etnopolitice

Obiective:

Prezentarea și înțelegerea unor modele de explicare a conflictului etnopolitic
Compararea modelelor prezentate.

Concepte cheie: autodeterminare națională, pluralism cultural, teoria modernizării, minorități distinctibile, minorități dominante, dilema securității, strategie de construcție statală, strategie de construcție națională,.

În pofida **potențialului destabilizator** pe care conflictele etnopolitice îl pot avea atât în ceea ce privește coeziunea internă a statelor cât și stabilitatea relațiilor internaționale, fenomenul a început să devină obiectul unor cercetări mai ample, cu ambiții de interpretare sau modelare teoretică abia în a doua jumătate a anilor '80.

Lucrarea lui Donald L. Horowitz, *Ethnic Groups in Conflict*, publicată în 1985, a fost salutăată de cei mai mulți specialiști – printre alții de Nathan Glazer, Benedict Anderson, Arend Lijphart și Samuel P. Huntington – ca o **primă sinteză deschizătoare de drumuri**, care nu va putea fi trecută cu vederea de nici o analiză viitoare privind condițiile în care conflictele etnoculturale apar, proliferază și se sting.

La aceea dată Horowitz a sesizat **că exista deja o abundență de date** privind consecințele etnicității, dar lipseau aproape cu desăvârșire acele **generalizări cuprinzătoare** care aveau **capacitatea de a ordona multitudinea de date empirice**.

“Nu ducem lipsa unor informații de bază privind etnicitatea. Ceea ce ne lipsește este explicația – principii cu ajutorul cărora am putea clasifica exemplele, descifra structura și textura relațiilor de grup, înțelege tipologia conflictelor – explicația care este valabilă într-o perspectivă transculturală. Pe scurt, suntem în posesia a prea multor cunoștințe și a prea puțină înțelegere...”,

scria Horowitz în prefața lucrării menționate, impresionantă atât prin dimensiunile ei, cât și prin profunzimea analizei.

În pofida intenției declarate și a acestor calități de necontestat, lucrarea lui Horowitz **rămâne datoare cu o explicație sintetică** privind **condițiile care favorizează** apariția conflictelor etnopolitice.

Bazată pe analiza comparată, extrem de nuanțată a peste 150 de grupuri etnoculturale aflate în conflict, lucrarea se sfiește parcă să ofere în concluzie ceea ce se găsește aproape în abundență în literatura de specialitate a anilor '90: **un model causal al conflictului etnopolitic și o tipologie a conflictelor bazată pe acest model**.

1. Abordări din perspectiva istoriei ideilor: punctul de vedere al lui Horowitz

În opinia lui Horowitz (*Ethnic Groups in Conflict*, Berkeley–Los Angeles–London: University of California Press, 1985), notorietatea de care conflictul etnic se bucură în istoria modernă a lumii poate fi pusă în legătură cu cel puțin **trei evoluții în sistemul relațiilor internaționale**.

1.1. Rolul doctrinei de autodeterminare națională

Prima este răspândirea – în mai multe etape – a **doctrinei de autodeterminare națională**.

Originar în **principiul suveranității populare al secolului 18**, doctrina a jucat un rol hotărâtor în:

- fundamentarea naționalismelor din secolul următor,
- a oferit ideologia unificării Germaniei și Italiei,
- a dezmembrat imperii
- și – în interpretarea wilsoniană a termenului – a contribuit la redefinirea granițelor din Europa Centrală și de Est.

Doctrina a revenit în atenție după cel de al doilea război mondial, în cursul **procesului de decolonizare din Africa și Asia**.

Aplicarea principiului autodeterminării naționale, deși de cele mai multe ori a răspuns unor necesități istorice, nu a avut însă drept consecință doar aplanarea conflictelor cu caracter etnopolitic.

Implementarea principiului s-a oprit în mod frecvent la granițe vechi, coloniale, în interiorul cărora **societăți adânc divizate** au rămas confruntate de întrebarea: ***cui aparțin în fond statele noi ce și-au dobândit independența?***

Dacă unele grupuri își **revendicau puterea**, altele erau de părere că procesul de **aplicare a principiului de autodeterminare este incomplet**, și că trebuie perseverat până la dobândirea independenței tuturor comunităților etnoculturale.

În opinia lui Horowitz, exercitarea autodeterminării naționale la o scară precum procesul de decolonizare **a avut reverberații** inclusiv în Europa Occidentală și în America de Nord:

- Acordarea suveranității fostelor colonii belgiene (Zaire, Rwanda și Burundi) a contribuit la **mobilizarea flamandă** și la apariția **mișcării autonomiste** a acestei comunități din Belgia.
- Emanciparea popoarelor africane a jucat un rol important în mișcările din Statele Unite împotriva **discriminării rasiale**, ca și în **mobilizarea comunității francofone din Quebec**, membrii căreia au început să se auto-intituleze “*nègres blancs d’Amérique*”.

1.2. Rolul ideologiei egalitare

Răspândirea la scară largă prin lume a **ideologiei egalitare** a contribuit și ea în opinia lui Horowitz la multiplicarea situațiilor de conflict etnopolitic.

Propagarea normelor egalității și echității a avut ca efect **refuzul generalizat de a accepta subordonarea etnică ca ceva ilegal**, precum și răspândirea tendinței de comparare a situației propriului grup etnic cu standardele grupurilor învecinate. Concluziile acestor comparații care au scos la iveală **dezavantaje competitive** ale grupului, care au devenit **sursa unor mobilizări cu un serios potențial conflictogen**.

1.3. Rolul sistemului statal

Sistemul statal existent, originar în feudalismul european și în sistemul colonial, joacă și el un rol important, oferind practic **cadrul în care conflictele etnopolitice apar și se desfășoară**: preocupările pentru **acapararea controlului statului și excluderea** din acest exercițiu **a tuturor rivalilor** aflându-se adesea la rădăcinile conflictului etnic.

Dincolo de aceste considerente preliminare, autorul monumentalei lucrări *Ethnic Groups in Conflict* consideră că o teorie generală a conflictului etnic trebuie să depășească barierele conceptuale ale explicațiilor reduționiste care încearcă să ofere modele teoretice ale conflictului etnopolitic prin accentuarea rolului *modernizării* (1), al *intereselor economice* (2) sau al *pluralismului cultural* (3).

Ceea ce își așteaptă încă explicația fundamentată teoretic, opinează Horowitz, este acest **mister al contradicției** dintre:

- obiectivele *individualiste* prin excelență **ale competiției și egalității** pe de o parte,
- și avansarea lor **în numele colectivității** pe de altă parte,

printr-un **discurs și retorică identice din punct de vedere structural**, cu ajutorul cărora diferitele comunități se pot considera respectabile, asemănătoare în aspirații și obiective, participanți ca parteneri egali în curentul amplu și la modă al emancipării.

1.4. Rolul teoriei modernizării

Teoria modernizării susține că fenomenul *conflictului etnic* este produsul colateral al *modernizării*.

Karl W. Deutsch („Social Mobilization and Political Development”, în: *American Political Science Review*, Vol. 55, 1961, 493-514) a fost primul care a stabilit această legătură, într-un studiu publicat în 1961, enunțând că procesul “mobilizării sociale” – prin care el a înțeles tranziția unei majorități covârșitoare a populației unei țări de la o formă tradițională de viață la una modernă – este direct legat de conflictul etnic.

În opinia sa *conflictul etnic* este **produsul competiției** dintre **rata mobilizării sociale și rata asimilării**, proportia segmentului de populație **mobilizat** dar **încă ne-asimilat** fiind *primul indicator crud* al conflictului de grup.

Versiuni mai recente și mai elaborate ale teoriei modernizării accentuează faptul că **oamenii implicați în procesele economice și politice ale modernizării sunt mai dispuși de conflicte nu din cauza diferențelor** ce îi caracterizează, ci tocmai datorită faptului că ei devin din ce în ce mai asemănători: doresc aceleași lucruri, au ambiții identice, urmăresc obiective similare.

1.5. Rolul intereselor economice

Teoriile care pun accentul pe **interesele economice** fac parte din categoria explicațiilor *materialiste*.

Acestea au mai multe variante:

- unele **echivalând** amenințarea cu conflictele etnice cu o **manipulare a elitelor** în vederea deturnării atenției opiniei publice de la adversarul real;
- altele susținând că **etnicitatea** este o expresie fidelă a **intereselor economice de grup**;
- altele accentuând rolul **intereselor economice incompatibile** ale unor “minorități antreprenoriale” și ale “societății gazdă”.

În aceste cazuri din urmă **încercarea de a limita** creșterea influenței și a puterii economice a “minorităților antreprenoriale” poate declanșa **reacții agresive, genocidale chiar, din partea populației “societății gazdă”**. (Conf.: Pierre van den Berghe: *The Ethnic Phenomenon*, New York, Esvier, 1981, 137-156, respectiv Edna Bonacich: “A Theory of Middleman Minorities”, in: *American Sociological Review*, Vol. 38, 1973.)

1.6. Rolul pluralismului cultural

În accepțiunea lui J. S. Furnivall (*Colonial Policy and Practice*, London, Cambridge University Press, 1948) o societate caracterizată prin **pluralism cultural**

- **este lipsită de valori împărtășite în comun,**
- **divergențele culturale sunt dominante**
- și **contactele** dintre membrii diferitelor comunități **se reduc la relații și schimburi economice.**

În asemenea condiții integritatea **sistemului politic** poate fi asigurată **doar cu ajutorul forței**, iar **stabilitatea unei astfel de societăți** nu se poate baza decât pe **subordonarea** unui segment (cultural) al societății celuilalt, și, în consecință, societățile caracterizate prin pluralism cultural sunt purtătoare ale germenilor conflictului etnic, respectiv **au un potențial conflictogen ridicat.**

Deși le consideră **puncte utile de plecare**, Horowitz este de părere că aceste trei tipuri de explicații ale conflictului etnic:

- rămân **unilaterale,**
- și chiar dacă surprind elemente importante ale motivației de conflict etnopolitic, sunt **inconsistente reciproc**
- și **eșuează** în oferirea unei **explicații coerente și exhaustive.**

1.7. Critica abordărilor trecute în revistă

Drept critică la adresa abordărilor de acest gen, Horowitz **precizează:**

1. **Teoriile modernizării** rămân datoare de exemplu cu o explicație cu privire la motivele pentru care **masele nemodernizate se mobilizează** și ele, și rămân **loiale elitelor** care au interese evidente în declanșarea conflictele etnice, și pentru care **tribalismul** devine **masca privilegiilor de clasă.**

În opinia lui Horowitz un fenomen **de această amploare**, implicând mase largi de oameni și **reprodus de către țară după țară**, nu poate fi pus pe seama “falsei conștiințe” sau a manipulării elitelor.

Pentru ca un curent asemănător să aibă succes, el trebuie să apeleze **la sentimente de masă, la aprehensiuni și aspirații capabile să mobilizeze energii colective**. Teoriile modernizării neglijează deci eterogenitatea motivațiilor de conflict etnopolitic.

2. Teoriile care încearcă să stabilească o **relație directă** între **competiția economică și rivalizarea etnopolitică** eșuează și ele, este de părere Horowitz, în a oferi o explicație nuanțată, omițând să conștientizeze **caracterul derivativ al competiției economice**.

Diversitatea etnică este **premergătoare** de obicei **segmentării pieței forței de muncă** și a segmentării economiei, iar teoriile care pun accentul pe rivalizarea competitivă în sfere economice nu pot explica **dimensiunile emoționale** caracteristice pentru situațiile de conflict etnic.

Conceptele de genul “un loc legitim în această țară” sau “ființa națiunii”, ca și simbolurile prestigiului național sunt adesea determinanți ai comportamentului colectiv care preced interesele pur economice.

3. Teoria **pluralismului cultural** operează cu un **concept nediferențiat al culturii**, opinează Horowitz, din moment ce **nu toate componentele** ale unei incompatibilități de valoare și instituționale contribuie în mod necesar la fundamentarea sau declanșarea conflictelor etnopolitice. Chiar dacă aceste explicații teoretice dezvăluie sursele instabilității în societățile caracterizate printr-un grad înalt de diversitate etnoculturală, ele rămân datoare cu elucidarea mecanismelor specifice ale conflictului etnic.

Privite dintr-o perspectivă comparată, teoriile amintite au la bază **preconcepțe contradictorii**:

- În timp ce teoria pluralismului cultural explică fenomenul conflictului etnic prin **sisteme de valori contradictorii și incompatibile**,
- teoriile modernizării și ale intereselor economice concep noțiunea de conflict etnopolitic în termenii luptei pentru resurse și oportunități, care **sunt apreciate le fel de către părțile rivale**.
- Câtă vreme reprezentanții pluralismului etnic pun accentul pe **tendențele de izolare** ale grupurilor,
- exponenții teoriei modernismului și a intereselor economice vorbesc despre **contacte și competiție** între părți.
- aceiași exponenți ai teoriei modernismului și ai intereselor economice scot în evidență **rolul jucat de elite** în declanșarea conflictelor,
- în timp ce pluraliștii **neglijează acest rol**, mai ales în cazul elitelor care au obiective și aspirații asemănătoare deși se regăsesc în tabere adverse sau pe părți opuse ale baricadei.
- Teoria modernizării și a intereselor economice rămâne datoare în schimb cu o explicație privind motivele pentru care masele largi rămân fidele elitelor care acționează în conformitate cu interesele lor de grup.

În baza acestei analize critice a teoriilor existente la aceea dată, Horowitz ajunge la concluzia că **deficiențele semnalate sunt indicatoare prețioase pentru o teorie comprehensivă și cuprinzătoare a conflictului etnic**.

O asemenea teorie trebuie să stabilească înainte de toate:

- **legătură causală** între interesele maselor și cele ale **elitelor**,
- trebuie să expliciteze **rolul angoaselor comunitare** precum și a celorlalte elemente **de psihologie de grup**,
- să elucideze funcțiile și importanța pe care **controversele simbolice** le au în evoluția conflictelor etnopolitice.

Metoda aleasă de Horowitz pentru fundamentarea unei teorii cu ambiții asemănătoare este însă mai degrabă **analitică** decât **sintetică**. În ansamblu, el rămâne însă dator cu o explicație sintetică causală privind geneza conflictelor etnopolitice.

2. Explicații cauzale în sensul strict al termenului: modelul Gurr–Harff

2.1. Tipologia actorilor

Pe baza datelor furnizate de cercetarea *Minorities at Risk*, Gurr și Harff (*Ethnic Conflict in World Politics*, Boulder–San Francisco–Oxford: Westview Press, 1994) deosebesc patru tipuri de comunități etnoculturale active și mobilizate în vederea atingerii scopurilor lor comunitare: (1) comunități etno-naționaliste, (2) popoare băștinașe, (3) elite acționând în numele comunității etnoculturale și (4) etno-clasele, aceștia fiind principalii actori ai conflictelor etnopolitice.

(1) **Comunitățile etno-naționaliste** (*ethnonationalists*) sunt de obicei grupuri etnice regionale relativ mari, conviețuind în cadrul unei țări cu populația majoritară, de care pot fi deosebite în baza unor moduri de viață, trăsături culturale particularizante. Mișcările lor politice sunt întreținute de speranța obținerii unui **grad mai mare de autonomie** sau a statutului de **independență**.

(2) Categoria **popoarelor băștinașe** (*indigenous peoples*) include populația autohtonă a teritoriilor cucerite sau colonizate, ai căror membrii trăiau de obicei din cultivarea pământului, creșterea animalelor sau din vânat, dezvoltând o cultură aparte într-un cadru tradițional.

În cazul acestor popoare vreme îndelungată nu s-a putut vorbi de o conștiință identitară propriu-zisă, în sensul actual al cuvântului cel puțin, drept urmare nici mișcări de eliberare născute din acest sentiment nu puteau apărea: ei luptau timp de secole împotriva asupritorilor lor doar sub forma unor **revolte răzlețe** sau se **retrăgeau în zone nepopulate**, încercând să-și ocrotească forma lor de viață și cultura particulară.

În 1975 s-a creat Consiliul Mondial al Popoarelor Băștinașe (*The World Council of Indigenous People*) care a reușit să dea un avânt nou luptei pentru drepturi a popoarelor băștinașe. Năzuința cea mai însemnată a acestui for este recunoașterea *Declarației Universale a Popoarelor Băștinașe* ca document oficial al dreptului internațional.

(3) **Elitele acționând în numele comunităților etnice sau culturale** (*communal contenders*) nu au ca scop obținerea autonomiei sau a independenței, ci **vizează participarea la putere în cadrul statului existent**. Aceste elite militează în țări multinaționale cum ar fi Liban, Pakistan, Malaysia, Sri Lanka, Sudan, Liberia sau

Somalia, unde mai multe grupuri mobilizate din punct de vedere etnopolitic luptă pentru putere.

În aceste țări puterea este de obicei deținută de o **coaliție guvernamentală extrem de labilă**, compusă din liderii sau reprezentanții diferitelor grupuri.

Coaliția se caracterizează prin **dominanța unei anumite comunități etnoculturale**, aflată într-o situație specială, **soarta** guvernului depinzând în majoritatea cazurilor de **abilitatea acestui grup de a utiliza instrumentele diviziunii puterii în stat**, și de inventivitatea cu care jonglează cu diferitele metode de **concesiune, cooptare și represalii**.

(4) **Etno-clasele** (*ethnoclasses*) reprezintă grupuri etnoculturale **structurate într-un strat social**, căruia **caracterul de clasă este conferit de rolul** – mai ales de natură economică și moștenit de la o generație la alta – îndeplinit în societate.

Etno-clasele existente în țările dezvoltate se compun din **descendenții foștilor sclavi** sau ai **imigranților primiți în decursul istoriei** pentru executarea unor munci puțin pretențioase, cum ar fi **negrii** din America de Nord și Marea-Britanie, **turcii** din Germania sau **coreenii** din Japonia.

Conform datelor cercetării efectuată de Gurr, în prezent există vreo **50 de etno-clase** active din punct de vedere politic în lume, cele mai cunoscute fiind cea a chinezilor din țările Asiei de Sud, precum și palestinienii din Orientul Mijlociu și America. Numărul lor este însă în creștere datorită rămânerii în urmă a regiunilor lumii subdezvoltate economic, și, prin urmare, fenomenul cere atenție sporită din partea experților specializați în gestionarea diferențelor culturale.

Lupta etno-claselor este îndreptată către eliminarea situației dezavantajate în care ele se află. Membrii acestor comunități se ridică de obicei pentru obținerea șanselor egale pe plan economic, pentru drepturi politice și servicii la standarde similare, năzuințele lor rareori ținând păstrarea specificului cultural și a tradițiilor.

Noțiunea de etno-clasă cuprinde **două categorii particulare de minoritate**, reprezentând o **provocare deosebită pentru teoria multiculturalității**. Prima categorie este cea a **minorităților distinctibile pe baza semnelor fizice** (*visible minorities*), iar cealaltă este categoria **minorității dominante** (*dominant minorities*).

(4.1) **Minoritățile distinctibile** pe baza semnelor fizice se caracterizează prin deosebirea evidentă față de anturaj datorată culorii pielii, costumelor tradiționale pe care le poartă sau a modului lor de viață distinctiv. Ca urmare a procesului de migrație din ultimii ani numărul lor este în creștere, ceea ce duce în mod considerabil **la răspândirea îngrijorătoare a mișcărilor și ideologiilor xenofobe**.

(4.2) **Minoritățile dominante** sunt prezente în anumite țări din lumea a treia ca moștenire a sistemului colonialist. Aceste minorități dispun de privilegii înrădăcinate în trecutul istoric și ele întrețin, ca reprezentanți ai puterii statale, **sisteme bazate pe oprirea majorității, de etnie diferită de regulă**. Ca exemple clasice ale acestei relații majoritate-minoritate se pot enumera **sistemul apartheid** din Africa de Sud,

dar și dominația **tutsi** pe seama tribului **hutu** în Burundi, sau regimul **clanului minoritar sunnit** al lui Saddam Hussein în Irak.

Gurr și Harff menționează, fără să le considere o categorie aparte însă, și **minoritățile religioase active din punct de vedere politic** (*politically active religious minorities*). În interpretarea lor, diferențele confesionale joacă doar un rol secundar în conflictele etnoculturale. Cercetarea *Minorities at Risk* nu a identificat nici măcar un caz din cele 268 investigate în care conflictul s-ar fi iscat exclusiv și în mod evident datorită disensiunilor religioase. Cauzele animozităților palestino-izraeliene și ale conflictului din Irlanda de Nord sunt mult mai complexe, și nu pot fi reduse la tensiuni de natură pur religioasă.

În ceea ce privește fundamentalismul islamist arhicunoscut, autorii atrag atenția că cele mai multe conflicte de până acum au izbucnit între grupuri de aceeași etnie – în Iordania, Egipt sau Algeria – implicând **credincioșii islamiști tradiționaliști** pe de o parte și **forțele guvernamentale secularizate** pe de alta. Doar Sudanul ar putea reprezenta o excepție, unde falia etnică și granița dintre sistemul de valori secularizate respectiv fundamentalismul religios coincid.

2.2 Premisele conceptuale ale teoriei Gurr-Harff

Gurr și Harff consideră că nici abordarea *primordialistă* (1) nici cea *instrumentală* (2) nu are șanse de succes în explicarea genezei conflictelor etnopolitice.

(1) Conform teoriei **primordialității**, previziunile teoriilor *moderniste* referitoare la **erodarea gradată a loialității etnoculturale** s-au infirmat, datorită faptului că **identitatea** etnică, religioasă sau culturală a unei comunități **are rădăcini istorice, ba chiar genetice**, iar reacția tipică a comunităților tradiționale la provocările modernizării au fost tocmai contrare așteptărilor: grupurile etnoculturale s-au mobilizat în vederea păstrării tradițiilor și a particularităților lor culturale.

(2) Teoria **instrumentalismului** în schimb, explică același fenomen în termeni diferiți. În accepțiunea acestei teorii **interesele** comunității sunt mai degrabă **de ordin economic și politic**, iar **identitatea culturală este doar instrumentul și pretextul mobilizării**, având ca scop real îmbunătățirea situației comunității. În acest sens „antreprenorii politici” (*political entrepreneurs*) capitalizează tensiunile ascunse ale diferențelor etnoculturale și se folosesc de ele în interese personale sau ale unui grup restrâns.

Gurr și Harff cred că punctele de vedere ale teoriei primordialității și ale instrumentalismului **pot fi împăcate**.

Mai mult decât atât, **șansa izbucnirii unui conflict etnopolitic este cu atât mai mare** cu cât există o **coincidență** între **motivația trezirii conștiinței identității** și a **situației economico-politice dezavantajate**.

Aceste circumstanțe interacționează intensificându-se reciproc:

- dacă diferitele grupuri etnoculturale sunt **nevoite să împartă aceleași resurse** și rezerve economice reduse, apartenența etnică va cântări din ce în ce mai mult;
- pe de altă parte, dacă pe parcursul acestei competiții una dintre comunități **se dovedește a fi mai productivă ca cealaltă** (sau ca celelalte), atunci mai devreme sau mai târziu vor apărea discursurile, și apoi ideologia, **stigmatizării colective** și a găsirii “țapului ispășitor”, ducând direct – și în general repede – la iscarea conflictului.

Care sunt **cauzele** care provoacă mobilizarea comunităților etnoculturale? Care sunt **factorii** care joacă un rol de seamă în izbucnirea conflictelor și care definesc natura acestora? – sunt deci întrebările la care Gurr și Harff încearcă să ofere un răspuns.

2.3. Cauzele cele mai frecvente ale mobilizării: variabile și indicatorii acestora

Modelul propus de Gurr și Harff identifică **șapte variabile** care sunt indicatori fideli ai stării de mobilizare a grupurilor etnoculturale:

- **discriminarea,**
- **identitate de grup,**
- **relația dintre comunitate și lideri,**
- **solidaritatea în rândul membrilor comunității,**
- **anturajul politic,**
- **recurgerea la forță din partea guvernelor,**
- **sprijinul extern și aprecierea internațională.**

(1) *Discriminarea* este **inegalitatea instituționalizată a șanselor economice și politice** suportată de membrii unui grup etnocultural, în comparație cu persoanele aparținând unei alte etnii.

Prezența *discriminării economice* se evidențiază prin **măsuri restrictive îndreptate împotriva activității sau rolului economic al membrilor grupului**, respectiv prin **indicatorii standardului de viață, rata mortalității infantile, cifrele de școlarizare**, mai ales în ceea ce privește învățământul superior, ori prin **reprezentarea disproporționată în rândul specialiștilor și al funcționarilor executivi economici**.

Discriminarea politică se reflectă prin **măsurile restrictive** adoptate în vederea **reducerii rolului politic** asumat de către membrii grupului respectiv, **participarea scăzută la scrutin în comparație cu alte etnii, reprezentare disproporționată în rândul funcționarilor publici respectiv în efectivul polițienesc și în armată**.

(2) *Identitate de grup* este variabila care reflectă **intensitatea conștiinței identitare a comunității** etnoculturale.

Conform ipotezei autorilor, identitatea unui grup este cu atât mai puternică cu cât există mai multe trăsături comune, caracteristice membrilor grupului. Astfel, indicatorii gradului de identitate sunt **limba comună vorbită, religia, semnele fizice ale rasei, istoria** și cultura particulară comună de cel puțin o sută de ani, identificabile sub forma tradițiilor ce prescriu ritualurile coexistenței, obiceiurile juridice și care întretes în mod definitoriu viața cotidiană.

(3) **Relația dintre comunitate și lideri, solidaritatea în rândul membrilor comunității** sunt aspecte diferite ale variabilei privind coeziunea în cadrul grupului. Coeziunea comunității este în mare măsură influențată de personalitatea liderului sau a liderilor și relația acestuia față de întreaga comunitate. Dacă mai mulți lideri, în special cei auto-proclamați, rivalizează între ei, comunitatea ca atare va fi caracterizată printr-un grad redus de coeziune. De obicei **liderii energici** sunt mai apți pentru producerea unei atmosfere generale în care membrii comunității **sunt dispuși să-și subordoneze interesele personale intereselor comunitare**.

Acest tip de lider cu personalitate autoritară este capabil să mobilizeze comunitatea mult **mai eficient** decât **rivalii săi cu gândire mai democratică**, care preferă drepturile individuale și resping ideea ca o comunitate să poată dispune de membrii săi.

Gradul coeziunii din sânul comunității depinde totodată de:

- atitudinea membrilor acesteia față de **rolurile tradiționale de lideri** și, relativ la aceasta, de acceptarea noilor variante de rol conducător, create pe cale instituțională;
- de **numărul fracțiunilor** în care comunitatea este divizată;
- de **numărul liderilor** activi în sfera publică;
- de existența **conflictelor deschise** din interiorul grupului
- și de natura **mediatizării** vieții comunitare: de câte zile respectiv posturi de radio și televiziune dispune comunitatea respectivă.

(4) **Anturajul politic**, ca variabilă, se referă la forma de guvernare și natura comunității politice din care face parte comunitatea etnoculturală respectivă, acest anturaj având un rol hotărâtor în determinarea reacțiilor posibile ale comunității. Teoria Gurr-Harff referitoare la cauzele tipice ale conflictelor etnopolitice ia în considerare trei tipuri de regim politic: (a) democrațiile constituționale, (b) sistemele autocratice, și (c) guvernele populiste.

(a) În cazul **democrațiilor constituționale** evoluția conflictelor etnopolitice poate fi influențată – prevenită de fapt – în mare măsură prin garantarea drepturilor politice și civice ale cetățenilor, de limitarea efectivă a puterii executive și de sistemul multipartit organizat eficient și reglementat pe cale constituțională.

(b) În **statele autocratice** toată puterea politică este concentrată de regulă la nivelul guvernului, nu există partide politice legal constituite, drepturile civice și ale omului sunt limitate, puterea este divizată între membrii unei elite politice restrânse. Acestea sunt trăsăturile care vor influența cu mare probabilitate eventualele conflicte interetnice.

(c) **Statele populiste** sunt, în viziunea autorilor, cele aflate în plină tranziție. În aceste cazuri, cu puțin timp în urmă, societatea avea să treacă prin schimbări politice de anvergură – puci militar, răscoală populară, etc. –, în urma cărora nu s-a decis încă definitiv în ce direcție evoluează evenimentele politice: spre forma de guvernare democratică sau autoritară. În acest caz **relațiile interetnice** vor fi influențate de frecvențele schimbări ale guvernanților, de

instabilitatea generală și de multiplele formațiuni necunoscute aflate pe eșichierul politic.

(5) **Uzul de forță al guvernelor** poate avea consecințe importante privind probabilitatea și evoluția conflictelor etnopolitice. Genocidul (sau purificarea etnică) este cea mai gravă formă a uzului de forță la care poate recurge un guvern. Crimele, torturile, execuțiile și privarea de libertate fără sentință judecătorească definitivă și mutările forțate reprezintă forme mai puțin drastice ale violenței îndreptate împotriva unei alte etnii.

(6) **Sprijinul extern** joacă un rol și el în sporirea sau reducerea șanselor de declanșare a conflictelor. Grupurile etnoculturale adesea primesc sprijin extern din partea țărilor neutre, a țărilor-mamă, a organizațiilor și mișcărilor internaționale. Formele frecvente ale sprijinului sunt:

- **încurajarea verbală și consilierea,**
- **ajutorul financiar,**
- **scurgeri de informații** facilitate de agențiile secrete,
- **primirea exilaților și a refugiaților,**
- punerea la dispoziție a **mercenarilor și experților militari,**
- **asigurarea de arme și muniții.**

(7) **Aprecierea internațională** este și ea un factor important. Comunitatea internațională apreciază **importanța strategică** a diferitelor state pe baza **indicatorilor economici** în primul rând.

Aprecierea consecințelor probabile ale conflictelor etnopolitice și a rolului grupărilor participante la ele depinde în mare măsură de *ratingul* strategic primit de țara respectivă. Evident, **opinia publică internațională va urmări cu atât mai mare atenție evoluția evenimentelor** cu cât mai multe **resurse de materie primă** de importanță strategică se află pe teritoriul țării respective, **cu cât țara vizată controlează o mai mare parte a pieței valutare internaționale**, cu cât venitul național pe cap de locuitor este mai mare, cu cât dispune statul de mai mulți **parteneri economici influenți** și cu cât are indicatori economici reali mai buni.

Folosindu-se de acești indicatori, modelul conflictelor etnopolitice propus de Gurr și Harff descrie o ipoteză referitoare la **probabilitatea izbucnirii conflictelor** și la **posibila natură a lor** pe baza evoluției în timp și a interacțiunilor dintre acești șapte factori.

2.4. Legături cauzale între variabile

Investigațiile efectuate de cei doi au condus la concluzia că **discriminarea** la care membrii comunității etnoculturale sunt expuse are efect direct atât asupra **conștiinței de identitate a comunității** cât și asupra **gradului solidarității** din sânului grupului. Cu cât discriminarea este mai puternică, cu atât este mai intensă conștiința identității și cu atât este mai mare coeziunea grupului. Autorii presupun și existența unor relații directe între conștiința identității și solidaritatea din sânul grupului: acești doi factori se generează reciproc.

Cultura politică a anturajului și **uzul de forță** al guvernului se interconstrucionează de asemenea. Cu cât este mai puțin democratic un regim, cu atât este mai mare probabilitatea că va face apel la diferitele forme ale violenței, și invers.

Indicatorul aprecierii internaționale a țării are în schimb **efect de tip feedback negativ** asupra volumului de sprijin extern: cu cât situația țării pe plan mondial este mai bună în ce privește importanța strategică dată de către comunitatea internațională, cu atât este mai puțin probabil ca grupurile implicate în conflicte etnopolitice pe teritoriul țării respective să primească sprijin extern.

Prin urmare, **izbucnirea conflictelor etnopolitice** și eventuala lor **natură violentă** este influențată **direct** de:

- conștiința puternică a identității,
- de sprijinul extern, de cultura politică a țării,
- de uzul de forță al guvernului precum și
- de aprecierea internațională a statului respectiv.

Cuplul Gurr și Harff rezumă în felul următor **esența modelului** propus de ei:

„comunitățile compacte din punctul de vedere al relațiilor etnice care trăiesc în țări autocratice, **cu o mare probabilitate** se vor întoarce împotriva puterii oprimate dacă **statutul internațional al țării**, evaluat prin prisma economiei, **este slab**, și dacă autoritățile **discriminează** minoritățile etnice, apelând din când în când și la **violență**. Izbucnirea conflictului este cel mai probabil dacă liderii comunității sunt (autocrați) tradiționaliști, și se bucură de sprijinul larg al organizațiilor internaționale și al altor factori externi.”

2.5. O variantă actualizată a teoriei

Într-un studiu recent, Gurr (“Minorities, Nationalism, and Ethnopolitical Conflict” in: Ch. A. Crocker–F. O. Hampson–P. Aall (ed.): *Managing Global Chaos. Sources and Responses to International Conflict*, Washington D.C.: United States Institute of Peace Press, 1997) oferă o variantă mai elaborată a acestui model, rafinată în câteva puncte esențiale.

Motivele care concură la mobilizarea politică a unui grup etnocultural sunt împărțite de data aceasta în trei categorii:

- (1) **caracteristicile interne ale grupului și legăturile specifice ale acestuia cu celelalte comunități,**
- (2) **mediul de politică internă în care se găsește comunitatea și**
- (3) **contextul politicii internaționale.**

La fiecare din aceste nivele pot fi identificați **factori** care influențează gravitatea prejudiciilor pe care o comunitate etnoculturală le are de suferit, gradul de mobilizare al membrilor acesteia, precum și opțiunile strategice ale acestora în favoarea diferitelor forme de protest sau de rebeliune.

Astfel, la nivelul comunității etnoculturale, **sentimentul de dezavantaj colectiv** izvorât din prejudicii este direct influențat în opinia lui Gurr de:

- pierderea autonomiei de grup sau de alte experiențe negative privind statalitatea;

- de inegalități semnificative în nivelul dezvoltării economice și de alte forme de competiție între grupuri;
- de tratamentul discriminator sau de controlul represiv exercitat de autorități.

Identitatea de grup, ca variabilă, este influențată la rândul ei de:

- amploarea sentimentului de dezavantaj colectiv;
- de intensitatea diferențelor culturale dintre grupuri; precum și
- de evenimentele recente din istoria conflictelor inter-comunitare.

Gradul de mobilizare al grupului etnocultural va fi direct proporțional cu:

- amploarea sentimentului de dezavantaj colectiv;
- cu intensitatea identității de grup;
- cu coeziunea internă și cu disponibilitatea pentru colaborare între lideri;

și invers proporțional cu:

- severitatea represiunii la care recurg autoritățile.

Oportunitățile respectiv **slăbiciunile politicii interne, difuzia conflictelor etnopolitice din țări sau regiuni învecinate, sprijinul politic** și material primit de la alte forțe politice simpatizante sunt alți factori care pot contribui la sporirea gradului de mobilizare al unei comunități.

În opinia lui Gurr, **strategiile de protest** sunt încurajate la nivelul mediului politic intern de:

- instituții și norme democratice în vigoare;
- de state puternice cu resurse din belșug;
- tradiții solide de acomodare a diferențelor etnoculturale.

Strategiile de rebeliune sunt probabile în schimb în condițiile de:

- norme și instituții autoritare;
- state slabe cu economii precare, aflate în plină tranziție spre democrație;
- existența unei tradiții de represiune statală.

2.6. Concluzii

Cele două versiuni ale modelului Gurr privind motivele mobilizării etnopolitice și formele de protest respectiv natura conflictelor pe care aceasta le generează sunt **ilustrative** privind **complexitatea** de care orice demers – ce își propune elucidarea condițiilor care favorizează apariția conflictelor și deslușirea dinamicii interne a acestora – trebuie să țină cont.

A doua variantă a teoriei pare să pună accent mai mare pe aspectul **calitativ** al demersului explicativ în comparație cu varianta inițială care încerca oferirea unei explicații bazată pe un model **cantitativ**.

Teoriile care pun accentul pe **un singur element crucial**, sau încearcă să restrângă sfera explicației **la o singură variabilă, rămân datoare** de obicei – după cum am văzut și la Horowitz – **cu o explicație exhaustivă a fenomenului**, și adesea nu fac altceva decât **preiau elemente din discursul actorilor implicați în conflict**.

În astfel de situații, **primordialitatea aparentă** a unuia sau altuia din elementele conflictului, cum ar fi **diferențele etnoculturale** sau **disensiunile moștenite din trecut**, nu reflectă caracterul inevitabil al atrocităților, ci trădează mai degrabă **strategia adoptată de liderii comunitari în vederea mobilizării membrilor** unui grup format din persoane care se simt amenințate și dezavantajate în mod sistematic.

3. Teorii bazate pe argumente din domeniul psihologiei sociale: modelul Lake–Rothchild

Nevoia unei **abordări nuanțate**, pe **mai multe nivele ale analizei**, este o idee care se regăsește și în abordarea cuplului de autori David A. Lake–Donald Rothchild, într-o recentă și ambițioasă lucrare (*The International Spread of Ethnic Conflict. Fear, Diffusion and Escalation*, Princeton–New Jersey: Preinceton University Press, 1998) despre propagarea internațională a conflictelor etnice.

În timp ce modelul Gurr–Harff pleacă de la analiza **actorilor** și de la **circumstanțele** contextuale ale conflictelor etnopolitice, Lake și Rothchild pun accentul pe analiza dinamicii interne ale **psihologiei sociale ale actorilor**.

Elemente de psihologie comunitară care facilitează declanșarea conflictelor

Teama de viitor, sentimentul de insecuritate colectivă este în opinia celor doi **cauza** cea mai frecventă a declanșării conflictelor etnice: **“teama de viitor, trăită prin experiențele trecutului”** – după cum s-a exprimat Vesna Pesic, o renumită activistă a păcii din fosta Iugoslavie, pe care Lake și Rothchild o citează în context.

Angoasele comunitare de această natură sunt de regulă de două feluri, în funcție de raportul de forțe dintre comunitățile rivale.

Grupurile etnoculturale care formează a **minoritate evidentă** într-un cadru statal caracterizat prin tendințe hegemonice trăiesc de regulă **sub amenințarea asimilării în cultura dominantă**. În asemenea situații, conflictele ce își trag rădăcinile din rezistența comunităților minoritare față de politicile asimilaționiste ale autorităților **rareori degeneratează în violențe**, din cauza raportului de forțe net dezavantajat pentru comunitatea minoritară.

În alte situații, grupurile etnoculturale se pot simți **amenințate fizic**, membrii acestora împărtășind sentimentul **insecurității existențiale** sau a **șanselor reduse de supraviețuire comunitară** chiar, mai ales în cazurile **în care ponderea celor două comunități rivale este aproximativ egală**.

Aprehensiunile comunităților generate de **impresia unui viitor incert** apar cu preponderență în situațiile în care:

- **statul pierde – sau nu își asumă**, dintr-un motiv sau altul – **rolul său de garant al securității comunității respective**,
- membrii acesteia **văzându-se nevoiți să se mobilizeze**,
- să **investească în pregătirile pentru autoapărare**,
- ceea ce declanșează **reflexe asemănătoare** în cadrul comunității rivale.

Slăbiciunea statului, declinul autorității acestuia, sau autoritatea aparentă care se rezumă la **utilizarea frecventă a forței și a măsurilor coercitive** sunt condiții care favorizează degenerarea tensiunilor în conflicte violente.

Analiza lui Lake și Rothchild privind **circumstanțele în care conflictele apar cu o mare probabilitate distinge două laturi** complementare ale fenomenului: **interacțiunile strategice între grupuri, și cele din interiorul grupurilor.**

În ceea ce privește **interacțiunile strategice între grupuri**, autorii disting trei tipuri de dileme strategice care pot contribui la escaladarea tensiunii și la apariția violenței:

- eșecurile de comunicare,
- pierderea încrederii în angajamente și promisiuni, respectiv
- tendințele de a folosi forța în mod preemptiv, ceea ce a devenit cunoscut sub denumirea de *dilema securității*.

Interacțiunile strategice din interiorul grupurilor mobilizează activitatea **antreprenorilor etnopolitici**

- **exploatează** dilemele strategice ce tensionează relația dintre grupuri,
- contribuind astfel la o și **mai accentuată polarizare** a societății, la un grad sporit de **mobilizare** a membrilor,
- recurgând în mod frecvent la **elemente neraționale**, cum ar fi memoria colectivă referitoare la evenimente violente din trecut, mituri și psihologia colectivă.

3.1. Interacțiuni strategice între grupuri

Aceste **două nivele distincte ale analizei**, deși necesită abordări separate în accepțiunea lui Lake și Rothchild, nu urmăresc identificarea unor factori cauzali ce acționează în **mod autonom** pe cele două paliere. În realitate cele două nivele ale interacțiunilor strategice se întrepătrund – liderii comunitari își proiectează activitatea și estimează consecințele acesteia printr-un calcul complex în care evoluția relațiilor între grupuri și în interiorul grupului sunt luate în considerare deopotrivă – **ele generând împreună și prin interacțiune acel cerc vicios al sentimentului de amenințare reciprocă ce atrage de regulă societățile multietnice în confruntări violente.**

3.1.1. Eșecurile de comunicare

apar în situațiile în care grupurile rivale încearcă să depășească diferențele de opțiuni politice ce le caracterizează.

În procesele de negociere grupurile au interese bine definite în furnizarea de informații despre opțiunile proprii, în vederea prevenirii eșecului în negocieri. Există însă situații în care membrii grupului rival **intră în posesia unor informații contrare cu cele furnizate în mod oficial**, sau există **motive temeinice să se îndoiască de credibilitatea informațiilor recepționate**. Suspiciunea reciprocă ce se generalizează în cazuri asemănătoare este cunoscută în literatura de specialitate sub denumirea de eșec de comunicare.

Când eșecurile de comunicare se țin în lanț, grupurile rivale nu mai pot intra în posesia informațiilor ce le-ar putea fi de folos în eliminarea suspiciunilor reciproce și **conflictul devine iminent**. Dacă violențele devin inevitabile iar comunitățile rivale se pregătesc pentru confruntare, interesele lor dictează deja în mod paradoxal să se **dezinformeze reciproc referitor la intențiile lor viitoare**, în vederea acaparării unor avantaje competitive.

În situațiile de criză cauzate de eșecurile de comunicare, **intervenția unui mediator extern** poate fi benefică. În societățile multietnice acest rol este frecvent asumat de **stat** care, din poziția unui bun cunoscător al părților aflate în conflict, poate asigura comunicarea eficientă între grupuri și menținerea unor relații interetnice cooperante.

Există însă **riscul** ca până și **cel mai bun mediator să cadă victimă eșecurilor de comunicare pe care avea menirea să le prevină**. Eficiența statelor care au de gestionat asemenea probleme depinde în mare măsură de gravitatea și frecvența eșecurilor de comunicare care încarcă relațiile interetnice din interior, cât și de sentimentul de securitate pe care îl pot furniza pentru membrii comunităților mobilizate.

3.1.2. Pierderea încrederii în angajamente și promisiuni

este o dilemă strategică care favorizează apariția conflictelor etnopolitice **prin devalorizarea treptată a acelor “contracte” – formale sau informale – care în condiții de normalitate definesc cadrul coexistenței pașnice**.

Contractele etnice pot fi foarte diferite, de la **aranjamente constituționale la înțelegeri informale între elite**. Menirea lor este stabilirea drepturilor și obligațiilor precum și a condițiilor de acces la resurse și la putere a fiecărui grup în parte, în așa fel **încât nici una dintre comunități să nu se simtă amenințată sau exploatată de cealaltă**.

Dilema strategică denumită *pierderea încrederii în angajamente și promisiuni* apare de regulă atunci când **raportul de forțe între etnii se dezechilibrează**. Dacă unul dintre grupuri începe să piardă din influență – din cauza **tendențelor negative ale demografiei**, cel mai frecvent, sau, mai rar, din cauza **resurselor comunitare limitate** și a organizării interne defectuoase –, aceasta **are ca efect pierderea încrederii** în valabilitatea contractelor etnice.

Chiar dacă grupul care a devenit dominant promite că nu va profita din avantajul său relativ, **comunitatea care a început să piardă teren** nu are nici un motiv să rămână încrezătoare, și poate opta pentru **declanșarea violențelor**, de la care se așteaptă să **prevină deteriorarea în continuare a situației**.

Probabilitatea ca grupul minoritar să recurgă la această metodă este cu atât mai mare cu cât **diferențele între opțiunile politice** ce caracterizează grupurile rivale sunt mai mari, și cu cât costurile estimabile ale violențelor sunt mai mici.

John Chipman remarcă într-un loc că

“toate conflictele etnice sunt dovada eșuării unor aranjamente politice care în trecut au jucat un rol profilactic în organizarea competiției în jurul revendicărilor etnice”.

Intervenția statului poate fi benefică și în acest caz, dacă acesta își asumă rolul de garant al respectării contractelor etnice. Dacă intervenția statului rămâne fără rezultate, sau autoritatea sa este insuficientă pentru garantarea securității comunităților, intervenția mediatorilor externi sau a forțelor de menținere a păcii poate deveni necesară.

3.1.3. Dilema securității

este un concept utilizat de mult în teoria relațiilor internaționale, care concepe sistemul mondial al statelor – cel puțin în viziunea paradigmatelor dominante – ca un sistem anarhic, în care fiecare actor se vede nevoit **să se îngrijească singur de propria securitate**.

Măsurile luate în acest sens de un stat oarecare pot fi interpretate **drept amenințare** de către statele vecine, care la rândul lor se văd obligate să recurgă la metode similare, ceea ce conduce în final la o spirală a ostilităților și a înarmării.

Dilema apare din cauza incapacității părților să intre în posesia unor informații credibile privind intenția părții adverse, situație în care **ceea ce un actor întreprinde pentru a-și spori securitatea are – în mod paradoxal – consecințe contrare**, de subminare pe termen lung a acestei securități.

Termenul a fost **preluat** din teoria relațiilor internaționale și **aplicat** pentru analiza cauzală a conflictelor etnice de Barry R. Posen (B. P. Posen: "The Security Dilemma and Ethnic Conflict", in: Michael E. Brown (szerk.): *Ethnic Conflict and International Security*, Princeton, Princeton University Press, 1993, 103-125).

Între dilema securității și celelalte două forme de interacțiune strategică între grupuri – eșecurile de comunicare și pierderea încrederii în angajamente – există **o strânsă legătură**. Dacă aceste eșecuri **persistă**, dilema securității ia amploare, **grupurile se văd nevoite de obicei să recurgă la utilizarea forței în mod preemptiv**.

Încercând să **prevină să fie luat prin surprindere**, fiecare din grupurile rivale se grăbește **să fie primul care utilizează forța** și să se așeze – după aceea – la masa negocierilor, dintr-o poziție avantajoasă din punct de vedere strategic.

Această logică stranie pot împinge în prăpastia violențelor și cele mai pașnice grupuri care nu urmăresc altceva decât asigurarea propriei securități, și pot transforma comunități așezate, mulțumite cu situația lor, în agresori care distrug pacea interetnică funcțională multă vreme înainte.

În timp ce în celelalte două cazuri de interacțiune strategică între grupuri intervenția **mediatorilor externi** putea fi benefică, în cazurile în care dilema de securitate se agravează șansele mediatorilor externi sunt extrem de limitate. Dacă dilema de securitate nu poate fi anihilată în timp – prin măsuri preventive ale statelor sau ale organizațiilor de securitate internațională –, în situațiile scăpate de sub control comunității internaționale nu-i rămâne altă soluție decât să apeleze la **forțele de**

menținere a păcii și să sancționeze aceea parte implicată în conflict care a recurs prima la utilizarea forței.

3.2. Interacțiunile strategice din interiorul grupului

Dacă interacțiunile strategice **între** grupuri **produc** **aceea instabilitate** în care conflicte etnopolitice se declanșează cu mare probabilitate, interacțiunile **din interiorul** grupurilor polarizează comunitățile și **agravează** astfel **efectele dilemelor strategice**, ceea ce **sporește** considerabil **probabilitatea declanșării conflictelor**. **Catalizatorii** care acționează în acest sens sunt în accepțiunea lui Lake și Rothchild de **două feluri**: (a) **activiști etnici** și (b) **antreprenori politici**.

3.2.1. Activiștii etnici

desfășoară o activitate persuasivă în cadrul grupului în vederea **asumării în public a identității etnice și a politizării acestei identități**. Chiar dacă punerea etnicității în capul listei priorităților poate însemna pentru membrii comunității **alinierea la false interese**, demersul activiștilor etnici de regulă polarizează cu succes societatea, și are ca efect împărțirea în sub-entități – de a lungul liniilor de demarcație etnică – a unor comunități politice adesea bine integrate.

Deși pare paradoxal, activiștii etnici se **coalizează** în mod frecvent și cu reprezentanții grupului rival, de regulă **extremiști**.

3.2.2. Antreprenorii politici

În societățile divizate din punct de vedere etnic **antreprenorii politici** își pot mobiliza electoratul mult mai ușor, **incluzând** în **discursul lor politic** elemente referitoare la etnicitate, la inegalitățile distribuirii resurselor și a beneficiilor, mai ales dacă aceste pot fi percepute ca fiind în defavoarea grupului.

Dacă antreprenorii politici sunt activi într-o societate multietnică, apare frecvent și fenomenul de **supralicitare etnică**: **politicienii moderați se văd nevoiți să-și „eticizeze” și ei discursul**, într-o încercare adesea disperată de a păstra electoratul, care este din ce în ce **mai puțin dispus să voteze pentru un mesaj echilibrat și universalist într-o lume fragmentată din punct de vedere etnocultural**. Consecințele activității antreprenorilor politici indică deci și ele în direcția unei polarizări accentuate a societății.

Eficiența activității pe care **activiștii etnici** și **antreprenorii politici** o desfășoară este înlesnită semnificativ de:

- **prezența vie în memoria colectivă** a grupurilor rivale a unor mituri referitoare la **animozități** ancestrale sau la **pretinsa superioritate respectiv inferioritate** a unuia dintre comunități;
- de **experiențe istorice recente negative** (confruntări violente cu un număr mare de victime, tentative de genocid, etc.);
- de stări **emotive tensionate și angoase** legate de **fenomene sociale de tranziție**, cum ar fi **modernizarea sau tranziția la economia de piață**, care implică de regulă asimilarea unor sisteme de valori noi, **securitate socială scăzută și adaptarea la o mobilitate socială mai mare**.

Deși formele de interacțiune strategică inter- și intra-grupuri prezentate succint în cele de mai sus explicitează fiecare **condiții suficiente pentru declanșarea unui conflict etnic, ele apar și acționează de regulă simultan**, generând împreună aceea atmosferă de teamă și tensiune în care conflictul apare ca singura soluție acceptabilă, în pofida costurilor ridicate.

4. Explicații structural-funcționale: punctul de vedere al lui Michael E. Brown și Stephen van Evera

Michael E. Brown – editor al mai multor culegeri de texte de referință în studiul conflictelor etnopolitice (*Ethnic Conflict and International Security*. Princeton, NJ: Princeton University Press, 1993; *The International Dimension of Internal Conflict*. Cambridge, Mass: MIT Press, 1996; *Nationalism and Ethnic Conflict*. Cambridge, Mass.–London, England: MIT Press, 1997) – **combate ideea conform căreia cauza singulară a conflictelor etnopolitice ar fi caracterul primordial și ireconciliabil, încărcat cu experiențe istorice negative de ambele părți al relațiilor între grupuri etnice rivalizante**. Aceste relații constituie în opinia lui Brown doar un **potențial de conflict**, actualizarea căruia depinde de **împrejurări specifice mediului** în care grupurile respective se regăsesc.

Brown a identificat trei categorii de factori în privința cărora se impune o analiză referitor la modul în care acestea pot contribui la actualizarea potențialului de conflict și la declanșarea violențelor:

- condiții care joacă rolul de catalizator
- împrejurări care contribuie în mod direct la apariția violențelor
- rolul elitelor locale

4.1. Condiții care joacă rolul catalizatorului în actualizarea potențialului de conflict:

4.1.1. Condiții structurale

- **state slabe**, incapabile să asigure centralizarea puterii, respectiv aplicarea consecventă a legilor
- probleme de **securitate internă**
- **modificări etnodemografice** dramatice

4.1.2. Factori de natură politică

- sisteme politice care instituționalizează – implicit sau explicit – **discriminarea**
- ideologii naționale bazate pe ideea **excluderii** persoanelor aparținătoare altor culturi sau altor grupuri etnice, lingvistice sau religioase
- formațiuni politice organizate pe criterii etnice, lingvistice sau religioase care **urmăresc exploatarea potențialului de conflict din interese politice**

4.1.3. Condiții economice și sociale

- **subdezvoltarea** economică
- sisteme economice care instituționalizează **discriminarea** pe baze etnice, lingvistice sau religioase

- tensiuni sociale generate de programe de **modernizare** sau de **dezvoltare** economică

4.1.4. Factori culturali, respective ce țin de percepție

- prezența unor **structuri identitare complementare** bine articulate
- politici de **discriminare** bazate pe identitate
- **interpretări ireconciliabile** privind **istoria comună**
- prezența unor **prejudecăți reciproce** în structurile identitare dominante.

4.2. Împrejurări care contribuie în mod direct la apariția violențelor

În opinia lui Brown, aceste împrejurări pot fi sistematizate cu ajutorul a două variabile: factori **externi** sau **interni**, și rolul determinant al **comportamentului elitelor** sau al **maselor**.

Natura conflictului	Rolul factorilor interni	Rolul factorilor externi
Declanșate de <i>elite</i>	Lideri incapabili	Țări vecine ostile
Declanșate de <i>mase</i>	Situație internă gravă	Situație internațională nefavorabilă

4.2.1. Condiții interni care influențează comportamentul maselor

- dezvoltare economică prea **rapidă și inegală**
- **discriminare** politică și economică

4.2.2. Factori de natură externă care influențează comportamentul maselor

- **grupuri dislocate** sau **imigranți expulzați** dintr-o țară vecină
- răspindirea peste granițe a **radicalismului politic** dintr-o țară vecină

4.2.3. Condiții interni care influențează comportamentul elitelor

- rivalizarea elitelor politice pentru **acapararea puterii**
- rivalizarea elitelor politice în legătură cu **principii fundamentale de organizare a instituțiilor statului** (reflectarea de către acestea a diversității etnice, lingvistice, religioase ce caracterizează societatea respectivă)
- efortul unor grupări ilegale, de tip mafiot sau terorist, de a **acapara puterea în stat**

4.2.4. Condiții externi care influențează comportamentul elitelor

- implicarea unor forțe externe – organizații internaționale sau forțe politice din țări vecine – ce duce la radicalizarea elitelor interne.

4.3. Rolul elitelor locale

4.3.1. Clivaje ideologice precum conflictul între secularism și fundamentalismul religios

- de exemplu în Afganistan, Algeria, Egipt, India, Iran, Sudan și mai nou în Irak

4.3.2. Grupuri ilegale care urmăresc mobilizarea maselor din interese ilicite dar care exploatează existența unor probleme reale în societate

- de exemplu în Afganistan, Brazilia, Burma, Mexic, Tadjikistan, Venezuela sau Columbia

4.3.3. Competiția între elite rivale care poate avea următoarele două forme:

- elitele grupurilor dominante ce urmăresc **marginalizarea elitelor** ce **reprezintă în mod democratic grupuri defavorizate de sistemul politic** (Burma, Cambogia, Guatemala, Indonezia, Turcia)
- elite aflate în situații de **criză de legitimitate** care doresc să-și consolideze poziția prin utilizarea discursului etnic (*playing the communal card* – în Yugoslavia după prăbușirea comunismului, Angola, Ruanda, Burundi, Filipine, Somalia).

Stephen van Evera (“Hypotheses on Nationalism and War”. In: M. E. Brown (ed): *Nationalism and Ethnic Conflict*. Cambridge, Mass.–London, England: MIT Press, 1997, p. 26-60.) formulează 21 de ipoteze privind relația cauzală dintre naționalism și potențialul conflictului etnopolitic care împart în două categorii:

- ipoteze care privesc **cauze directe** care duc la apariția conflictelor etnopolitice
- cauzele acestor cauze directe și ipoteze privind **probabilitatea** apariției acestor cauze

4.4.1. Cauze directe ale conflictelor etnopolitice în viziunea lui van Evera:

- Cu cât este mai mare **raportul** dintre comunitatea minoritară ce urmărește obiectivul de autodeterminare și majoritatea dominantă în stat, cu atât este probabilitatea conflictului etnopolitic mai mare.
- Cu cât este mai mare **interesul unei minorități să se opună asimilării** și cu cât opțiunea unor soluții teritoriale este mai prezentă în dezbaterile publice, cu atât este mai mare probabilitatea conflictului etnopolitic.
- Cu cât relațiile dintre grupuri este caracterizată mai pregnant prin **tendințe hegemonice**, cu atât este mai mare probabilitatea conflictului etnopolitic.
- Cu cât **oprimarea grupurilor minoritare** de către majoritatea dominantă este mai pronunțată, cu atât este mai mare probabilitatea conflictului etnopolitic.

4.4.2. Elemente structurale ale cauzei cauzelor, respectiv ale probabilității de declanșare a conflictelor

- Potențialul naționalismului minoritar de a declanșa conflictul este cu atât mai mare, cu cât **șansele minorității să obțină libertatea** este mai mare, și cu cât statul **se opune mai vehement** acestui obiectiv.
- Cu cât este mai **eterogenă** o populație, cu atât este mai mare posibilitatea declanșării conflictului.
 - **Eterogenitatea comunităților locale** este un factor de risc mai mare decât existența unor **teritorii cvasi-omogene alăturate**.
 - Potențialul de conflict este mai mare dacă „**salvarea**” **acelor membri ai minorității mobilizate care trăiesc în comunități locale eterogene** dar dominante de majoritate – de exemplu, prin mutarea acestora – este **dificilă**, dar **teoretic posibilă**; dacă această operațiune este ușoară sau imposibilă, atunci potențialul de conflict scade.
- Cu cât sunt mai **legitime și mai ușor de apărat granițele naționale** și cu cât ele **corespund mai bine granițelor etnice și lingvistice**, cu atât este mai mică probabilitatea declanșării conflictelor.

- Cu cât sunt **mai puțin sigure granițele** unui stat național **recent constituit**, **preocupat de consolidarea situației** pe scena internațională, cu atât este mai mare probabilitatea declanșării conflictelor.
- Cu cât este mai mare **legitimitatea internațională a granițelor unui stat național recent constituit**, preocupat de consolidarea situației, cu atât este mai mică probabilitatea declanșării conflictelor.
- Dacă granițele unui stat național recent constituit, preocupat de consolidarea situației pe scena internațională **corespund granițelor etnice și lingvistice**, atunci probabilitatea declanșării conflictelor este mică.

4.4.3. Componente *politice* ale cauzei cauzelor, respectiv ale probabilității de declanșare a conflictelor

- Cu cât istoria comună a grupurilor rivalizante este mai încărcată cu **atrocități reciproce**, cu atât este mai mare probabilitatea declanșării conflictelor.
- Cu cât aceste atrocități sunt **mai prezente în memoria colectivă**, cu atât este mai mare probabilitatea declanșării conflictelor.
- Dacă aceste **atrocități au afectat grupuri politice care sunt active și în prezent**, atunci probabilitate declanșării conflictelor etnopolitice crește semnificativ.
- În situațiile în care aceste grupuri active și în prezent **nu sunt dispuse să se distanțeze de pozițiile lor din trecut**, probabilitate declanșării conflictelor etnopolitice crește semnificativ.
- Cu cât este mai evidentă **legătura dintre victimele acestor atrocități cu cei care se află la putere în prezent**, cu atât este mai mare probabilitatea declanșării conflictelor.

4.4.4. Componente *de percepție reciprocă* ale cauzei cauzelor, respectiv ale probabilității de declanșare a conflictelor

- Cu cât sunt mai **ireconciliabile interpretările rivale ale istoriei comune**, cu atât este mai mare probabilitatea declanșării conflictelor.
- Cu este mai **discutabilă legitimitatea celor aflate la putere**, cu atât este mai probabilă recurgerea la miturile naționale și cu atât este mai mare și probabilitatea declanșării conflictelor.
- Cu este mai **mare nevoie ca statul să apeleze la loialitatea cetățenilor**, cu atât este mai probabil că se va recurge la miturile naționale, și cu atât este mai mare și probabilitatea declanșării conflictelor.
- Cu cât este **mai gravă situația economică**, cu atât este mai mare nevoie de țapi ispășitori și cu atât este mai mare și probabilitatea declanșării conflictelor.
- Cu cât este **mai mică influența acelor instituții sau lideri de opinie care se opun miturilor naționale**, cu atât este mai mare probabilitatea declanșării conflictelor.

În abordările structural-funcționale ale lui Brown și van Evera se regăsesc în mod evident unele elemente ale metodelor utilizate de Gurr–Harff, respectiv de Lake și Rothchild. Chiar dacă **potențialul empiric** al celor două modele este relativ mare, operaționalizarea unor cercetări care urmăresc verificarea ipotezelor fiind teoretic posibilă, **șansele ca acestea să producă explicații cauzale ce exclud ipoteze rivale** sunt, probabil, comparabile cu cele ale modelului Gurr–Harff.

5. Un model operațional: cadrul teoretic oferit de Wolfgang Zellner

Importanța – din punctul de vedere al genezei conflictului etnopolitic – a diferențelor între preferințele și opțiunile politice ale grupurilor rivale, cât și a interacțiunilor strategice dintre comunități este o idee ce se regăsește și la Wolfgang Zellner (*On the Effectiveness of the OSCE Minority Regime. Comparative Case Studies on the Implementation of the Recommendations of the High Commissioner on National Minorities of the OSCE*, Hamburg, Institut für Friedensforschung und Sicherheitspolitik, 1999), cercetător la Universitatea din Hamburg, care, în contextul unei ample cercetări comparate **despre eficiența regimului OSCE privind protecția minorităților**, a oferit un **cadru teoretic explicativ al conflictelor etnopolitice**, și a propus totodată un **model structural al „conflictului politic intern”**.¹

Esența abordării lui Zellner este că **distanța relativă** între **preferințele sau opțiunile etnopolitice ale majorității și minorității** într-o țară oarecare **reprezintă un potențial al conflictului etnopolitic** în țara respectivă: cu cât este distanța relativă mai mare, cu atât este potențialul de conflict mai semnificativ.

Zellner preia de la Brubaker (*Nationalism Reframed*) **modelul triadic** al celor **trei actori principali** ai conflictelor etnopolitice:

- **statele naționale** aflate în curs de finalizare a procesului de construcție națională (*nationalizing states*), pe care le vom numi în cele ce urmează state pre-naționale;
- **minoritățile naționale**; respectiv
- **„țările mamă”** (*kin states*), care întrețin strânse legături culturale și istorice cu minoritatea națională.

Statele pre-naționale se caracterizează în accepțiunea lui Brubaker prin preocupări intense în vederea **finalizării proiectului de construcție națională**, ceea ce se reflectă oarecum problematic în auto-aprecierea populației țărilor respective și generează tensiuni cu minoritățile naționale care trăiesc pe teritoriul țării respective.

Minoritățile naționale se consideră diferite din punct de vedere etnocultural de majoritate. Ele urmăresc **obținerea recunoașterii oficiale a acestor diferențe**, sub forma unor drepturi culturale și politice care să le permită păstrarea identității.

Țările mamă își **revendică dreptul să se îngrijească de soarta minorităților naționale**, ai căror membri, deși sunt cetățeni ai altor state, sunt legați istoric și cultural de țara respectivă. O țară mamă activă devine astfel principalul promotor al activității trans-naționale a minorității patronate.

Zellner, pășind pe urmele lui Brubaker, accentuează **caracterul interdependent și interactiv** al **relațiilor care se stabilesc între acești trei actori**, relații care includ componente pe mai multe nivele distincte: de politică internă, inter- și trans-națională.

¹ Cercetarea urmărește evaluarea gradului de eficiență a recomandărilor făcute de Înalțul Comisar pentru Minoritățile Naționale referitor la situația minorităților rusești din Estonia, Letonia și Ucraina, a celor maghiare din România și Slovacia, respectiv albaneză din Macedonia, în perioada 1993-2000.

În acest spațiu complex al legăturilor, orice abordare care operează cu actori unitari este sortită eșecului, din moment ce **comportamentul fiecăruia dintre cei trei actori**, este determinat de **interesele și strategiile individuale** atât între actori, cât și în interiorul acestora.

În relația triadică dintre aceștia, minoritatea se regăsește adesea **într-o situație de conflict etnopolitic asimetric** atât față de statul pre-național de care aparține, cât și de țara mamă, ceea ce o situează în spațiul de confruntare între acestea două din urmă.

4.1. Strategii de construcție națională și statală

Pentru a defini mai de îndeaproape preferințele de ordin etnopolitic ale celor trei actori, Zellner apelează la tipologia lui Linz și Stepan (*Problems of Democratic Transition and Consolidation. Southern Europe, South Africa and Post-Communist Europe*, Baltimore–London: The Johns Hopkins University Press, 1996) privitoare la strategiile de construcție *națională* respectiv *statală* la care populațiile majoritare ale statelor pre-naționale recurg de cele mai multe ori.

Linz și Stepan deosebesc **două tipuri de strategii de construcție națională**:

- unificatoare și
- diferențiative;

respectiv **două feluri de strategii de construcție statală**:

- inclusive și
- exclusive.

Prin combinarea celor patru rezultă următoarele variante de comportament etnopolitic al majorității:

4.1.1. Strategia purificării

rezultă din combinarea construcției statale **exclusiviste** cu strategia construcției naționale **unificatoare**. În acest caz minoritatea este **expulzată** sau **încurajată să părăsească de bună voie țara**.

4.1.2. Strategia izolării

rezultă din combinarea strategiei de construcție statală **exclusivistă** cu varianta de construcție națională **diferențiativă**. Minoritatea națională este **tolerată** în acest caz, i se acordă drepturi civice și sociale dar nu și politice.

4.1.3. Strategia asimilării

combină construcția statală **inclusivă** cu construcția națională *unificatoare*, ceea ce **oferă drepturi politice** membrilor minorității naționale, dar **cu prețul renunțării la identitatea** etnoculturală proprie.

4.1.4. Strategia echilibrului etnocultural

este rezultatul combinării strategiei de construcției statale **inclusivă** și a construcției naționale **diferențiative**, ceea ce are ca efect **atragera minorității în procesul de construcție statală**, fără ca acest lucru să aibă drept consecință renunțarea la particularitatea etnoculturală.

În opinia lui Zellner, tipologia Linz-Stepan oferă o imagine suficient de nuanțată referitoare la complexul relațiilor dintre stat și națiune, dar omite să ia în considerare alte elemente esențiale ale conflictului etnopolitic:

- **relația triadică** (între statele pre-naționale, minorități și țările mamă) pe de o parte, și
- **importanța teritorialității** pe de altă parte.

Completând tipologia elaborată de Linz și Stepan cu criteriul teritorialității, și luând în calcul revendicările cele mai caracteristice ale minorităților naționale, Zellner propune următorul **tabel al preferințelor și opțiunilor etnopolitice**:

		<i>Strategie de construcție statală</i>			
		Non-teritorială		Teritorială	
		Inclusivă	Exclusivă	Inclusivă	Exclusivă
<i>Strategie de construcție națională</i>	Unificatoare	<i>Asimilare</i>	<i>Expulzare, Emigrare</i>	-	<i>Secesiune, Partiție</i>
	Diferențiativă	<i>Echilibru etnocultural</i>	<i>Izolare</i>	<i>Autonomie teritorială</i>	<i>Con-federație</i>

Cu cât diferențele dintre opțiunile statului pre-național, minorități și țări mamă sunt mai mari, cu atât este potențialul conflictului etnopolitic mai semnificativ, conchide Zellner.

În cadrul metodologiei elaborată pentru cercetarea privind eficiența regimului OSCE, Zellner a propus un **model structural al conflictului politic intern**, care:

- stabilește o **relație cauzală** între **potențialul de conflict** generat de diferențele dintre opțiunile strategice ale majorității și minorității (conform tabelului de preferințe etnopolitice) pe de o parte,
- și **potențialul de adaptare** în cursul administrării conflictelor pe perioada tranziției spre democrație (potențialul de control al conflictului etnopolitic), pe de altă parte.

Voi reda pe scurt în cele ce urmează câteva din ipotezele modelului Zellner, cele pe care le găsesc relevante din punctul de vedere al prezentei abordări:

1. În cazul unui **stat multinațional relativ recent constituit**, sau care s-a reunificat după o perioadă istorică de dezmembrare, **probabilitatea fragmentării etnopolitice** este **mare**, ceea ce va avea ca efect probleme mai serioase decât cele obișnuite în procesul de consolidare democratică; **integrarea etnopolitică** se va menține la un **nivel scăzut**; iar **potențialul de control al conflictului etnopolitic** va înregistra, de asemenea, **nivele scăzute**.
2. Cu cât **consolidarea democratică** este mai **avansată** într-un stat multinațional, cu atât este mai probabil că **potențialul de control al conflictului etnopolitic** (și de altă natură) va înregistra **tendințe crescătoare**.

3. Cu cât procesul de **consolidare structurală** și de **reprezentare** trenează mai mult și **rămâne incomplet** pe perioade lungi de timp, cu atât mai probabil că **potențialul de control al conflictului etnopolitic** va stagna sau va începe **să scadă**.
4. Cu cât **potențialul de control al conflictului etnopolitic stagnează** mai mult sau înregistrează tendințe descrescătoare, cu atât mai probabil că în **procesul de consolidare democratică** se vor înregistra **rămăneri în urmă**, obstrucționări sau **evoluii antidemocratice**.
5. Cu cât statul multinațional este mai **descentralizat** din **punct de vedere administrativ**, cu atât vor fi **mai numeroase oportunitățile de participare** în mecanismele de control **al potențialului de conflict etnopolitic**.
6. Cu cât procesul de **consolidare democratică** în **statul multinațional** și cel din **țara mamă** este mai mult **în sincron** și este **mai avansat**, cu atât este mai probabil că **potențialul de control al conflictului etnopolitic** va fi **mai ridicat**, iar **relațiile bilaterale** între cele două state **se vor îmbunătăți**.
7. Cu cât **relația interactivă și trans-națională** dintre **guvernul țării mamă** și **minoritatea națională** pe care o patronează este **mai intensă**, și cu cât **opțiunea de strategie etnopolitică sugerată prin intermediul acestor relații diferă** mai mult de cea a **statului multinațional**, cu atât este probabilitatea mai mare ca **mobilizarea etnopolitică** a minorității să înregistreze **tendințe crescătoare**; **integrarea etnopolitică** a țării multinaționale și **potențialul de control al conflictului să scadă**; iar relațiile bilaterale dintre cele două state să se deterioreze.

Chestionare de autoevaluare I

1. Care sunt consecințele diversității relevante pentru știința politică?
2. Care sunt punctele comune și principalele diferențe între cele patru modele explicative ale conflictului etnopolitic?

Bibliografie obligatorie (Modulul I)

- Salat, Levente: *Multiculturalismul liberal*, Polirom, Iași, 2001 (cap. 1 și 2.)
Our Creative Diversity. Report of the World Commission on Culture and Development, UNESCO, Paris, 1996;
 Gurr, Ted Robert: Minorities, Nationalism, and Ethnopolitical Conflict, in: Crocker, Ch. A.–Hampson, F. O.–Aall, P. (ed.): *Managing Global Chaos. Sources and Responses to International Conflict*, Washington D.C., United States Institute of Peace Press, 1997, 53-79

Bibliografie recomandată (Modulul I)

- Lewis, Richard D.: *The Cultural Imperative. Global Trends in the 21st Century*, Yarmouth: Intercultural Press. Inc. 2003
 Brislin, Richard: *Understanding Culture's Influence on Behavior*, Fort Worth–Philadelphia: Harcourt Brace College Publishers, 1993
 Jandt, Fred E.: *Intercultural communication*, Thousand Oaks–London–New Delhi, SAGE Publications, 1995;
 Hofstede, Geert: *Managementul structurilor multiculturale*, București, Editura Economică, 1996;
 Mircea Malița: *Zece mii de culturi, o singură civilizație*, București, Nemira, 1998;
 Kymlicka, Will: Relațiile etnice și teoria politică occidentală, in: *Altera*, Anul V., Nr. 10, 1999, 95-148.

Gurr, Ted Robert: *Minorities at Risk: A Global View of Ethnopolitical Conflict*, Washington D.C., United States Institute of Peace Press, 1993;
Gurr, Ted Robert–Harff, Barbara: *Ethnic Conflict in World Politics*, Boulder-San Francisco-Oxford, Westview Press, 1994;

Modulul II

MODALITĂȚI DE GESTIONARE A CONFLICTELOR ETNOPOLITICE

Obiectivele modulului

- Prezentarea principalelor metode de gestionare a diversității
- Reflectarea asupra compatibilității metodelor cu valorile democratice
- Identificarea beneficiilor și a limitelor metodelor

Unitatea 1. Metode care urmăresc eliminarea diversității

Obiective:

Prezentarea principalelor metode de eliminare a diversității
Reflectarea asupra compatibilității metodelor cu valorile democratice
Identificarea beneficiilor și a limitelor metodelor

Concepte cheie: genocid, secesiune, expulzare, integrare, asimilare

Într-o lucrare publicată în 1993 (*The Politics of Ethnic Conflict Regulation. Case Studies of Protracted Ethnic Conflicts*, London – New York, Routledge, 1993), John McGarry și Brendan O’Leary, un cuplu de autori canadiano-britanic, au trecut în revistă cele mai răspândite metode și proceduri prin care s-a încercat în decursul istoriei și se încearcă inclusiv în zilele noastre gestionarea conflictelor etnopolitice latente și declanșate.²

Procedurile analizate de autorii menționați pot fi împărțite în **două categorii**, în funcție de definirea scopului imediat urmărit de către aplicanții lor.

(a) Prima categorie cuprinde procedurile care urmăresc soluționarea conflictelor prin **desființarea** principalei cauze a acestora: **diversitatea** sau, mai concret, *diferențele etnoculturale*. Metodele folosite în acest scop sunt:

- **genocidul**,
- **expulzările respectiv schimburile forțate de populație**,
- **asimilarea** și
- **secesiunea**, dacă se recurge la ea *în numele autodeterminării naționale*.

(b) Cea de-a doua categorie include procedurile de *gestionare a crizei* prin care se încearcă asigurarea **persistenței diferențelor etnoculturale** prin diferite metode care urmăresc **acomodarea instituțională a diversității**. Acestea sunt:

- **controlul hegemonic** exercitat asupra situației conflictuale,
- **arbitrajul sau intervenția internațională**,
- **cantonizarea, federalizarea și diferitele forme de autonomie**,
- **divizarea puterii sau modelul consociațional**.

² Volumul se bazează pe studii de caz dedicate situației din Canada, unele regiuni ale Uniunii Sovietice, India, Malaysia, Irlanda de Nord, Burundi, Iugoslavia, Spania, Africa de Sud, Insulele Fiji și Belgia.

1. Genocidul

Definiția genocidului conform lui McGarry și O'Leary:

„exterminarea metodică a unei etnii (...) prin execuții în masă sau în mod indirect, cu desființarea condițiilor care fac posibilă reproducerea biologică și socială a comunității respective.”

Istoria oferă, din nefericire, exemple din belșug pentru genocidul perceput ca atare. Atât în **Imperiul Otoman** cât și în **Rusia Țaristă**, dar și pe **continentul american** cucerit de coloniștii europeni s-au produs evenimente care, în baza definiției citate, pot fi calificate drept genocid.

Conceptul nu este străin însă nici de spiritul zilelor noastre. După cum remarcă McGarry și O'Leary:

„trăim încă într-o lume în care au loc genociduri; **secolul douăzeci**, de fapt, a oferit pretext pentru mult **mai multe** genociduri, **în număr absolut, decât toate celelalte secole la un loc**”.

Exemplele din secolul XX – în afară de cele întâmplare în lagărele de concentrare naziste și de staliniste – cuprind tragedia unor popoare mici după cum urmează:

- Uniunea Sovietică: ceceni, ingushi, karachai, balkari, meshketieni, tătari din Crimeea,
- musulmanii din Cambodgia,
- populația hutu din Burundi,
- kurzii din Irak și Iran,
- indienii ache din Paraguay,
- musulmanii din Burma,
- chinezii din Indonesia și populația Timorului de Est sau
- mai multe triburi din Uganda.

1.1. Condiții care favorizează apariția cazurilor de genocid

Exemplelor istorice analizate îi conduc pe McGarry și O'Leary la concluzia că genocidurile s-au produs îndeosebi **în cadrul imperiilor**, în perioada **nașterii** și a **consolidării** lor, respectiv pe timpul **crizelor** și în perioadele **premergătoare prăbușirii** acestora.

Un alt **pretext** pentru genocid poate fi inexistența unui stat independent al comunității etnoculturale, care formează **o diasporă puternică și influentă** pe teritoriul altui stat sau al mai multor state în mod simultan – “minorități antreprenoriale”, cum le-a numit Pierre van den Berghe –, cum au fost **evreii** și **armenii** de-a lungul istoriei, sau cum sunt **romii** în zilele noastre.

Gellner (*Nations and Nationalisms*, Basil Blackwell, Oxford, 1983) a atras atenția asupra unui caz particular al acestei situații: dacă o comunitate etnoculturală, care

- este o minoritate **distinctibilă pe baza semnelor fizice**,
- formează pe teritoriul unei țări – insuficient de democratică încă, dar pornită, totuși, pe calea dezvoltării industriale și a modernizării – **o minoritate privilegiată din punct de vedere economic**,

□ **fără să dispună de putere politică și de apărare armată**, situația acesteia întrunește **multiple condiții ale unui posibil genocid**, așa cum o demonstrează istoria evreilor, armenilor, sau a chinezilor stabiliți în țările din Asia de Sud.

Situația minorităților incapabile de autoapărare în sens militar, aflate la cheremul majorității, este gravă din perspectiva unui posibil genocid mai ales în condițiile unui **regim autoritar** labil sau ale unei **dictaturi șubrede**.

Pe lângă formele „statale” ale genocidului, MCGarry și O’Leary amintesc și conceptul **genocidului de frontieră**, care apare de obicei în **urma cuceririlor de teritoriu** sau a **modificării granițelor**, fără intervenția nemijlocită a puterii statale, doar datorită **expansiunii**, în noile teritorii cucerite, **a populației favorizată de putere**.

Gurr și Harff au efectuat și ei cercetări legate de fenomenul genocidului. În opinia lor, genocidul se produce cu o probabilitate mai mare atunci când **puterea percepe mobilizarea unei minorități, mult timp expusă la discriminări, drept o amenințare la adresa existenței sale**, și, drept răspuns la această amenințare, statul își mobilizează la rândul lui susținătorii.³ Faptele Chmerilor Roșii din Cambodgia au fost posibile tocmai datorită eliberării acestor reflexe comunitare.

În baza cazuisticii prelucrate, Gurr și Harff au identificat **cinci factori de politică internă**, care pot avea un rol major în crearea condițiilor prielnice producerii genocidului:

1. **disensiuni prelungite, tensiuni trenante** între grupurile etnice conviețuitoare;
2. elita politică a grupului etnic dominant își motivează puterea printr-o **tradiție a oprimării** devenită istorică;
3. elita politică aflată la putere **recompensează în mod diferențiat loialitatea grupurilor** etnice;
4. populația țării a avut parte **recent de evenimente politice zguduitoare** (o revoluție sau înfrângere într-un război);
5. apariția unei ideologii exclusiviste, conferind uneia dintre grupările etnice **postura de țap ispășitor**, sau etichetând-o drept “sacrificabilă”.

Genocidurile de obicei **nu-și ating scopul**.

Tentativele în acest sens pot împovăra și otrăvi însă pe timp îndelungat relația dintre popoarele sau grupurile etnice respective, oferind acele exemple de argumente iraționale, exploatate în mod abil de către **activiștii etnici**, la care s-a referit modelul Lake-Rothchild. Numeroasele fapte monstruoase ale războiului sârbo-croat din prima jumătate a anilor '90 au fost motivate de ambele părți prin atrocitățile comise în perioada celui de-al doilea război mondial, în 1941 și 1945 respectiv, pe care atât memoria colectivă cât și istoria oficială a ambelor comunități le-a reținut ca și tentative de genocid.

³ Regăsim în această situație elemente importante ale “dilemei de securitate”. După cum am văzut în cadrul modelului Lake-Rothchild, în asemenea situații defensivă nu se mai poate deosebi de ofensivă.

2. Expulzări, deportări și schimburile forțate de populație

Metoda **expulzărilor**, a **evacuărilor cu forța**, a **deportărilor** și a **schimburilor forțate de populație** – ca și genocidul în anumite cazuri – sunt folosite de guvernele imperiilor sau ale **statelor noi**, multinaționale, **în scopul consolidării**.

Ele sunt aplicate mai ales **după războaiele interstatale** sau **războaie civile**, cum s-a întâmplat de pildă în cazul

- Rusiei Țariste sau al Imperiului Otoman în **secolul trecut** în spațiul Caucazului, sau al
- minorităților germane și maghiare din Cehoslovacia după **cel de al doilea război mondial**.
- Milosevici a încercat și el să se folosească de aceste metode în timpul războaielor balcanice din ultima vreme, în speranța realizării vechiului vis al Serbiei Mari.

Evacuările și schimburile de populație **pot fi considerate forțate** dacă ele **nu se bazează** pe o **înțelegere bilaterală** anterioară dintre părți, ca în cazurile separării sau secesiunii convenite de comun acord între părți. (Un exemplu elocvent este oferit în acest sens de înțelegerea turco–greacă după cel de-al doilea război mondial.)

În 1946 a fost semnată o înțelegere asemănătoare referitor la **schimbul de populații** dintre Cehoslovacia și Ungaria, care a fost pusă în practică în 1947, în urma repetatelor amenințări lansate la adresa maghiarilor din Cehoslovacia privind iminența deportării lor în Cehia, precum și a presiunii exercitate în acest sens de către Uniunea Sovietică.

Se cunosc exemple și de cazuri în care **schimburile de populație efectuate prin consens** nu au avut la bază o înțelegere scrisă, ci numai una **tacită**. Un caz similar a avut loc în Cipru în anii 1974–75: deși armele au fost prezente și ele, purificarea etnică a teritoriilor dominate de cele două etnii s-a desfășurat în condiții relativ pașnice.

Conform lui McGarry și O’Leary, există și cazuri – acțiunile sârbilor din Bosnia, de pildă, din perioada 1992-95 – în care metoda purificării etnice a fost folosită din considerente „**instrumentale**”, scopul acestor acțiuni fiind crearea unei situații, producerea unor „fapte” care fac imposibilă orice revendicare teritorială ulterioară sau, dimpotrivă, pe care se pot baza astfel de cerințe.

În afară de faptul că deportările și schimburile de populații din punct de vedere moral sunt la fel de inacceptabile ca și genocidul, nici aceste metode nu pot rezolva definitiv conflictele etnoculturale. Situația complicată din Caucaz, sau mobilizarea din ce în ce mai vizibilă a tătarilor din Crimeea dovedesc că aceste mijloace creează conflicte noi sau le agravează pe cele existente, moștenite din trecut.

3. Secesiune și autodeterminare

În timp ce tentativele de genocid și deportările nu pot fi acceptate sub nici o formă de către moralitatea și sistemul de valori ale democrațiilor liberale, secesiunea este o modalitate de gestionare a conflictelor etnoculturale care poate fi pusă **în acord cu ideile democratice**.

Dacă ea se produce în baza unei înțelegeri bilaterale și părțile implicate ajung la consens privind condițiile în care secesiunea poate fi dusă la bun sfârșit, atunci această metodă poate oferi câteodată **rezolvarea conflictelor comunitare prelungite**.

În realitate se întâlnesc însă și cazuri de aplicare **unilaterală** a acestei măsuri, ceea ce poate deveni motivul care duce la declanșarea războaielor civile, în funcție de situația internațională a zonei vizate și de cultura politică a părților implicate. În cazurile în care se ajunge la declanșarea conflictelor de această natură, **secesiunea provoacă mai multe probleme decât cele pe care eventual le-ar fi putut rezolva**, iar efectul evenimentelor poate fi în final recurgerea la schimbul forțat de populație sau genocid chiar, cum s-a întâmplat în cazul împărțirii peninsulei Indiei.

Conform lui McGarry și O'Leary, în perioada **1948-1991** există un singur caz de secesiune, cel al **Bangladesh-ului**, **dacă** excludem din rândul mișcărilor secesioniste luptele de eliberare din lumea colonială.

După prăbușirea comunismului însă avem de-a face cu o întreagă serie de secesiuni reușite, ele rezultând în dezmembrarea Etiopiei, a Iugoslaviei, a Uniunii Sovietice sau a Cehoslovaciei.

Acestora li se mai alătură **mișcărilor secesioniste** sau semi-secesioniste din întreaga lume:

- Quebec în Canada,
- **bascii, scoțienii, galezii, corsicanii, lombarzii** în Europa occidentală,
- Nagorno-Karabakh în Azerbaidjan, Osetia de Sud în Gruzia, Crimeea în Ucraina, Republica Transnistriană în Moldova,
- tibetani în China,
- mai multe etnii în Birmania,
- kurzii în Irak sau Turcia,
- mișcarea Polisario în Maroc,
- mișcarea Dinka din Sudan, etc.

3.1. Împrejurări care favorizează apariția mișcărilor secesioniste

Cauzele secesiunii sunt în general complexe și în mare parte dependente de context. Ele pot fi de la sine înțelese în momentele de **decădere a unor imperii** sau la **sfârșit de războaie**, dar în toate cazurile **este nevoie de acordul comunității internaționale a statelor**: în lipsa acestuia, teritoriul sau comunitatea care aspiră la statalitate nu are șanse de reușită.

O întrebare care revine frecvent în literatura de specialitate se referă la **motivele** care îndeamnă comunitățile să pășească pe drumul autodeterminării naționale și să încerce să-și asigure obținerea drepturilor cu ajutorul secesiunii. În opinia lui McGarry și O'Leary, **cauzele cele mai frecvente sunt**

- **discriminarea** etnoculturală,
- **teama de asimilare** (de pierdere a culturii proprii),
- interesele individuale ale unor **elite** etnopolitice,

- dar și un **calcul rațional** uneori: gândirea pragmatică care speculează posibilitatea ca statul nou să asigure un **nivel de trai mai ridicat**, o **libertate politică** mai mare și un altfel de **cultură politică**.

După sfârșitul războiului rece a crescut simțitor numărul democrațiilor constituționale în lume. Deși majoritatea statelor constituite recent sau a celor care și-au recâștigat independența după eliberarea de sub imperiul sovietic promite că va promova sistemul de valori al pluralismului politic și al democrațiilor liberale, la această oră multe țări pot fi caracterizate ca fiind **populiste**, în cazul cărora nu se poate estima cu siguranță deznodământul tranziției. În pofida acestui fapt, se poate vorbi despre un larg consens în rândul comunității statelor că în **sistemul relațiilor internaționale a avut loc o democratizare simțitoare**.

Ca urmare a acestui val de democratizare care a cuprins zone întinse ale lumii, acele provizorate etnoculturale, unele cu rădăcini adânci în istorie, despre care nu se cădea să se vorbească pe vremea războiului rece, au ajuns în centrul atenției internaționale, și **ideea de autodeterminare** se vehiculează din ce în ce mai frecvent în legătură cu acestea. Conform lui McGarry și O'Leary :

„**Izvorul** cel mai important al entuziasmului legat de principiul autodeterminării este **democratizarea lumii**”

Secesiunea și autodeterminarea sunt deci mijloace importante, dar nu fără probleme în ceea ce privește gestionarea conflictelor etnoculturale.

Începând cu anii '90, în strânsă legătură cu valul de democratizare care a cuprins lumea, interesul academic pentru problema **secesiunii** și a **autodeterminării** a crescut în mod spectaculos, fiind publicate un număr impresionant de lucrări, atât din perspectiva **filosofiei politice normative**, cât și din cea a **dreptului internațional**.⁴ Din prima categorie aş menționa lucrările lui Allan Buchanan, care a pledat de mai multe ori pentru necesitatea adoptării unor principii internaționale coerente, care să permită aducerea sub controlul dreptului internațional a crizelor secesioniste.

În același sens se cuvine menționat un Memorandum al Comitetului Afacerilor Politice din cadrul Adunării Parlamentare al Consiliului Europei, intitulat *Autodeterminare și secesiune*, care a fost redactat cu sprijinul Centrului pentru Drepturile Omului de la București, sub coordonarea lui Adrian Severin (*Revista Română de Drepturile Omului*, Nr. 16, 1998, 56-80).

⁴ Sunt nevoit să mă rezum aici doar la înșirarea unora dintre aceste lucrări. În privința abordărilor de filosofie politică normativă se cuvin menționate Allan Buchanan: *Secession: The Morality of Political Divorce from Fort Sumter to Lithuania and Quebec*, San Francisco, Westview Press, 1991; Alexis Heraclides: *The Self-Determination of Minorities in International Politics*, London, Cass, 1990; Cynthia Weber: *Simulating Sovereignty: Intervention, The State, and Symbolic Exchange*, Cambridge, Cambridge University Press, 1995; Thomas D. Musgrave: *Self-Determination and National Minorities*, Oxford, Clarendon Press, 1997; Viva Ona Bartkus: *The Dynamic of Secession*, Cambridge, Cambridge University Press, 1999; Ekkehard W. Bornträger: *Borders, Ethnicity and National Self-Determination*, Vienna, Braumüller, 1999. În ceea ce privește abordările din perspectiva dreptului internațional: Antonio Cassese: *Self-Determination of Peoples. A Legal Reappraisal*, Cambridge, Cambridge University Press, 1995.

4. Integrare și/sau asimilare

Integrarea sau **asimilarea** încearcă să gestioneze deosebirile etnoculturale care devin izvorul conflictelor etnopolitice prin **dizolvarea lor într-o identitate corporativă comună**, incluzând membrii tuturor comunități care conviețuiesc într-un spațiu comun de existență, sau în cadrul aceleași comunități politice.

Dinamica proceselor de asimilare a fost minuțios studiată de K. W. Deutsch, în contextul proceselor de **modernizare**, ca unul din prototipurile integrării sociale și politice (*Nationalism and Social Communication: An Inquiry into the Foundations of Nationality*, Cambridge, MIT Press, 1966).

Este destul de greu să facem o distincție foarte clară între **integrare** și **asimilare**.

În opinia cuplului McGarry și O'Leary,

- scopul **integrării** este o identitate **comună supraetnică**, axată pe conceptul de cetățenie (*civic identity*), în timp ce
- scopul **asimilării** este generalizarea caracteristicilor preponderente ale **identității dominante** (cum s-a întâmplat în cazul Franței, de pildă), sau a unei **identități construite** în mod artificial (națiune iugoslavă sau sovietică, de exemplu).

În situațiile concrete însă, pe care le întâlnim în practică,

- și cele mai clare tendințe de asimilare se **autodefinesc** ca fiind **integraționiste**,
- iar minoritățile **tind să perceapă** și cele mai sincere încercări de integrare ca și cum ele ar avea scopuri **asimilaționiste**.

Teoreticienii și politicienii care sunt de partea metodelor integraționiste și ale asimilării militează de obicei pentru:

- **școli** în care copiii aparținând diferitelor comunități învață **împreună**,
- aduc argumente în favoarea socializării cu ajutorul **unei limbi comune**,
- sau în favoarea unor **politici** care creează locuri de muncă și asigură locuințe decente pentru toți membrii comunității politice,

deoarece toate aceste mijloace pot **preveni segregarea comunităților**.

Numărul relativ mare al **căsătoriilor mixte** este în general apreciat ca un **indicator** credibil al gradului de asimilare.

În cazurile în care se recurge la metodele integrării respectiv ale asimilării, militanții pentru aceste soluții pun accentul pe **drepturile individuale ale omului** și evită de regulă problema egalității comunităților, **refuzând pluralismul etnic** bazat pe garantarea drepturilor colective ale comunităților, acesta subminând, după părerea lor, coeziunea comunității politice.

Reacția comunităților care fac obiectul acestor tendințe de integrare sau asimilare variază, **depinzând în mare măsură de situațiile în care ele se află**. Succesele înregistrate în acest sens de modelul „melting pot” aplicat în SUA, sau cele ale politicilor integraționiste din Canada sau Australia, se datorează în mare parte faptului că imigranții și-au părăsit țara în speranța obținerii cât mai curând a cetățeniei și a

unui tratament egal. În cazul lor deci, atașamentul excesiv la cultura și obiceiurile din țara lor de origine ar fi fost contraproductiv, care nu le ar fi permis atingerea scopurilor în condiții optime.

4.1. Cazuri de asimilare voluntară

Conform lui McGarry și O'Leary, se cunosc și situații în care scopul urmărit prin integrare/asimilare este unirea cu o altă cultură – nu foarte diferită, dar distinctibilă totuși – **împotriva unui inamic comun**. Așa s-a reușit, de pildă,

- unirea diferitelor orientări protestante în fața primejdiei pe care a reprezentat-o catolicismul în Irlanda secolului trecut,
- iar în timpul regimului de apartheid din Africa de Sud diferitele etnii de rasă albă (englezi, greci, italieni, evrei, etc.) s-au solidarizat împotriva negrilor, această solidarizare asigurându-le păstrarea anumitor privilegii.
- Guvernele care s-au succedat în Israel au încercat minimalizarea adversității dintre **sefarzi** și **așchenazi**, invocând în acest scop primejdia reprezentată de prezența palestinienilor.
- În Quebec, în secolul al XIX-lea, când minoritatea engleză a fost la putere, guvernul a încurajat stabilirea irlandezilor și a altor imigranți **vorbitori de limbă engleză** în interesul consolidării propriei puteri,
- iar în zilele noastre guvernul francez din Quebec favorizează imigranții vorbitori de **limbă franceză**, indiferent de culoarea pielii.

Horowitz menționează și el exemple din lumea postcolonială, în care comunități adânc divizate, inclusiv prin diferențe lingvistice, **au inițiat mișcări asimilaționiste**, realizând că în competiția inter-state și între comunități, care a urmat prăbușirea sistemului colonial, **fragmentarea** reprezintă un dezavantaj major:

- comunitățile *fang* din Gabon și Camerun,
- *yoruba* din Nigeria,
- *lozi* din Zambia,
- *bakongo* din Zaire, Angola și Congo

au inițiat mișcări organizate – uneori partide politice chiar – în vederea unificării grupurilor divizate și vulnerabile, au întreprins măsuri de standardizare a limbii și de **reducere la minim a diferențelor culturale**.

În aceste cazuri menționate putem spune cu certitudine că **integrarea sau asimilarea** a avut loc **cu acordul și conform intereselor ambelor părți**. Situația este diferită însă dacă cerințele și nevoile etnoculturale ale comunităților **nu pot fi satisfăcute** prin garantarea dreptului la cetățenie și la un **tratament egal**, fiind nevoie de politici **diferențiative**.

4.2. Consecințe ale asimilării forțate

Membrii **popoarelor indigene** de exemplu, refuză de cele mai multe ori să accepte identitatea care le este impusă, și cu cât crește mai mult presiunea exercitată asupra lor în acest sens, cu atât vorbesc mai mult despre **imperativul moral al apărării identității proprii**. Conform lui Horowitz, grupurile amenințate cu asimilarea răspund de obicei cu accentuarea caracteristicilor distinctive care le deosebesc de ambianța lor culturală:

- grupul *bakonjo* din Uganda,

- kurzii din Irak, Siria, Iran și Turcia,
- bașcii din Spania,
- comunitatea sikh din Punjab,

de exemplu, au trecut prin procese similare de **diferențiere culturală**, ca reacție la tendințele asimilaționiste îndreptate împotriva lor.

Codurile culturale străine care le sunt impuse de către grupul etnocultural dominant, precum și omogenizarea rapidă urmărită prin mijloacele învățământului sunt considerate de ei nu garanții ale egalității de șanse și ale unui tratament nediscriminatoriu, ci mai degrabă pregătirea **etnocidiului** care este, din acest punct de vedere cel puțin, o formă specifică a genocidiului.⁵

Dacă **presiunea asimilaționistă este de durată**, poate provoca manifestări explozive și **violente** de afirmare a **separatismului**, cum s-a întâmplat în Sudan, Uganda, Burma și Irak de exemplu, unde comunitățile amenințate de tendințe agresive de asimilare au răspuns prin mișcări secesioniste, încercând astfel **restabilirea unui spațiu distinct, dominat de ele, al securității comunitare**.

În legătură cu oportunitatea recurgerii la metodele de integrare respectiv asimilare în cadrul eforturilor de gestionare a conflictelor etnopolitice, McGarry și O'Leary își sintetizează în felul următor concluziile:

„Putem accepta ca o axiomă că identitățile etnice moderne își pot păstra particularitățile doar prin **anumite forme ale segregării**, mai ales în ceea ce privește **învățământul și vecinătatea**, pentru că doar prin aceste condiții se poate păstra o **masă culturală critică** în sânul comunității respective. Unii merg chiar mai departe, susținând că aceste comunități au nevoie și de mass-media și de controlul asupra pământurilor ce le aparține, ca ele să-și poată păstra identitatea. Aceste argumente ne demonstrează că **politicile care constrâng oamenii să frecventeze școli mixte și să fie vecini în mod forțat sunt provocatoare și pot genera violență**. Pe scurt, dacă proiectele integraționiste/asimilaționiste nu vizează oameni care (ca imigranții voluntari, de exemplu) sunt dispuși să preia identitatea ce le este oferită de noua cetățenie și să-și abandoneze identitatea etnică, atunci aceste proiecte generează conflicte mai degrabă, în loc să diminueze șansele de apariție ale acestora.”

⁵ “Etnocidul cultural este procesul prin care un popor cu particularități culturale aparte își pierde identitatea datorită pierderii pământurilor, a bazei de resurse proprii, a restricționării la care este supusă în folosirea limbii, precum și a restricțiilor impuse în privința instituțiilor sociale și politice, în privința tradiției, formelor artistice, practicilor religioase și valorilor culturale. Toate acestea pot fi atât rezultatul unor politici guvernamentale sistematice, cât și al forțelor impersonale ale dezvoltării economice, care pot avea și ele efecte etnocidale.” Cf. *Our Creative Diversity. Report of the World Commission on Culture and Development*, UNESCO, Paris, 1996, p. 69-70.

Unitatea 2. Metode care urmăresc acomodarea diversității

Obiective:

- Prezentarea principalelor metode de acomodare a diversității
- Reflectarea asupra compatibilității metodelor cu valorile democratice
- Identificarea beneficiilor și a limitelor metodelor prezentate

Concepte cheie: control hegemonic, arbitraj, consociaționism, cantonizare, federalizare, autonomie.

1. Controlul hegemonic

Dintre modalitățile de gestionare a stărilor conflictuale care nu urmăresc ștergerea diferențelor etnoculturale, ci caută să conviețuiască pașnic cu ele, prin acceptarea lor ca o stare de fapt, **guvernanții imperiilor și ai statelor multinaționale** au ales de cele mai multe ori modalitatea **puterii hegemonice**. (Este practic soluția prevestită de J. S. Mill 1867 în lucrarea sa despre *Guvernarea reprezentativă*, la care vom reveni în cele ce urmează.)

În situațiile de acest fel puterea este deținută de **comunitatea etnică dominantă** – fără ca aceasta să fie neapărat și cea mai numeroasă –, care exercită un **control absolut asupra forțelor de ordine respectiv militare** și, implicit, asupra societății în ansamblu.

Consecința etnopolitică fundamentală a acestui aranjament: **împiedicarea formulării în public** a problemelor și a revendicărilor care stau la baza conflictelor etnopolitice.

1.1. Exemple din istoria recentă a lumii

Cazuri asemănătoare au fost înregistrate în **Burundi**, în insulele **Fiji** (fiji – 50%, hinduși – 40%), în **Liberia** și în **Africa de Sud**: în aceste țări o comunitate etnoculturală a reușit să acapareze puterea și – cu ajutorul forțelor de ordine și al organelor de securitate – a reușit să instaureze pentru o vreme mai mult sau mai puțin îndelungată dominația hegemonică asupra celorlalte etnii.

Cazuri mai recente de regimuri hegemonice din punct de vedere etnocultural sunt cele din **țările baltice**, și **Croația** sau, într-o oarecare măsură: **Slovenia** (în ceea ce privește situația croaților).

Ce este interesant legat de acest subiect este că și în statele în care există un **cadru instituțional caracteristic democrației parlamentare**, putem descoperi **forme mai mult sau mai puțin deghizate ale dominației hegemonice**, instaurată fie de o minoritate privilegiată, fie de majoritate.

În perioada apartheidului de pildă, în **Africa de Sud** și în **Ruanda** minoritatea albă a asigurat funcționarea unei democrații de tip liberală autentică, de avantajele căreia însă majoritatea oprimată și exclusă din exercitarea drepturilor politice nu a beneficiat.

Poate fi amintită aici, totodată, **dominarea minorității sârbe în Kosovo**, sau dominația „parlamentară” pe care **minoritatea fiji** a instaurat-o asupra celorlalte etnii de pe insulă.

Principiul **voinței majorității**, consfințit de **practica democrațiilor parlamentare** de tip Westminster poate duce și el la apariția dominației hegemonice într-o țară în care etniile convieuitoare sunt divizate prin îndărătnice adversități politice și de viziune, situații în care **reprezentanții majorității votează mai tot timpul împotriva minorității, ignorând în mod sistematic opțiunile politice** ale acesteia.

Există și autori care sunt de părere că în unele cazuri **hegemonia etnoculturală** este singura soluție care poate îndepărta pericolul războiului permanent, ca I. Lustick, de pildă, al cărui punct de vedere a fost puternic influențat de cele întâmplate în **Liban** (“Stability in Deeply Divided Societies: Consociationalism versus Control”, in: *World Politics*, Vol. 31, 1979, 325-344).

McGarry și O’Leary sunt de părere însă că **această argumentație poate justifica dictaturi**, după cum s-a întâmplat în legătură cu unele interpretări ale evenimentelor de pe vremea comunismului în Uniunea Sovietică sau în Iugoslavia. Renumitul teoretician al naționalismelor, Eric Hobsbawm chiar ajunge la o asemenea concluzie (“An Anti-Nationalist Account of Nationalism Since 1989”, in: Montserrat Guibernau–John Rex (ed.): *The Ethnicity Reader. Nationalism, Multiculturalism and Migration*, Cambridge, Polity Press, 1997, 72–73):

“Eșecul înregistrat de *perestroika*, ceea ce a însemnat deteriorarea condițiilor de viață pentru cetățenii de rând, a subminat încrederea în guvernul unional, care a fost făcut răspunzător pentru acest eșec, și a încurajat, ori a impus mai degrabă, căutarea unor soluții regionale sau locale la criză. Se poate afirma cu certitudine că înaintea lui Gorbaciov nici o republică sovietică nu a dorit secesiunea din URSS, în afara statelor baltice, ale căror independență era încă în mod evident un vis. Nu se putea afirma nici faptul că numai teama și puterea coercitivă a ținut URSS împreună, cu toate că acești factori au jucat un rol de necontestat în prevenirea degenerării tensiunilor etnice și comunitare din regiunile mixte în violențe reciproce, ceea ce s-a întâmplat în schimb după dezmembrare. Și într-adevăr, pe întreaga perioadă a întinsei ere Brezhnev, autonomia locală și regională a fost mai mult decât o iluzie. Chiar dacă rușilor le-a plăcut întotdeauna să fie compătimiți, majoritatea celorlalte republici erau, într-adevăr, într-o situație mult mai bună decât locuitorii de azi din Federația Rusă. Dezintegrarea națională a USSR, și, ulterior, cea a unora dintre fostele sale republici, aproape fără excepție multinaționale și ele, a fost pur și simplu consecința evenimentelor din Moscova, în loc să fi fost cauza acestora.”

În opinia lui McGarry și O’Leary, celelalte modalități de gestionare ale conflictelor etnopolitice – **arbitrajul, cantonizarea, diferite forme de autonomie și împărțirea puterilor în stat** – sunt alternative ale hegemoniei, demne de a fi luate în considerare, atât din punct de vedere teoretic, cât și practic.

2. Arbitrajul

Arbitrajul este o modalitate **mai rar amintită** în lucrările dedicate problemei gestionării conflictelor etnopolitice. Conceptul poate fi întâlnit mai ales în **teoria relațiilor internaționale**.

Utilizarea arbitrajului are rădăcini adânci în istorie, primele exemple cunoscute datându-se de pe vremea **Greciei antice**. În **evul mediu** *papa* a servit în mod frecvent ca arbitru. În 1907 a fost adoptată **Convenția de la Haga** pentru aplanarea pașnică a disputelor internaționale, care servește ca instrument de bază al arbitrajului în dreptul internațional. Conform textului Convenției de la Haga:

“Arbitrajul internațional are ca obiect aplanarea **disputelor între state**, cu respectarea legii, prin implicarea **arbitrilor aleși de ele**.”

2.1. Probleme de definiție

În practica curentă, conceptul se referă – în contexte diferite, ce-i drept – deopotrivă la:

- arbitrajul **intern și extern**,
- la tratarea conflictelor **prin cooperare internațională** (*co-operative internationalisation*),
- precum și la **intervențiile prin forță** ale puterilor care se angajează să rezolve situația pe cale militară, prin **stabilizarea cu forța a zonei conflictuale**.

2.2. Arbitrajul internațional

La întrebarea evidentă referitoare la **demarcația** între **arbitraj** și **intervenție părtinitoare**, specialiștii sunt de părere că **implicarea** unui stat într-o situație de conflict **poate fi admisă ca arbitraj** doar în cazul în care demersurile acesteia sunt caracterizate de **neutralitate totală**.

Nu se poate admite ca arbitru o putere care se implică într-un conflict **urmărind propriile sale interese**, chiar dacă implicarea acesteia **are ca rezultat stabilizarea** sau, indirect, aducerea sub control a stării conflictuale.

Trebuie făcută o **deosebire clară**, totodată, între **rolul de arbitru** și cel de *mediator*:

- primul are un rol activ în **aplanarea** stării de conflict și se implică în mod direct în procesul de luare a deciziei, în timp ce
- rolul celui din urmă se rezumă la **pregătirea deciziei**.

Succesul arbitrajului depinde de măsura în care **persoana** sau **instituția** care și-a asumat acest rol reușește să câștige **încrederea celor implicați în conflict**.

În demersurile sale ea trebuie să pună accentul pe:

- **interesele comune** ale părților
- să asigure **respectarea regulilor acceptate** de părți în relațiile acestora,
- și să-și păstreze **influența** asupra **elitelor politice** ale comunităților rivale, asigurând colaborarea acestora de-a lungul tratativilor, deoarece, de cele mai multe ori, tocmai aceste elite sunt cele care au un interes în radicalizarea conflictelor.

(Este interesant de confruntat această regulă cu constatările modelului Lake–Rothschild privind șansele mediatorilor în prevenirea escaladării consecințelor pe care dilemele strategice le pot avea.)

În situațiile de acest gen, care se caracterizează de obicei printr-o complexitate ieșită din comun, este indispensabil ca **neutralitatea arbitrilor** să fie autentică. După opinia mai multor analiști politici, în cazul intervenției **Siriei în Liban**, a **Uniunii Sovietice în Nagorno-Karabach** sau chiar a **SUA** în conflictul din **Orientul Mijlociu** cerința neutralității nu a fost respectată pe deplin.

2.3. Arbitrajul intern

În cazul clivajelor etnopolitice **interne**, sarcina **arbitrajului** poate fi asumată de o **persoană respectată** și acceptată de părți, sau de **diferite instituții cu autoritate**.

Politicianul sau **persoana** care își asumă această sarcină:

- **nu poate fi membră** în nici una din comunitățile rivale implicate în conflict⁶
- sau trebuie **să-și învingă sentimentul de loialitate etnică**, așa cum a procedat **Tito** (croat de origine) în cazul Iugoslaviei.

Exemple de **instituții interne** care au jucat rolul arbitrilor:

- sunt **monarhia** în Burundi înainte de 1965, care a reușit să stabilizeze cu un succes relativ și temporar relația dintre comunitățile tutsi și hutu,
- **Tribunalul Suprem** al SUA între anii 1950 și 1960, care și-a asumat sarcina pacificării relației încordate dintre **albi și negri**,
- sau **guvernele regionale** din Canada, în a căror competență intră gestionarea conflictelor etnice izbucnite pe teritoriul regiunii guvernate de ele.

Pe de altă parte însă, în cazurile în care arbitrajul intern se produce în condițiile unui **sistem monopartit** – un partid **care pretinde** că are printre membrii deopotrivă reprezentanți ai comunităților rivale,

- așa cum s-a întâmplat în Ghana în anii '60,
- în Sudan după 1970, sub conducerea lui Nimeiri, sau
- în anii '80 în Zimbabwe, sub conducerea lui Mugabe,

atunci "**arbitrajul**" cu greu poate fi **deosebit de controlul hegemonic**.

În schimb, dacă o **formație politică** își asumă **sarcina medierii între comunitățile** situate față în față de-a lungul liniilor de demarcație etnice în condițiile unei democrații caracterizate prin pluralism politic, atunci gestionarea conflictelor pe această cale poate fi încoronată de succes.

Arbitrajul extern – internațional – devine necesar sau inevitabil atunci când se **epuizează** toate **alternativele interne** ale soluționării conflictelor.

⁶ Această cerință a fost îndeplinită de Julius Nyerere de exemplu, președintele kenyan, în conflictul dintre Uganda și Tanzania din 1971-72. După câteva luni de atrocități, în care s-au înregistrat peste 200,000 de victime, în urma eforturilor susținute ale lui Nyerere, comunicarea diplomatică dintre părțile beligerante au fost reluate și conflictul a fost declarat închis. Nu pentru multă vreme însă, în 1978-79 respectiv în perioada 1981-1995 au urmat noi conflagrații sângeroase în regiune. Cf.: J. Bercovitch–R. Jackson: *International Conflict. A Chronological Encyclopedia of Conflicts and their Management 1945-1995*, Washington D.C., Congressional Quarterly Inc., 1997., 144, 185-186 respectiv 200-201.

În aceste condiții implicarea externă poate fi:

- **unilaterală** (atunci când rolul arbitrilor este jucat de o singură țară sau un singur factor internațional),
- **bilaterală**,
- sau poate fi rezultatul unei colaborări între **mai multe state** (cum s-a întâmplat în cazurile implicării forțelor ONU în conflictele din Cipru, Orientul Mijlociu, Namibia, Bosnia, sau, mai recent, implicarea NATO în Războiul din Golf, respectiv intervenția în Kosovo și Irak).

Intervențiile sau implicările colective **se dovedesc necesare** în cazurile în care:

- se apreciază că **prelungirea conflictului** ar putea periclita grav pacea și securitatea internațională,
- sau când **interesele unui număr important de state** sunt puternic afectate.

Deciziile arbitrajelor bilaterale se concretizează de regulă prin **convenții semnate de părți** referitor la viitorul teritoriului sau al comunității etnoculturale care generat conflictul.

Astfel de convenții au fost semnate:

- de guvernul **italian** și cel **austriac** în vederea reglementării situației populației germane din Tirolul de Sud (o convenție semnată în doi timpi, una în 1947, ea fiind o parte a păcii de la sfârșitul celui de-al doilea război mondial, iar a doua în 1969, ca urmare a implicării ONU),
- sau între **Suedia** și **Finlanda**, privind autonomia locuitorilor suedezi ai insulei Aland, parte integrantă a statului finlandez.
- **Dania** și **Germania** (în contextul acceptării Germaniei în NATO).

Un rol asemănător au jucat contractele referitoare la situația minorităților din perioada interbelică, care au rămas în vigoare până la căderea sistemului de protecție a minorităților sub egida **Ligii Națiunilor**, în ajunul izbucnirii celui de-al doilea război mondial.

Arbitrajele reușite conduc de regulă la convenții durabile, semnate și respectate de părți, care stipulează modalități de gestionare a conflictelor pe termen lung. Soluțiile pe care acestea le utilizează sunt, de cele mai multe ori, secesiunea, federalizarea, împărțirea puterilor în stat sau chiar integrarea comunității rebele, prin procedee acceptate de ambele părți.

3. Cantonizare și/sau federalizare, forme de autonomie, devoluție

(1) **Cantonizarea** este **aplicarea principiului subsidiarității**⁷ la relațiile interetnice.

⁷ Principiu conform căruia **deciziile politice nu trebuie luate la un nivel mai înalt decât este nevoie**. Principiul s-a dezvoltat datorită influenței Bisericii Catolice care a considerat că ar fi greșit a se retrage individului și a se încredința comunității mai largi ceea ce întreprinderea privată poate realiza. La nivelul politicii sociale europene principiul are ca efect limitarea oricărui corp supranațional, deciziile fiind luate la nivelul cel mai jos posibil. Cf.: Cătălin Zamfir–Lazăr Vlăsceanu (coord.): *Dicționar de sociologie*, București: Editura Babel, 1993, 627-628.

Trecerea la *sistemul cantonal* în cazul unui stat pe teritoriul căruia conviețuiesc mai multe comunități etnoculturale înseamnă practic **împărțirea teritoriului** acestuia în subunități politice, investite cu **putere politică**, care devin astfel posesoare a unei **suveranități limitate**.

Subunitățile politice, denumite **cantoane**, sunt delimitate în așa fel încât ele **să fie cât mai omogene din punct de vedere etnic**, pentru ca dominarea majorității pe teritoriul respectiv să coincidă cu autoguvernarea comunității etnoculturale în cauză.

Cantonizarea nu se poate rezuma deci la o **descentralizare pur administrativă**, o trăsătură esențială a ei fiind tocmai recunoașterea deosebirilor dintre comunități și crearea, pe această bază, a **posibilității ca diferitele comunități să stabilească relații directe**, dar nu neapărat simetrice, **cu guvernul central**.

Cantonizarea se bazează deci pe **acordul comunităților privind divizarea** puterii, rezultatul concretizându-se în veritabile „**secesiuni interne**”.

Din punct de vedere etnopolitic esența acestei metode constă în **disocierea** conflictului etnopolitic în componentele ce îl alcătuiesc, astfel acesta

- fie dispăre,
- fie gestionarea lui devine posibilă și este înlesnită
 - **în interiorul** subunităților create,
 - sau **între** acestea, **subunitățile teritoriale ajungând să negocieze de pe picior de egalitate**.

Cea mai mare dificultate care se ivește de regulă în cadrul tentativelor de punerea în practică a cantonizației o constituie **acordul cu privire**

- **la granițele interne** și
- la **competențele** acordate de către guvernul central **subunităților**.

Avantajul acestei modalități față de cele mai drastice –secesiunea, de pildă – constă în faptul că ea **nu este ireversibilă, guvernul central putând interveni** prin aplicarea unor amendamente sau modificări dacă experiența trecerii la sistemul cantonal nu aduce rezultatul scontat.

Exemple:

- alături de exemplul clasic – și aproape unic – al **Elveției**,
- unii consideră că sistemul autonomiilor din **Spania** poate fi amintit și el ca fiind un caz al cantonizării aplicată cu succes.
- guvernul federal al **Canadei** urmărește și el trecerea la sistemul de cantoane (conf: S. J. R. Noel: “Canadian Responses to Ethnic Conflict: Consociationalism, Federalism and Control”, in: McGarry–O’Leary: *Op. Cit.* 41–62)
- iar acordul de la Dayton privind o parte a **Bosniei** se bazează tot pe o soluție asemănătoare.

(2) Din punct de vedere etnopolitic, **soluțiile federale** sunt relevante doar dacă subunitățile sistemului reflectă proporția etniilor în populația totală a statului respectiv.

Succesul relativ al aplicării modelului în **Belgia, Elveția și Canada** se explică prin faptul că pe teritoriul acestor state comunitățile vizate trăiesc în subunități teritoriale mai mult sau mai puțin omogene din punct de vedere etnic, într-o segregare *de facto*, delimitarea granițelor interne fiind relativ ușoară.

Modelul federal nu este însă în avantajul:

- membrilor comunităților etnoculturale care **trăiesc dispersat**,
- nici **comunităților compacte** ale căror dimensiuni sunt mult inferioare subunităților federale, cum este cazul **negrilor** și al **popoarelor băștinașe** din SUA sau a **indigenilor** din **Australia și Canada**

acesta fiind tocmai unul din motivele pentru care guvernul canadian dorește să completeze sistemul federal cu subunități cantonale.

Subunitățile sistemelor federale sunt în general mult **mai mari** decât **cantoanele**; ele au în schimb:

- **constituție scrisă**
- și un **parlament regional**.

Dimensiunile relativ mari ale subunităților federale au **avantaje din punctul de vedere al stabilității și al economiei**, dar în cazul în care ținuturile – datorită tocmai dimensiunilor acestora – nu pot asigura o autonomie autentică minorităților, respectiv comunităților etnice, atunci modelul federal **pierde semnificativ din capacitatea sa de generatoare de stabilitate și pace interetnică**.

Statul federal divizat de-a lungul liniilor de demarcație etnice **nu este considerat** de toată lumea **o modalitate sigură în gestionarea conflictelor etnoculturale**. Unii consideră că **existența granițelor interne** poate genera **mișcări secesioniste** sau chiar **războaie civile** în cazul apariției unor disensiuni privind anumite decizii ale guvernului federal sau privind modalitățile de împărțirea puterilor (de ex.: E. Nordlinger: *Conflict Regulation in Divided Societies*, Cambridge: Harvard University Center for International Affairs, 1972. Citat de McGarry–O’Leary: *Op. Cit.*)

Fapt este că **statele federale multinaționale** se află mai tot timpul **în criză constituțională**, pentru că apare deseori necesitatea adaptării normelor conviețuirii comunităților etnice la noile condiții.

În pofida acestor dificultăți, **federalismul și cantonizarea** sunt **modalități democratice** și eficiente ale gestionării conflictelor etnice, care sunt evident superioare din punct de vedere moral hegemoniei etnoculturale.

(3) Între cantonizare și federalism există o **metodă intermediară** de gestionare a conflictelor etnopolitice: **forme de autonomie** asigurate de state non-federale sau de către state care au pe teritoriile lor minorități protejate prin arbitraj internațional.

Această formă a protecției minorităților este utilizată în cazurile deja amintite din Tirolul de Sud și din Aland, în insulele Filipine și Fiji, în Groenlanda și insulele Feröer (Danemarca), India, Irak, China, Lituania, Ungaria, Malaysia, Nicaragua, Sri Lanka și Noua Zeelandă. (Ca lucrări de referință privind această metodă de gestionare a consecințelor diversității pot fi amintite: H. Hannum: *Autonomy, Sovereignty and Self-Determination. The Accommodation of Conflicting Rights*, Philadelphia:

University of Pennsylvania Press, 1996 și Markku Suksi (ed.): *Autonomy: Applications and Implications*, The Hague–London–Boston: Kluwer Law International, 1998.)

(4) Se cuvine menționată în acest context și **devoluția**, care s-a aplicat recent în cazul Scoției respectiv a provinciei Wales în cadrul Regatului Unit. Diferența de bază între regiunile sau statele *federale* și regiunile învestite cu puteri locale prin *devoluție* constă în faptul că în timp ce primele au o suveranitate limitată, ultimele nu sunt suverane de loc, puterile lor derivând în totalitate de la autoritatea centrală a statului. (Cf.: Andrew Heywood: *Politics*, London: Macmillan, 1997, 131.)

4. Consocializare sau împărțirea puterilor

Modelul de consocializare pornește de la **acceptarea pluralismului etnic** ca stare de fapt, scopul lui fiind înființarea unui sistem instituțional capabil să asigure **păstrarea identității** și a culturii pentru fiecare dintre membrii comunităților etnice respective, în mod **simultan cu afirmarea deplină a libertății și a drepturilor individuale**.

Termenul de consocializare a fost consacrat de **Arend Lijphart** (*Democracy in Plural Societies. A Comparative Exploration*, New Haven–London: Yale University Press, 1979), care la rândul lui l-a derivat din conceptul de *consociatio*, folosit de **Johannes Althusius** într-o lucrare intitulată *Politica Methodice Digesta*, din 1603.

Esența modelului este redat în felul următor de Lijphart:

“Într-o democrație consociațională tendințele centrifuge caracteristice pentru o societate plurală sunt contracarate prin atitudinile și **comportamentul cooperant ale conducătorilor** diferitelor segmente din populației. **Cooperarea elitelor** este caracteristica primordial distinctivă a unei democrații consociaționale.”

Succesul aplicării în practică a principiului consocionalității depinde de cele mai multe ori de **patru condiții vitale**:

1. existența unei **coalitii mari** care să cuprindă reprezentanții fiecărui segment al societății divizate;
2. asigurarea **reprezentării proporționale** în instituțiile statului, accesul egal la locurile de muncă și asigurarea accesului la o cotă-parte din bugetul de stat în sectorul public și în sfera publică;
3. **autonomia comunitară** care permite autoguvernarea comunității etnice în fiecare domeniu care are o însemnătate aparte pentru minoritate;
4. **dreptul de veto** al minorităților, asigurat prin constituție.

Încercări de punere în aplicarea principiului s-a înregistrat în

- Liban între 1943 și 1975,
- în Malaysia între 1955 și 1969,
- e mai multe ori în insulele Fiji între 1970 și 1987.
- încercări eșuate au avut loc în Cipru și
- în Irlanda de Nord în 1974.

Asupra acestei metode de gestionare a consecințelor diversității vom reveni cu detalii în Capitolul IV.

Chestionarul de autoevaluare II:

1. Care sunt modalitățile de gestionare a conflictelor etnopolitice care sunt compatibile cu democrația și cu statul de drept? Argumentați de ce pentru fiecare modalitate de gestionare amintită.

2. Care este în opinia dumneavoastră cea mai adecvată și eficientă modalitate pentru a gestiona diversitatea. Argumentați-vă opinia.

Bibliografie obligatorie (modulul II):

John McGarry și Brendan O'Leary *The Politics of Ethnic Conflict Regulation. Case Studies of Protracted Ethnic Conflicts*, London – New York, Routledge, 1993.

Salat, Levente: *Multiculturalismul liberal*, Polirom, Iași, 2001 (cap. 3 și 4.);

Bibliografie recomandată (modulul II)

Sandole, Dennis J. D.–van der Merwe, Hugo (ed.): *Conflict Resolution Theory and Practice. Integration and Application*, Manchester–New York, Manchester University Press, 1993;

Crocker, Ch. A.–Hampson, F. O.–Aall, P. (ed.): *Managing Global Chaos. Sources and Responses to International Conflict*, Washington D.C., United States Institute of Peace Press, 1997;

Schneckener, Ulrich: *Auswege aus dem Bürgerkrieg. Modelle zur Regulierung ethno-nationalistischer Konflikte in Europa*, Frankfurt am Main: Suhrkamp, 2002.

Modulul III

ȘANSELE DEMOCRAȚIEI ÎN SOCIETĂȚILE PROFUND DIVIZATE DIN PUNCT DE VEDERE ETNIC

Obiectivele modulului

- Prezentarea principalelor modalități de definire a democrației.
- Prezentarea și reflectarea prin discuții în cadrul cursului și tutorialelor asupra principalelor critici ale democrației.
- Identificarea principalelor probleme care există în relația dintre democrație și diversitate
- Reflectarea prin teme, tutoriale, curs asupra acestei relații și asupra diferitelor soluții în contextul Europei Centrale și de Est.

Unitatea 1. Dificultăți ale definiției

Obiective:

Prezentarea principalelor modalități de definire a democrației.

Concepte cheie: democrației, definiție etimologică.

Cum am văzut în cele de mai înainte, metodele utilizate în administrarea conflictelor etnopolitice sunt, de cele mai multe ori, problematice din punct de vedere al perspectivelor dezvoltării democratice a comunităților implicate în astfel de conflicte: unele din metode – de regulă, cele mai eficiente – sunt profund antidemocratice, altele presupun derogări semnificative față de principiile clasice ale democrației pentru a fi capabile să producă rezultatele scontate. Este important din acest motiv să explorăm mai în profunzime relația dificilă dintre **democrație** și **diversitate**.

În prezent, teoria democrației este într-un vizibil impas. În vreme ce principiile fundamentale ale puterii legitime în întreaga lume par a fi statul de drept și guvernele democratice, teoriile despre democrație aduc în prim plan numeroase dificultăți ale practicii democratice.

În demersurile de teoretizare a democrației se abordează în mod recurent cel puțin **trei aspecte critice** ale acesteia:

- (1) care este **extensia termenului „democrație”**, unde se află **linia de demarcație** dintre regimurile democratice și cele nedemocratice;
- (2) care sunt principalele și cele mai frecvente **crize ale practicii democratice** și care sunt **temeiurile în baza cărora acestea pot fi criticate**; și
- (3) care sunt **șansele democrației în societățile caracterizate de divizare profundă și diversitate etnoculturală**.

În ceea ce privește primul aspect, pare să rămână valabil diagnosticul formulat de Robert A. Dahl în 1989 (*Democracy and Its Critics*, New Haven–London: Yale University Press):

„Poate părea ciudat ca această expansiune globală, fără precedent în istorie, a disponibilității pentru acceptarea ideilor democratice, să nu fie pe deplin binevenită pentru un susținător al democrației. Totuși, **un termen care înseamnă orice nu înseamnă nimic**. Așa s-a întâmplat și cu termenul «democrație», care a devenit astăzi mai degrabă **o vagă susținere a unei idei populare** decât **un termen cu semnificație strictă și clară**”.

Condițiile care favorizează abuzul în utilizarea termenului țin, în mare măsură, de **dubla dualitate a sensurilor sale**.

- După cum observă Dahl, atât în contextul limbajului teoretic cât și în cel al limbajului uzual, termenul „democrație” poate fi întâlnit atât cu referire la un **tip ideal** cât și **la regimurile reale**, care nu corespund aceluși ideal.

- Cea mai dificilă sarcină este aceea de a **identifica indicatori** care să permită diferențierea regimurilor democratice de cele nedemocratice, ceea ce implică o deplasare din sfera **perspectivei normative a justificării** înspre **abordarea empirică a evaluării**.

Astfel, multe dificultăți ale demersurilor de teoretizare a democrației rezultă din faptul că **extensia conceptului** include **atât dualitatea tip ideal/realitate realizabilă cât și dualitatea normativ/empiric**.

Există mai multe variante uzuale de definiție a democrației.

(a) O posibilă cale este aceea de a **urmări acele state care sunt considerate, în mod curent, democrații**; în acest caz, **definirea conceptului se va face în funcție de trăsăturile caracteristice ale sistemelor de instituții și ale schemelor de luare a deciziilor din aceste state**. Un astfel de demers ar conduce, după cum observă **Barry Holden** (*The Nature of Democracy*, London: Thomas Nelson, 1974), la o **eroare de definire**, având în vedere că este **illogică** definirea unui termen **prin inducție** din practica unei singure unități politice și, apoi, utilizarea acestui termen pentru evaluarea, printre altele, a aceleiași unități politice.

(b) Definierea **etimologică** – „domnia poporului” – este probabil cel mai des utilizată, deși ea are semnificații diferite pentru diferiți autori. Încercarea de a evita ambiguitatea, prin definirea termenului ca fiind **o chestiune de măsură** cu referire la unele caracteristici, poate duce la **insuficientă determinare sau la neclaritate**, după cum observă și **Sartori** (*The Theory of Democracy Revisited*, Chatham, New Jersey: Chatham House, 1987):

„... există o mulțime de caracteristici sau proprietăți care pot fi alese; nu doar **domnia și participarea majorității**, ci și egalitatea, libertatea, consensul, coerciția, competiția, pluralismul, dreptul constituțional și așa mai departe. (...) aceste caracteristici sunt atât de inter-relaționate, încât orice măsură unică, din oricare categorie selectată, poate produce **ordonări profund eratică**”.

1. Încercări recente

(A) Cea mai recentă încercare promițătoare de a oferi conceptului de democrație o **definiție nuanțată** aparține, probabil, lui **M. Saward** ("Democratic Theory and Indices of Democratization", în: David Beetham (ed.): *Defining and Measuring Democracy*, London–Thousand Oaks–New Delhi: SAGE Publications, 1994), care

- în locul încercării de identifica **condițiilor empiric suficiente** pentru acest tip particular de sistem politic
- se concentrează asupra **condițiilor logic necesare ale democrației**.

Condițiile pe care el le identifică se referă la **drepturi, libertăți**, precum și la **mecanisme de decizie** – în total **24** de criterii, care pot fi grupate în **5** categorii:

- (1) libertăți fundamentale,
- (2) chestiuni legate de cetățenie și participare,
- (3) coduri administrative,
- (4) măsuri referitoare la publicitate și
- (5) drepturi sociale.

În opinia lui Saward, cei 24 de indicatori ai democratizării sunt următorii:

Libertățile fundamentale includ dreptul oricărui cetățean la:

- libertate de exprimare (1),
- libertate de mișcare (2),
- libertate de asociere (3),
- tratament egal în fața legii (4),
- libertate religioasă (5).

Cetățenia și participarea:

- comunitatea politică trebuie aibă o formă comună și standardizată pentru apartenența ca membru legal, compatibilă cu libertățile fundamentale (6);
- cetățenii au drept egal de a candida (7);
- cetățenii au drept egal de a fi aleși, respectiv li se oferă șanse egale de a fi aleși, după caz, în organisme reprezentative non-elective și decizionale (8);
- cetățenii au drept egal de a vota la toate alegerile și referendumurile (9);
- voturile cetățenilor trebuie să fie decisive, indiferent de mecanismul de decizie (10);
- trebuie să existe mecanisme prin care cetățenii să voteze direct în probleme majore; dacă oficialitățile iau decizii necorespunzătoare pentru decizia directă, sarcina justificării unei astfel de hotărâri necorespunzătoare revine respectivilor oficiali (11);
- trebuie să existe un sistem de votare (ca de exemplu tururile de scrutin) care să permită exprimarea preferinței majorității în curse cu mai mulți participanți (12);
- acolo unde se organizează alegeri pentru reprezentanți, voturile trebuie reînnoite la anumite intervale regulate (13);
- agenții specializate trebuie să organizeze sondaje de opinie la intervale regulate pe teme de importanță majoră, fie că decizia în aceste probleme aparține reprezentanților sau nu (14);
- trebuie să existe prezumția că toate problemele se decid prin referendum și se vor stabili prevederi clare în ceea ce privește condițiile de organizare a referendumului (15);

- toate problemele care nu sunt în mod expres interzise deciziei majorității vor fi deschise deciziei majorității printr-unul din mecanismele corespunzătoare (16).

Coduri administrative: trebuie să existe

- coduri corespunzătoare de procedură pentru angajații organismelor publice (17);
- trebuie să se poată demonstra periodic că deciziile publice sunt puse în aplicare (18);
- trebuie să existe termene bine determinate pentru ducerea la îndeplinire a deciziilor publice (19);
- trebuie să fie instituite mecanisme de apel și de recurs cu privire la organismele publice și la funcțiile acestora (20);
- trebuie să existe libertatea informației din partea tuturor organismelor guvernamentale; răspunderea pentru lipsa de transparență deplină a informației în cazuri particulare revine reprezentanților (21).

Reguli privind spațiul public:

- trebuie să existe un procedeu constant și formal de informare publică asupra deciziilor, a opțiunilor, a argumentelor, a problemelor și a rezultatelor (22).

Drepturile sociale

- includ dreptul fiecărui cetățean la ocrotirea sănătății (23)
- și la educație adecvată (24).

Luată împreună, aceste douăzeci și patru de condiții pot fi considerate și utilizate ca **indicatori ai democratizării**, cu ajutorul cărora pot fi evaluate realizările democrațiilor din viața reală.

(B) O abordare alternativă este cea a lui **David Beetham** ("Key Principles and Indices for Democratic Audit", în: David Beetham (ed.): *Defining and Measuring Democracy*, London–Thousand Oaks–New Delhi: SAGE Publications, 1994), care introduce conceptul de **audit democratic** și care identifică 30 de întrebări la care procesul de audit trebuie să afle răspunsuri.

Întrebările sunt grupate în următoarele categorii:

- trăsături principale ale **procesului electoral** (1-5),
- **calitatea actului de guvernare**: guvern deschis și responsabil (6-18),
- **drepturi** civile și politice (19-23),
- caracterul **societății civile** și al **instituțiilor** formale (23-30).

Atât abordarea lui **Saward**, cât și cea a lui **Beetham** pot fi considerate aplicații ale principiului lui **Sartori**, conform căruia

„*Ce este democrația? și Câtă democrație? sunt atât justificate cât și complementare și nu se exclud reciproc*”.

Oricât de eficiente sau ineficiente ar fi aceste instrumente, democrațiile din viața reală sunt, fără îndoială, **șiruri de succese și eșecuri simultane** – sau, uneori, **succesive** – care pot fi cel mai bine evaluate mai degrabă în **virtutea unei serii de valori dispuse într-un continuum** decât ca **fenomen absolut**, care poate fi evaluat fără echivoc drept **prezent sau absent**.

Raportat la tipul ideal (reprezentat de un sistem politic ipotetic, care se bucură de cea mai pozitivă evaluare după indicatorii lui Saward sau după auditul lui Beetham), oricare practică democratică întruchipează **speranțe** și **critici** și, după cum remarcă Dahl,

„împinge capacitățile umane până la limită și, poate, chiar dincolo de aceasta”
și rămâne

„o *viziune* a unui sistem politic în care membrii se consideră **reciproc egali** din punct de vedere politic, sunt **suverani colectiv** și dispun de capacitățile, resursele și instituțiile de care au nevoie pentru a se **autoguverna**”.

Este util de rememorat în acest context și concluzia la care Sartori a ajuns în finalul cărții sale de referință:

„Democrația este un sistem în care *nimeni nu se poate alege, nimeni nu se poate investi cu putere de conducere, și, în consecință, nimeni nu își poate aroga putere necondiționată și nelimitată.*”

Unitatea 2. Critica democrației

Obiective:

Prezentarea și reflectarea prin discuții în cadrul cursului și tutorialelor asupra principalelor critici ale democrației.

Concepte cheie: tirania majorității, „masificarea” culturii, critici opozanți, critici simpatizanți.

Este suficient să considerăm dificultățile majore de definire a democrației pentru a realiza că teoria democratică a atras multe critici de-a lungul istoriei gândirii politice. După cum remarcă **Frank Cunningham** (*Theories of Democracy. A Critical Introduction*, London–New York: Routledge, 2002), opinia, des citată, a lui **Winston Churchill**, conform căreia democrația este **cea mai puțin proastă formă de guvernare dintre toate**, se regăsește mult înainte în istorie și a fost formulată, printre alții, și de **Aristotel**.

După Dahl, criticii democrației sunt, în linii mari, **de trei tipuri**:

(1) cei care au considerat democrația ca **indezirabilă în sine, deși teoretic posibilă** (cum ar fi Platon și adepții săi, care credeau în necesitatea controlului totalitar, sau Godwin, Kropotkin, Bakunin, Proudhon și, mai recent, opiniile exprimate de Robert Paul Wolff în apărarea anarhismului);

(2) cei care susțineau că, **deși posibil dezirabilă, democrația este irealizabilă** și este, în consecință, **practic imposibilă** (ca Machiavelli, Gaetano Mosca, Vilfredo Pareto și Robert Michels); și

(3) cei **dedicați scopurilor democrației** dar, nu mai puțin, **critici ai acesteia în câteva privințe esențiale**.

Primele două categorii au fost etichetate de către Dahl „**critici opozanți**”, celelalte „**critici simpatizanți**”.

Deși argumentele celui de al doilea tip de critici, opozanți, și cele ale criticilor simpatizanți coincid uneori (ca în cazul lui Carl Schmitt sau Joseph Schumpeter, de exemplu), în cele ce urmează ne vom concentra asupra unor cazuri de **critică simpatizantă**.

Cea mai frecventă formă de argument critic oferită de **criticii simpatizanți** se referă la **definiția etimologică** a termenului: „domnia poporului”.

Implicațiile acestei definiții constituie, deseori, o sursă de controverse atât

- datorită **sensului neechivoc al termenului „popor”**,
- cât și opiniilor diferite legate de modul în care **procesul** democratic – „domnia” – trebuie organizat.

1. Interpretările date **termenului „popor”** duc la controverse nu doar ca rezultat al **includerii limitate** (care, deseori, se traduce în excluderea anumitor membri ai societății din zona drepturilor politice), ci mai ales datorită lipsei de consens în ceea ce privește răspunsul la întrebarea: ce anume constituie „un popor” în scopuri democratice, sau, altfel spus, **când devine o mulțime de oameni o unitate politică îndreptățită să se guverneze în mod democratic?**

Problema originii și a justificării morale a unităților politice, care pot sau nu să candideze la titulatura de democrații, este în mare măsură confuză în teoria democrației, iar încercările de a rezolva problema mutând centrul atenției asupra meritelor procesului democratic sunt, de regulă, nesatisfăcătoare. După cum remarcă **Dahl**:

„(...) nu putem rezolva problema obiectivului și a domeniului adecvat al unităților democratice din interiorul teoriei democrației. Ca majoritatea principiilor, procesul democratic presupune o unitate adecvată. *Criteriile procesului democratic presupun legitimitatea unității înseși. Dacă unitatea nu este adecvată sau legitimă – dacă obiectivul și domeniul nu sunt justificabile – atunci ea nu poate fi legitimată prin simple proceduri democratice.*”

2. Imperfecțiunile inevitabile ale **realizărilor democratice** din viața reală au atras critici mai ales în legătură cu neajunsurile **procesului democratic**: consecințe și efecte secundare neintenționate sau eșecuri în atingerea binelui public. Recent, Cunningham oferă o explicație interesantă pentru cele mai obișnuite eșecuri ale democrației; el identifică șapte consecințe care afectează cazurile de practică democratică în viața reală. În opinia sa, democrația

- permite majorităților să **tiranizeze minoritățile** (a),
- favorizează „**masificarea**” **culturii și a moralei** (b),
- generează **guvernare ineficientă** (c),
- invită la **conflict** (d),
- favorizează **demagogia** (e),
- maschează **opresiunea sistemică** (f) și
- este **irațională** (g).

(a) Prima neliniște se leagă de ceea ce este denumit, în mod frecvent, în tradiția lui Tocqueville, „**tirania majorității**”: condițiile instituționalizate în care interesul majorității este în permanență protejat, în timp ce interesele minorității sunt, în mod repetat, minimalizate sau ignorate. Deși nu înseamnă în mod necesar tratament opresiv aplicat minorității, practicile democratice bazate pe supremația disproporționată a majorității pot anula rolul unei minorități în determinarea politicii publice.

(b) „Masificarea” culturii și a moralei este înțeleasă de Cunningham ca rezultat al **dominației unei clase politice care tinde să stabilească standardele culturale și morale**, fapt care poate avea două consecințe majore: lipsa stimulentei în sprijinirea alternativelor educaționale și culturale și instaurarea unui oarecare control al minții, care poate conduce la marginalizarea și ostracizarea socială a „oamenilor cu sensibilitate rafinată”.

(c) Pentru a explica ce înțelege prin **guvernare ineficientă**, Cunningham dezvoltă un raport intitulat *The Crisis of Democracy* (Criza democrației), publicat în 1975 de către un organism internațional, The Trilateral Commission. (Michael J. Crozier–Samuel P. Huntington–Joji Watanuki: *The Crisis of Democracy: Report on the Governability of Democracies to the Trilateral Commission*, New York: New York University Press, 1975). Conform raportului democrația din America de Nord, Europa de Vest și Japonia:

- **și-a pierdut capacitatea de a formula și de a urmări obiective comune, devenind din ce în ce mai mult o arenă pentru afirmarea intereselor conflictuale;**
- accesul democratic la guvernare al unui mare număr de grupuri de interese a făcut **imposibilă** aducerea intereselor la un numitor comun;
- **obiectivele pe termen lung și de larg interes ale unei societăți devin imposibil de urmărit din cauza structurii fragmentare a intereselor,** care schimbă mandatele guvernamentale după fiecare campanie electorală;
- pe lângă faptul că favorizează condițiile generatoare de cultură îndoielnică, democrația produce – conform avertizărilor lui Tocqueville – și **lideri mediocri, care nu sunt altceva decât „sclavi ai sloganurilor”**.

(d) Democrația **poate invita la conflict**, opinează în continuare Cunningham, atât pe plan **intern** cât și pe plan **extern**. Pe lângă deja menționata neliniște a raportului Comisiei Trilaterale, el îl citează pe Carl Schmitt (fără a-i susține, însă, opiniile politice), care susținea că dacă democrația poate, totuși, funcționa în mod eficient, ea reclamă existența unei **populații relativ armonioase**. În absența unei astfel de populații, democrația exacerbează discordia și adâncește diviziunea persistentă a societății. Încercările de **realizare a unității naționale pot favoriza ostilitatea față de inamici comuni din afara națiunii**.⁸ Această opinie se regăsește și la Comisia Trilaterală, care a afirmat în raport că, **în absența unor surse interne de coeziune, este probabil ca unii lideri politici, în dorința de a îndemna la unitate, să încurajeze atitudini de șovinism etnic sau național**. Cunningham îl citează și pe René Girard (René Girard: *Violence and the Sacred*, Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 1979), în opinia căruia democrația nu poate fi considerată ca mijloc eficient de evitare a ostilității, nici pe plan intern, nici pe plan internațional, deoarece natura umană este predispusă la teamă și violență mutuală.

(e) Dezvoltând ideile lui Claude Lefort și Schumpeter, Cunningham avertizează că **demagogii și populiștii autoritari** sunt „experți în a profita de avantajele cinice” ale unor trăsături ale democrației, uneori cu complicitate activă din partea populației. Demagogia și autoritarismul mascat sunt favorizate de ceea ce Lefort numește „spațiul gol”: **majoritatea** care decide ce se va întâmpla într-o democrație este similară monarhului sau aristocrației conducătoare care, în loc să fie poporul real sau să se identifice cu acesta, reprezintă **o masă în deplasare**. Astfel, „locusul conducerii în democrație este lipsit de oamenii reali”, iar cei care susțin că reprezintă „poporul” pot lua măsuri dictatoriale în propriul folos, în numele democrației.

(f) Ideea că democrația **maschează oprimarea** este departe de a fi o erezie în rândul teoreticienilor: există o largă recunoaștere a coabitării istorice dintre democrație și subordonarea pe scară largă sau **excluderea unor mari segmente ale societății din cauza apartenenței lor de clasă, sex, etnie sau rasă**. Aceste compromisuri ale practicii democratice au fost fie ignorate, fie justificate în cadrul teoriilor despre democrație din acele timpuri. În timp ce unii, ca de exemplu Schumpeter, sunt entuziaști în ceea ce privește eficiența politicilor electorale adecvat stabilite în prevenirea perpetuării subordonării de grup, alții, ca de exemplu Cunningham, continuă să creadă că, chiar după înlăturarea formelor legale de excludere,

⁸ Cunningham se referă la C. Schmitt: *The Crisis of Parliamentary Democracy*, Cambridge, MA: The MIT Press, 1988 (1923).

prejudecățile vor perpetua discriminarea politică în viața cotidiană și vor continua să se pretindă „democrație universal accesibilă”.

(g) Luând exemplul lui Russell Hardin și Anthony Downs, Cunningham prezintă unele dintre **consecințele iraționale** ale democrației, consecințe care apar din teoriile de opțiune socială sau colectivă. Una dintre provocările adresate raționalității democrației este întrebarea: este vreodată rațional ca indivizii să facă uz de mijloace democratice pentru a-și urmări interesele, de vreme ce luarea democratică a deciziilor este benefică atât celor care își dedică timpul și energia participării la procesul politic, cât și celor care nu depun acest efort, așa-numiții „călători pe gratis”? O altă critică este formulată de Kenneth Arrow, care reia condițiile aplicate de către teoreticienii opțiunii raționale indivizilor și care demonstrează că votul majoritar violează, nu o dată, una sau mai multe dintre aceste condiții. (Lucrările la care se referă Cunningham în această privință sunt următoarele: R. Hardin: "Public choice versus democracy", în: David Copp–Jean Hampton–John E. Roemer (ed.): *The Idea of Democracy*, Cambridge: Cambridge University Press, 1993, 157-172; A. Down: *The Economic Theory of Democracy*, New York: Harper and Row, 1957; K. J. Arrow: *Social Choice and Individual Values*, New York: John Wiley, 1951. Este demn de menționat aici că Cunningham interpretează efortul lui Putnam de a găsi ingredientii „capitalului social” ca o încercare de a răspunde la două din criticile aduse democrației: celei referitoare la guvernarea ineficientă și celei referitoare la iraționalitate)

Dacă privim cu mai multă atenție îndoielile inventariate de Cunningham, putem observa, cu ușurință, că trei dintre acestea (a, b și d) sunt în mod deschis **amenințări la adresa diversității**, iar consecințele a cel puțin trei dintre cele patru rămase (c, e și f) sunt considerabil **amplificate de diversitate**.

În consecință, nu este lipsit de teme să punem întrebarea legată de șansele democrației și ale guvernării reprezentative în societățile profund divizate și cu diversitate etnoculturală.

Unitatea 3. Provocările diversității

Obiective:

Identificarea principalelor probleme care există în relația dintre democrație și diversitate

Reflectarea prin teme, tutoriale, curs asupra acestei relații și asupra diferitelor soluții în contextul Europei Centrale și de Est.

Concepte cheie: prejudecată etnică, partide naționaliste, partide regionale, partide ale minorităților etnice și religioase

Dacă interesul pentru aceste probleme este legitim **peste tot în lume** acolo unde democrația este o perspectivă viabilă, cu atât mai mult acesta se impune în Europa de Sud-Est și în unele state post-sovietice, unde consolidarea democrației se confruntă cu dificultăți neașteptate. În **contextul particular al tranziției post-comuniste**, moștenirea lăsată de trecut, cum ar fi totalitarismul, diversitatea etnică a societăților ce a supraviețuit regimurile totalitare și amenințarea naționalismului – exploatate atât de către majoritate cât și de către minorități –, pare să reclame practici și gândire inovatoare pentru a impulsiona consolidarea noilor democrații în Europa post-comunistă.

1. O incursiune în istoria ideilor politice

Într-un eseu de mare succes, considerat a fi cea mai avizată interpretare a Constituției americane, James Madison (“The Federalist No. 10, (1787)”, în: Melvin I. Urofsky (ed.): *Basic Readings in U.S. Democracy*, Washington, D.C.: United States Information Agency, Division for the Study of the United States, 1994) trebuie să fi fost printre primii care s-a confruntat cu dilema că o țară ca Statele Unite, constituită din mai multe grupuri cu interese diferite, este prea mare pentru a fi condusă în mod democratic de către un singur guvern. În aparență, există doar două soluții, ambele la fel de inacceptabile, pentru o dilemă percepută în acest fel:

„prima este aceea de a **distruge libertatea** care este definitivă pentru existența sa; cealaltă, aceea de a da fiecărui cetățean **aceleași opțiuni**, **aceleași pasiuni** și **aceleași interese**”.

În timp ce prima variantă s-ar dovedi lipsită de înțelepciune, cea de a doua este nepractică, în opinia lui Madison, care a ajuns la concluzia că ideea de „**federalism**” (termenul folosit de el pentru democrație constituțională, reprezentativă), inclusă deja în Constituție, constituia soluția care permitea diferitelor facțiuni să fie reprezentate în instituțiile statului într-o măsură suficientă pentru ca opiniile lor să se reflecte la nivelul deciziilor guvernamentale și pentru ca, în același timp, nici unul dintre aceste grupuri de interese să nu poată exercita un control tiranic asupra celorlalte.

Abia câțiva ani mai târziu, Thomas Jefferson (Cf. M. I. Urofsky: *Op. cit.* 73), al treilea președinte al Statelor Unite, în cuvântul său inaugural din 1801, a reiterat ideea că

„doar acordând oamenilor **libertate deplină în a fi diferiți** (...) se poate dezvolta societatea democratică”.

Tocqueville, în lucrarea sa capitală despre democrația americană (*Democracy in America*, London: Fontana Press, 1994), publicată în două volume în 1835 și 1840, a dedicat un spațiu amplu problemei care avea să devină notorie mai târziu sub numele de „tirania majorității”. El și-a manifestat îngrijorarea pentru viitorul democrației, pe care o vedea evoluând exact spre ceea ce Cunningham avea să definească mai târziu ca „masificarea culturii și a moralei” – un ideal de egalitarism nivelator. Tocqueville a prevăzut în aceste evoluții germeii unui nou tip de despotism, ascuns sub masca unui guvern centralizator și omnipotent, care putea să sfârșească prin negarea libertății:

“Consider că tipul de opresiune care amenință democrația este diferit de orice altceva ce a existat vreodată în lume ... Națiunile zilelor noastre nu se pot opune răspândirii condițiilor de **egalitate** în cuprinsul lor. Dar depinde de ele dacă egalitatea va conduce la servitute sau la libertate, cunoaștere sau barbarism, prosperitate sau mizerie.”

Problema **tiraniei majorității** l-a preocupat și pe John Stuart Mill, care, în lucrarea sa de larg ecou despre guvernarea reprezentativă (“Considerations on Representative Government”, în: John Stuart Mill: *On Liberty and Other Essays*, Oxford–New York: Oxford University Press, 1998), publicată în 1861, a ajuns la o concluzie care confirma, cel puțin în parte, temerile predecesorilor săi: pentru el, condiția pentru ca un guvern reprezentativ să existe era

„unirea tuturor membrilor naționalității sub același guvern”.

Dacă această condiție nu este îndeplinită,

„este aproape imposibilă existența instituțiilor libere într-o țară constituită din naționalități diferite. În cazul unor oameni lipsiți de sentimentul de apartenență comună, în special dacă citesc și vorbesc limbi diferite, existența opiniei publice unite, necesară funcționării guvernării reprezentative, nu poate exista.”

Atunci când sistemul instituționalizat al democrației reprezentative există în principiu,

„atunci când există fie instituții libere, fie dorința pentru existența lor, în **oricare dintre aceste popoare legate artificial la un loc**, interesul guvernării se află într-o direcție diametral opusă. Atunci guvernarea este interesată de întreținerea și exacerbarea antipatiilor dintre ele, de împiedicarea coalizării lor și poate recurge la folosirea unora ca instrumente de supunere a celorlalți”.

Nu este lipsit de interes să menționăm aici convergența surprinzătoare de idei între cele citate mai sus din lucrările lui Mill și opiniile a doi teoreticieni central și est europeni ai acelor vremuri: **József Eötvös și Aurel C. Popovici**.

Revoluțiile central europene înfrânte din 1848, restaurația și reîntoarcerea la absolutism care au urmat, l-au influențat nu doar pe Mill (care a inclus în opera pe care am citat-o referiri la mișcările reprimite din Imperiul Austriac), dar și pe **József Eötvös**, un distins teoretician liberal maghiar al timpului. Într-o impresionantă lucrare, (*A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az államra [Impactul ideilor dominante ale secolului 19 asupra statului]*, Budapesta: Magyar Helikon, 1991), publicată în două volume, în 1851 și 1854, Eötvös a ajuns la concluzia că

„principiile libertății și egalității, în forma în care ele au fost concepute, nu pot fi aplicate fără a destrăma toate statele existente”.

Argumentele sale sunt foarte asemănătoare celor exprimate de Mill:

„Fie admitem **dreptul omnipotent al majorității**, și atunci toate majoritățile vor uza de puterea lor, pe parcursul urmării idealurilor naționale, pentru a supune minoritățile, **până când statul devine coincident cu naționalitatea**, sau **oferim tuturor minorităților drepturi inalienabile**, fără a permite amestecul majorității, iar din acel moment principiile egalității și libertății **nu mai pot fi folosite în sensul lor convențional**”.

Aproximativ o jumătate de secol mai târziu, **Aurel C. Popovici** (*Naționalism sau democrație*, București: Minerva, 1910), unul dintre liderii mișcării naționale a românilor din Transilvania, a oferit un exemplu a ceea ce Eötvös anticipase, din perspectiva minorității române, aflată în căutarea emancipării naționale și politice în interiorul monarhiei austro-ungare. Deși admite, în principiu, avantajele sufragiului universal, Popovici consideră că **democrația este dăunătoare pentru minoritate**:

„între naționalism [termenul folosit de el pentru emancipare națională] și democrație există o **antiteză** organică, **dezastruoasă** pentru cea dintâi”.

Poziția sa profund antidemocratică a fost motivată, pe de o parte, de teama că **interesele unei minorități nu pot fi protejate împotriva voinței unei majorități democratice** (12 milioane de maghiari vor copleși întotdeauna la vot 5 milioane de non-maghiari, remarca el), iar pe de altă parte de ceea ce el considera a fi **consecințele de-naționalizatoare ale votului universal**: deși membrii comunităților minoritare pot considera **accesul la votul universal un avantaj**, în timp aceștia își pot **pierde interesul pentru sentimentul de apartenență culturală** și pot deveni victime ale politicii de stat nivelatoare, asimilatoare.

Izbucnirea primului război mondial și pacea ce i-a urmat, dirijată în mare măsură de **Woodrow Wilson**, au confirmat majoritatea previziunilor teoreticienilor secolului 19 preocupați de relația dintre guvernarea democratică și democrație pe de o parte și diversitatea culturală și etnică pe de altă parte.

Cei aproximativ o sută de ani care s-au încheiat cu noua redistribuire etnopolitică a lumii de după primul război mondial constituie ceea ce **Huntington** numea „**primul val de democratizare**”. Așa-numitul „**al doilea val**” a început, în linii mari, în 1948, o dată cu adoptarea **Declarației Drepturilor Omului de către Adunarea Generală a Națiunilor Unite**, care părea să încheie un glorios capitol al emancipării umane și să deschidă o eră în care conflictul dintre democrație și diversitate avea să se estompeze datorită codului extensiv pe care marea majoritate a statelor din comunitatea internațională se angajase să îl respecte în privința guvernării interne și a comportamentului statului față de cetățenii săi.

Totuși, nu a trecut mult până când problemele au ieșit din nou la suprafață. Începând cu a doua jumătate a **deceniului al cincilea**, începutul deceniului al șaselea, literatura evoluției politice a început să aducă în centrul atenției problemele unui mare număr de țări în curs de dezvoltare (în principal în Asia, Africa și Africa de Sud), unde **evoluția politică părea să fie viciată de profunda diversitate a societății**: diviziunea persistentă a diferitelor segmente ale populației și lipsa consensului unificator ridicau bariere aparent insurmontabile în calea perspectivelor democratice ale nou constituitelor state independente.

După optimismul inițial legat de perspectivele a ceea ce fusese generic numit mai târziu „al doilea val de democratizare”, literatura teoretică referitoare la evoluția politică, formarea națiunilor și democratizare a început să includă tot mai multe referiri la un **tip de dezvoltare politică în esență non-occidental**, în care pluralismul și identitatea comună joacă un rol cheie, iar principalele probleme rămân ancorate în vechea dilemă: **poate o societate pluralistă de acest tip să susțină sau nu o guvernare democratică?**

(Conceptul de „**societate pluralistă**” este înțeles aici în sensul sugerat de J. S. Furnivall: o societate caracterizată de amestec geografic, dar și de evitare socială mutuală, în care „diferite secțiuni ale comunității [trăiesc] împreună, dar separat în cadrul aceleiași unități politice”. Cf. J. S. Furnivall: *Colonial Policy and Practice: A Comparative Study of Burma and Netherlands India*, Cambridge: Cambridge University Press, 1948, 304. Conceptul de „**dezvoltare politică non-occidentală**” a fost descris în detaliu L. W. Pye: "The Non-Western Political Process", în: *Journal of Politics*, Vol. 20., No. 3., 1958)

Pozițiile luate în legătură cu acest vechi-nou obstacol al teoriei democrației îl readuce în actualitate, în cele mai multe cazuri, pe Mill și converg în opinia că omogenitatea trebuie să fie mai degrabă o premisă decât un rezultat al dezvoltării democratice.

Walker Connor (Self-Determination: The New Phase", în: W. Connor: *Ethnonationalism. The Quest for Understanding*, Princeton, NJ: Princeton University Press, 1994), de exemplu, adoptă de timpuriu, în gândirea politică modernă, o atitudine similară, citându-l pe **Ernest Baker**, care considera că apărării formulate de **Lordul Acton** în favoarea șanselor guvernărilor democratice în statele multinaționale îi lipseau fundamentele pragmatice; într-un articol publicat la un an după apariția lucrării lui Mill *Considerations on Representative Government*, el respinge vehement opiniile lui Mill. În articolul intitulat "Nationality", publicat în *Home and Foreign Review* în iulie 1862, Lord Acton menționa următoarele:

„Prezența diferitelor națiuni sub aceeași suveranitate (...) se opune spectrului care înflorește sub servitutea unei autorități unice prin echilibrarea intereselor, înmulțirea asocierilor și prin aceea că oferă supușilor restricțiile și sprijinul opiniei combinate. (...) **Coexistența** mai multor națiuni în cadrul unui același Stat este **un test și cea mai bună garanție a libertății**.”

Baker (*National Character and the Factors of its Formation*, London, 1927) susține că Lord Acton ar fi trebuit să observe chiar din anii 1860 că

„într-un Stat multinațional, guvernarea fie că asmute fiecare națiune împotriva celorlalte pentru a-și asigura absolutismul, fie își permite să devină organul de suprimare sau oprinare al uneia dintre națiuni împotriva celorlalte.”

Din această cauză, în 1927 **Baker** prevede, la scară mondială, o

„**schemă de organizare politică în care fiecare națiune este și Stat, iar fiecare Stat este și națiune**”.

Analizând consecințele controverselor Mill–Lord Acton–Baker în legătură cu dilema dacă **eterogenitatea promovează autoritarism sau democrație**, **Baker** admite că unele dezvoltări postbelice

„indică o **legătură** între **multinaționalism** și presiunea spre **acțiune nondemocratică**”.

Connor menționează **trei tendințe** ale statelor multinaționale moderne care vin în sprijinul afirmației sale.

(1) În primul rând, el observă că **grija guvernelor de a-și sublinia integritatea politică și teritorială**

„**nu** a condus la **reacții democratice** în legătură cu problema crescândă a conștiinței cultural-politice”.

Dimpotrivă,

„statele multinaționale **au tins să devină mai puțin democratice ca reacție la amenințarea crescândă a mișcărilor naționaliste**”.

(2) În al doilea rând, Connor subliniază **evidentul, dar confuzionantul paradox** că, în timp ce **atât de multe guverne există datorită exercitării autodeterminării pe care o invocă demagogic,**

„cazurile în care **guvernarea permite procesului democratic** să ia decizii în sfera **autodeterminării în propriul teritoriu** sunt într-adevăr rare”.

(3) În al treilea rând, el atrage atenția asupra tendinței de a considera **mișcărilor legate de autodeterminare în cadrul statului** ca **amenințări la adresa supraviețuirii proprii** și de a reacționa

„violent și de a justifica cel mai crud tratament aplicat liderilor acestor mișcări prin desemnarea lor ca rebeli sau trădători, deci ceva mai rău decât criminali”.

Connor mai menționează pentru statele multinaționale **frecvența actelor de urgență sau a actelor de detenție** care autorizează arestarea persoanelor „**care acționează împotriva intereselor statului**”.

Lijphart (*Democracy in Plural Societies. A Comparative Exploration*, New Haven–London: Yale University Press, 1977) continuă seria exemplurilor de scepticism în privința șanselor democrației în societăți pluraliste. El reamintește poziția lui **Furnivall** care opina, pe baza studiului societăților pluraliste din cadrul sistemului colonial, că **unitatea acestor societăți poate fi menținută doar prin mijloacele nedemocratice de dominare colonială**.

Lijphart îl citează și pe **M. G. Smith** (în Leo Kuper–M. G. Smith (ed.): *Pluralism in Africa*, Berkeley: University of California Press, 1969), care este, probabil, cel mai direct susținător al „evaluării sumbre” a lui Mill referitor la șansele democrației reprezentative în condiții de diversitate, deoarece, consideră el,

„diversitatea culturală sau pluralismul **impune automat necesitatea structurală a dominației uneia dintre grupările culturale** (...) multe dintre noile state independente fie se separă în secțiuni culturale, fie își mențin identitatea, dar numai în condiții de dominare și de subordonare în relațiile dintre grupuri.”

Un inventar similar este oferit de **Alfred Stepan** (*Federalism, Multi-National States, and Democracy: A Theoretical Framework, The Indian Model and a Tamil Case*

Study, Presentare la a 98-a adunare generală a APSA, 29 august, 2002), care menționează, printre alți urmași ai lui Mill, teoreticieni precum funcționalistul **Ernest Geller**, fondatorul conceptual al formării națiunilor, **Dankwart Rustow**, **Kenneth Shepsle** și **A. Rabuska**.

Părerile acestora converg în credința că „jocul democratic nu poate fi jucat bine în societăți pluraliste din punct de vedere etnic”, deoarece astfel de societăți „**nu oferă teren fertil pentru valori democratice și stabilitate**”. „Puternicul sentiment de unitate națională”, care pentru guvernarea democratică se constituie ca premisă, este exact ceea ce lipsește, iar

„problema centrală a politicilor multinaționale în etapa de constituire a democrației este **tocmai modul de abordare a chestiunii diversității naționale și culturale** în cadrul unității unui singur teritoriu democratic”.

Stepan conchide, la rândul său, că **stabilitatea unei unități politice omogene** se datorează, în cele mai multe cazuri, faptului că **agenda publică nu include chestiuni legate de limba oficială, revendicarea de drepturi de grup venită din partea minorităților percepute ca amenințare la adresa statului, sau cereri de acordare a unei largi autonomii teritoriale unei minorități naționale, ceea ce ar putea încuraja separatismul și dezintegrarea teritorială. Acolo unde aceste chestiuni sunt de interes public,**

„**consolidarea democratică** a statului unic în acel teritoriu este foarte dificilă și, de fapt, foarte puțin probabilă.”

Lista teoreticienilor care și-au exprimat scepticismul în legătură cu stabilitatea și realizările democrației ar putea continua. Totuși, în ciuda înțelepciunii opiniilor inventariate, diversitatea pare să rămână o trăsătură de durată a lumii noastre contemporane, pe de o parte, iar pe de alta nu a apărut încă nici un concurent puternic care să constituie o provocare pentru legitimitatea globală fără precedent a guvernării.

Conform Raportului 2001-2002 al **Freedom House**, s-a constatat că din cele 192 de state, 144 sunt libere sau parțial libere, ceea ce înseamnă că guvernarea în acele state se bazează pe „semi” democrație sau democrație „formală” avansată. În ceea ce privește relevanța diversității nerezolvate pentru perspectivele democratizării este demn de menționat că toate cele 12 cazuri amintite în Raport ca „Teritorii discutabile” au fost înregistrate în țări care aparțin categoriei „nelibere” (conf.: A. Karatnycky (ed.): *Freedom in the World. The Annual Survey of Political Rights and Civil Liberties 2002-2002*, NY: Freedom House, 2002).

2. Contextul post-comunismului central și est european

Relația dintre **șansele consolidării democratice și diversitatea etnică** este mai ales de interes în contextul societăților de tranziție din Europa Centrală și de Est, o regiune caracterizată de diversitate etnoculturală profundă atât în interiorul statelor cât și în statele vecine, unde democrația nu a fost niciodată prea adânc înrădăcinată și unde noile elite politice, interesate de reforma politică, nu se pot baza pe tradiții sănătoase de gândire democratică sau de constituire a unor instituții democratice.

După căderea regimurilor comuniste, previziunile timpurii legate de destrămarea comunismului, de democratizarea efectivă, de consolidarea rapidă a liberalismului economic și a instituțiilor liberal-democrate s-au dovedit greșite, la fel cum s-au dovedit și avertismentele pesimiste asupra iminenței balcanizării regiunii din cauza creșterii ultranaționalismului și a perpetuării conflictelor etnice.

După cum remarca **Janusz Bugajski** (*Political Parties of Eastern Europe. A Guide to Politics in the Post-Communist Era*. Armonk, NY–London, England: M.E. Sharpe, The Center for Strategic and International Studies, 2002), acei observatori ai dezvoltării politice a regiunii care au adoptat pozițiile menționate mai sus fie au ignorat, fie au supraestimat câteva variabile fundamentale, inclusiv moștenirea lăsată de trecutul comunist, contextul social și cultural în care noile instituții trebuiau să funcționeze, condiționările legate de eficiența acelor instituții și amenințările și provocările la adresa reformei democratice. În opinia lui Bugajski, o imagine mai echilibrată a situației arată că jumătatea estică a continentului

„a cunoscut o enormă diversificare în ceea ce privește ritmul și conținutul transformării politice și economice, precum și numeroase provocări la adresa ‚încheierii’ sau consolidării procesului democratic. Într-adevăr, regiunea ca întreg poate fi considerată ca un **experiment de pluralism și liberalism** în curs de desfășurare, ale cărui rezultate continuă să difere de la stat la stat .“

Folosind clasificarea lui **Sherman Garnett** ("Europe's Post-Communist Democracies", în: *Strategic Survey*, 1996/1997), Bugajski diferențiază **patru categorii** de state post-comuniste:

- (1) regimuri cu democrație funcțională și societăți civile **solide**;
- (2) sisteme pluraliste cu instituții democratice **fragile** și societăți civile **incipiente**;
- (3) regimuri care plasează **ordinea** înaintea **democrației**;
- (4) **regimuri instabile**, în care rezultatul tranziției post-totalitariste este încă incert.

Primele două categorii includ majoritatea țărilor central-europene și baltice, țări care au înregistrat mai mult succes în procesul de constituire a democrațiilor pluraliste stabile; ultimele două categorii se referă la majoritatea statelor post-sovietice și sud-est-europene ca societăți apăsate de birocrație, corupție, absența unui sistem juridic eficient, manipulare de teme populiste și naționaliste, politică de clică și rețele preferențiale în care elementele vechii nomenclaturi continuă să domine.⁹

Deși această clasificare mai necesită nuanțare¹⁰, nu există nici un dubiu că una dintre variabilele care pot oferi explicații pentru diferența dintre dezvoltarea politică post-

⁹ Pe baza unei metodologii diferite, care include în „scorul de democratizare” indicatori ai procesului politic, ai societății civile, ai mass-mediei independente, ai guvernării și administrației publice, un raport al Freedom House menționează următorul „clasament democratic”: *democrații consolidate* sunt considerate (în ordinea descrescătoare a scorului) Polonia, Slovenia, Lituania, Estonia, Ungaria, Letonia, Slovacia, Republica Cehă, Bulgaria, Croația; *democrații de tranziție* sunt România, Iugoslavia, Albania, Macedonia, Moldova, Georgia, Armenia, Bosnia, Ucraina, Rusia, Republica Kyrkyză., Azerbaijan, Tajikistan, Kazakhstan; în timp ce Uzbekistan, Bielorusia și Turkmenistan sunt *autocrații consolidate*. Vezi A. Karatnycky–Alex. Motyl–A. Schnitzer (ed.): *Nations in Transit 2002. Civil Society, Democracy, and Markets in East Central Europe and the Newly Independent States*. Freedom House, 2002, 22.

¹⁰ Dacă vom considera, de exemplu, doar statele balcanice, care au o istorie comună în ceea ce privește dominația comunistă, caracterizată în aceeași măsură de centralizare politică, economie de comandă, respingerea inițiativei private și polarizare egală a societății, putem distinge, în opinia lui Bugajski, cel

comunistă a Europei Centrale și a statelor baltice, pe de o parte, și a Europei de Sud-Est și a țărilor post-sovietice pe de altă parte, o reprezintă **gradul de diversitate și importanța** acordată **politicii identitare**.

- În timp ce statele din prima categorie – cu notabila excepție a celor trei state baltice și a Slovaciei¹¹ – sunt cel mai aproape de idealul naționalist al congruenței granițelor politice și etnice, astfel încât **nu există miză etnopolitică** pentru actorii scenei politice din respectivele state,

- țările din a doua categorie sunt apăsate, fără excepție, de moștenirea istorică a competiției și contestării reciproce în ceea ce privește identitățile comunitare, precum și de consecințele nerezolvării istorice a problemei diversității.

Astfel, nu este o întâmplare faptul că **acțiunea politică orientată etnic** – „**variind de la vot etnic până la epurare etnică**”, după cum remarcă **Jonathan P. Stein** (“National Minorities and Political Development in Post-Communist Europe”, în: J. P. Stein (ed.): *The Politics of National Minority Participation in Post-Communist Europe. State-Building, democracy, and Ethnic Mobilization*, Armonk, NY–London, England: M.E. Sharpe, EastWest Institute, 2002) – constituie o trăsătură distinctă a evoluției politice din statele sud-est europene și din marea majoritate a statelor post-sovietice.

Într-adevăr, câteva aspecte ale tranziției spre democrație în regiune **poartă amprenta puternicei prejudecăți etnice**, iar procesul de democratizare **are consecințe generatoare de conflict**, consecințe care necesită o atenție specială în societățile post-comuniste mai puțin omogene din punct de vedere etnic.

Prejudecata etnică este prezentă în disputele politice privind:

(a) **cadrul constituțional**,

puțin trei tipuri de sisteme comuniste, cu implicații diferite pentru reformele de democratizare post-comunistă: (1) regimul profund stalinist și izolaționist din Albania, (2) regimurile ortodox-comuniste din România și Bulgaria și (3) sistemul comunist mai reformat din Iugoslavia, care prezenta unele caracteristici similare țărilor central europene. Cf. J. Bugajski: *Op. cit.*, xxii.

¹¹ Decizia de a include cele trei state baltice în primul val de extindere spre est, în ciuda legislației exclusiviste (sau cel puțin restrictive) etnic referitoare la cetățenie în vigoare în aceste state, aflate în discordanță cu criteriul politic de integrare, poate fi justificată – pe lângă considerentele de ordin geopolitic – pe baza explicației date Herbert Kitschelt dinamicii statutului de grup și interesului individual: „Învingătorii individuali (...) își pot forma opiniile etnice în concordanță cu valorile de grup. Dacă aparțin unui grup majoritar privilegiat din punct de vedere economic, ei nu trebuie să își facă griji că un grup etnic minoritar ar putea exploata democrația în scopul redistribuirii economice în detrimentul majorității etnice care trăiește în bunăstare. De aceea, ei vor sprijini o politică ‘cosmopolită’ care susține acordarea de drepturi depline, legale și materiale, minorităților etnice. În mod similar, elitele minorităților defavorizate pot spera la politici etnice inclusive pentru a îmbunătăți starea grupului prin intermediul pieței, o dată ce restricțiile particularizatoare sunt înlăturate”. (H. Kitschelt: “Formation of Party Cleavages in Post-Communist Democracies”, în: *Party Politics*, Vol. I., 1995, No. 4, 447-472.) În vreme ce atât înțelegerea politică a majorităților naționale cât și moderația etnopolitică a marilor minorități ruse din cele trei state baltice poate fi justificată, în cursul procesului de aderare, urmând această direcție, pentru politicile UE rămâne totuși problema prevenirii mobilizării politice cu caracter de discriminare etnică de ambele părți, după aderare. Este demn de menționat aici faptul că restul țărilor candidate la aderare, cu excepția Slovaciei, sunt state-națiuni incontestabile (nordul Ciprului, cu toate amendamentele ce se impun pentru conformitatea cu politicile europene, se include în această categorie). Rațiunile care au determinat includerea Slovaciei în primul val de extindere țin, în foarte mare măsură, de subiectul acestui volum.

- (b) în modul de instituționalizare a **separării puterilor în stat**,
- (c) în alegerea **sistemelor** și a **circumscripțiilor electorale**,
- (d) în organizarea **autorităților locale** și regionale și în investirea lor cu putere centralizată,
- (e) în **restituirea proprietății** și în **alocarea de resurse**.

Divizările etnice influențează politicile de partid privind problemele menționate, amplificând provocările autoritare și amenințările naționaliste la adresa consolidării democrației.

(a) În ceea ce privește **cadrul constituțional**, de exemplu, **majoritatea constituțiilor** adoptate în Europa de Sud-Est **definesc statul în termeni etnici, naționali sau culturali mai degrabă decât în limbaj civic-teritorial**. Ca urmare, respectivele constituții „au identificat grupul etnic majoritar ca națiune determinantă în formarea statului, atribuindu-i privilegii, în timp ce celelalte etnii sunt considerate minorități și se confruntă, invariabil, cu discriminarea”, remarcă Bugajski, și „au proclamat în mod simbolic grupul etnic dominant ca proprietar al statului”, după cum afirmă J. P. Stein.

„**Naționalismul constituțional**”¹² se manifestă și în unele **chestiuni simbolice ce nu se negociază**, cum ar fi **caracterul statului** (unitar sau federal), **îmnurile, însemnele naționale, sărbătorile oficiale**, care sunt cel mai greu de negociat și asupra cărora se ajunge cel mai greu la compromis, fiind refuzată astfel șansa unor largi minorități de a include pe agenda publică chestiuni de interes pentru ele. De exemplu, referitor la controversa **stat național unitar versus stat federal**, Bugajski menționează **România, Slovacia și Macedonia** ca state în care

„s-au formulat temeri (...) că sprijinirea federalismului în cadrul minorităților etnice principale poate duce în final la pretenții separatiste”.

(b) Relevant pentru **focusul etnic** în acțiunea politică este și **modul în care au fost alese sistemele politice în statele din regiune**. Majoritatea statelor din Europa de Est au stabilit forme parlamentare de guvernare în care executivul (primul ministru și cabinetul) răspund în fața parlamentului, în combinație cu alegeri prezidențiale directe. Astfel, sistemele alese nu sunt pe deplin **nici prezidențiale, nici parlamentare**, ci combinate într-un mod mai complex, ceea ce **oferă președintelui ocazia de a-și spori influența**, mai ales în condițiile unor sisteme de partide fragmentate.

Pentru unii observatori, această alternativă prezintă avantajul de a permite **președinților** să-și folosească mandatul popular în **contracurarea** „efectelor erodante ale formării partidelor și ale competiției dintre acestea asupra relațiilor etnice” și de a „crea spațiu politic pentru gestionarea tensiunilor” (J. P. Stein). Dacă în câteva cazuri izolate aceasta a fost situația într-adevăr, în majoritatea țărilor sud-est europene

¹² Termenul a fost propus de Robert Hayden. Vezi R. Hayden: “Constitutional Nationalism in the Former Yugoslav Republics”, în: *Slavic Review*, Vol. 51, 1992, No. 4, 654-674, și Julie Mostov: “Democracy and the Politics of National Identity” în: *Studies in East European Thought*, Vol. 46, 1994, No. 1, 9-31.

președinții aleși direct se consideră reprezentanți ai grupului etnic dominant, care își exercită rolul mai degrabă ca gardian național decât ca gardian statal.¹³

(c) Și sistemele electorale poartă amprenta consecințelor rezolvării necorespunzătoare a problemei diversității. Deși în cazul minorităților mari din regiune, capabile să mobilizeze suficient sprijin electoral pentru a trece de pragul electoral stabilit, sistemele electorale ale reprezentării proporționale au condus la reprezentare regulată în parlament, **prezența reprezentanților minorităților în organismele legislative ale majorității statelor post-comuniste are un caracter mai mult simbolic și decorativ**, ceea ce se dovedește **insuficient pentru a permite o integrare mai substanțială a problemelor minorităților etnice pe agenda politică.**

Pe lângă acest dezavantaj major din perspectiva minorităților, sistemul electoral bazat pe **reprezentare proporțională pe liste de partid** a început să dezamăgească și așteptările majorităților, cum este cazul României, de exemplu. Totuși, datorită lipsei unei alternative viabile care să poată garanta că parlamentele vor rămâne locul instituțional dominant de gestionare a conflictului etnic, **dezbaterea legată de necesitatea modernizării sistemului electoral** va determina, probabil, și alte **controverse între majorități și minorități** în această regiune.

(d-e) **Reforma sistemului de administrație locală**, elaborarea unor legi moderne în acest domeniu se lovesc și ele de serioase dificultăți care pot fi puse pe seama temerilor legate de consecințele diversității. Acolo unde legile sunt elaborate și promulgate (cum este cazul României, de exemplu), acestea se dovedesc a fi adesea inaplicabile. Problema **restituțiilor de proprietăți confiscate pe vremea comunismului** se dovedește a fi spinoasă și ea, mai ales din cauza unor schimbări dramatice ce au intervenit în structura etnodemografică a societăților vizate. *Bias*-ul etnic în **alocarea resurselor** și disputele legate de aceasta sunt prezente, de regulă, în majoritatea statelor postcomuniste.

3. Factorul etnic în sistemul de reprezentare a intereselor: principalii actori politici

Contextul unei diversități accentuate are un impact considerabil și asupra manierei de **definire a intereselor comune și de formare a partidelor în regiune.**

Bugajski identifică trei categorii de actori politici care ar putea fi considerați rezultate ale problemei diversității:

- partidele **naționaliste**,
- partidele **minorităților etnice și religioase** și
- partidele **regionaliste**,

toate caracterizate de o anumită concentrare asupra „comunității etnice ca supus al unității, al suveranității și al statalității”.

3.1. Partidele naționaliste

Sub titulatura de „**partide naționaliste**” Bugajski identifică **cinci** categorii distincte.

¹³ Stein menționează Croația și Serbia sub președinția lui Franjo Tuđman și Slobodan Milošević ca exemple elocvente, România, sub primele două mandate ale președintelui Iliescu, și Slovacia sub Michal Kováč împreună cu Macedonia condusă de Kiro Gligorov ca exemple mai ambigue.

(1) **Formațiunile axate pe independență** au fost active pe perioada dezintegrării federațiilor iugoslavă, sovietică și cehoslovacă. După realizarea statului, multe dintre aceste partide s-au scindat în formațiuni succesoare moderate și extremiste.

(2) **Naționaliștii moderați sau democrați** sunt toleranți față de diversitatea etnică, dar sunt deseori asimilaționiști și, în general, se opun extinderii drepturilor colective asupra minorităților etnice, religioase sau regionale deoarece acest fapt ar submina, în opinia lor, democratizarea statului. Naționaliștii moderați acționează, însă, în folosul unor grupuri largi de co-etnici din statele învecinate, cum fac de exemplu partidele naționaliste din Albania și din Ungaria.

(3) **Partidele naționaliste conservatoare** afișează în mod regulat un mai pronunțat caracter de șovinism etnic, ideologiile lor conținând elemente de radicalism birocratic, tradiționalism popular și populism etnic. Liderii acestui tip de partide sunt foști comuniști care au adoptat poziții naționaliste, sau foști disidenți anti-comuniști care au devenit xenofobi. De regulă, ei se opun și acuză amestecul străin în cultura și în economia națională, lansează periodic atacuri împotriva secularismului și a liberalismului și acuză, pe nedrept, minoritățile că sprijină interese străine și că beneficiază, nemeritat, de pe urma reformei economice. Partidele de acest tip au jucat un rol mai important, în opinia lui Bugajski, în Croația și Bosnia-Herțegovina (ca partide la putere), în Serbia și Muntenegru (ca partide de opoziție), în România și Slovacia în parteneriat cu foștii comuniști, în Ungaria și Macedonia ca deținători ai unui procentaj însemnat de locuri în parlament. În Polonia, în Ucraina, în Albania, în Bulgaria, în Slovenia și în Republica Cehă aceste partide s-au dovedit, cel puțin în prima decadă a tranziției, doar actori marginali pe scena politică națională.

(4) **Formațiunile socialist-naționaliste** își au originea în acel segment al *nomenclaturii* care a rămas activă după colapsul comunismului. Ideologia și programul lor politic sunt flexibile, dar exploatează, de regulă, teme naționaliste, discursul lor dezvoltându-se în jurul apărării „intereselor naționale” împotriva subversiunii interne și externe. Minoritățile etnice, percepute ca amenințare la adresa „integrității naționale”, sunt folosite ocazional ca ținte în campaniile represive pentru a spori electoratul. Partidele socialist naționaliste au fost la putere pentru cel puțin un mandat în Serbia, România, Slovacia și Bulgaria.

(5) **Formațiunile neofasciste** sunt grupurile ultranaționaliste cele mai radicale, având trăsături comune cu naționaliștii conservatori și socialiști, dar, în plus față de aceștia, pun un accent deosebit pe principiul conducerii, pe ierarhia strictă de partid și pe ostilitatea deschisă față de minoritățile etnice și religioase, care, împreună cu străinii de tot felul și cu națiunile vecine sunt considerate inferioare majorității, pe care ei o reprezintă. Bugajski consideră că cele mai active și mai vizibile formațiuni neofasciste au activat în Serbia, Croația, România și Ungaria, unde acestea au încercat, chiar dacă fără prea mult succes, să resusciteze memoria regimurilor pro-naziste din perioada celui de al doilea război mondial.

3.2. Partidele minorităților etnice și religioase

Bugajski a identificat în regiune **cinci categorii de partide etnice sau religioase**, trăsătura distinctă comună a acestora fiind faptul că acestea

„se concentrează asupra unor chestiuni de interes direct și, deseori, **exclusiv pentru un anumit segment al populației**” și „tind să **colectivizeze viața politică**, limitând invariabil alegerile politice sau ideologice de care dispun populațiile minoritare”.

(1) Prima categorie de grupări etnice mobilizate politic include organizațiile orientate spre **revigorare culturală**, de regulă în rândul minorităților etnice, religioase sau regionale mici și dispersate, cu experiență limitată în ceea ce privește suveranitatea sau statalitatea. Aceste formațiuni se concentrează asupra revendicărilor referitoare la libertate și la resurse necesare reconstrucției, susținerii și dezvoltării instituțiilor lor culturale, religioase și de învățământ, redefinirii istoriei proprii sau reafirmării identității.

(2) Formațiunea orientată spre **autonomie politică** este caracteristică populațiilor minoritare care constituiau majoritatea în state existente anterior sau care au tradiții de activism politic în cadrul unei formațiuni statale multietnice. Obiectivele lor sunt orientate spre forme accentuate de auto-organizare în cadrul unui teritoriu locuit, în mod tradițional, de respectiva comunitate.

(3) Tendința spre **autodeterminare teritorială** poate fi observată la grupurile etnice largi, bine organizate și teritorial compacte, care formează majoritatea relativă sau absolută a populației într-o anumită regiune. Interesele acestora sunt îndreptate spre reorganizarea statului în subunități administrative (federale sau confederale), rezultatul scontat fiind acela ca regiunea respectivă să câștige un anumit grad de autonomie sau statut republican deplin.

(4) **Separatismul** apare în cazul grupurilor etnice teritorial compacte, cu o oarecare tradiție statală proprie, care se opun includerii lor permanente în tiparele politice curente și, de teama pierderii statutului, militează pentru structuri de stat independente, proprii.

(5) **Iredentismul** este caracteristic acelor separatiști care încearcă să unească formațiuni statale învecinate, fie ca regiuni autonome, fie ca unități administrative integrale. Uneori, iredentiștii primesc sprijin din partea statelor învecinate care doresc să își extindă hotarele.

3.3. Partidele regionaliste

În fine, **partidele regionaliste** sunt definite de Bugajski ca formațiuni politice care

(1) se grupează în jurul **unui grup etnic unic, teritorial compact**, care urmărește obținerea de autonomie administrativă sau teritorială în cadrul statului;

(2) sunt **grupări multietnice** care militează pentru delegare politică sau autonomie regională;

(3) sunt alte mișcări regionale care pot implica formațiuni politice din diferite regiuni, care urmăresc o **largă descentralizare** față de stat sau poziții mai puternice de negociere cu guvernul central.

4. Impactul factorilor și a actorilor etnici asupra procesului de democratizare

Această gamă largă de **actori etnopolitici** a **influențat** calea spre **democratizare** în Europa post-comunistă **în mai multe moduri**.

Conform lui Bugajski, se poate constata, în linii mari, că

„apariția unui spectru politic pluralist a fost obstrucționată în câteva țări est europene de politicile naționaliste, etnice și regionaliste”.

Desigur, evaluarea impactului celor trei categorii de actori trebuie nuanțată. În timp ce majoritatea observatorilor sunt de acord că partidele naționaliste au obstrucționat, în general, procesul de democratizare, există păreri conform cărora partidele etnice și regionaliste pot juca, în unele cazuri, un rol – cel puțin circumstanțial – în netezirea progresului tranziției.

(A) **„Contribuția” partidelor naționaliste** la tranziție constă în principal în agravarea consecințelor moștenirii lăsate de comunism și în favorizarea autoritarismului prin intermediul capitalizării sentimentului naționalist și prin folosirea minorităților și a străinilor (uneori a statelor învecinate) ca țapi ispășitori.

În ceea ce privește **consecințele etnopolitice**, moștenirea regimurilor comuniste este foarte contradictorie. Trebuie avută în vedere, pe de o parte, experiența bogată a statelor multinaționale în încercarea de a răspunde necesităților diversității prin intermediul unor instrumente ce variază de la promovarea și cooptarea elitelor minorităților etnice (cum s-a întâmplat în Albania, Bulgaria și România după 1968), acordarea de autonomie teritorială (cum s-a întâmplat în România până în 1968, în Kosovo și Voivodina până în 1980) până la federalism etnoteritorial (cum s-a întâmplat în Uniunea Sovietică, Iugoslavia și Cehoslovacia).

Pe de altă parte, nu este mai puțin adevărat că, pe lângă aceste soluții dirijiste, de sus în jos, cultura politică comunistă anti-democratică nu a favorizat dezvoltarea unor principii de mediere și de rezolvare a conflictelor dintre grupuri, în special nu în cazul disputelor dintre identități și interese etnice aflate în competiție. În schimb, după cum remarcă Bugajski,

„diversitatea culturală, etnică și politică era **prezentată** ca o **amenințare** atât la adresa națiunii cât și a statului”.

Această **moștenire cu două fețe** a fost – și continuă să fie, în unele cazuri – **exploatăată** cu diligență de către partidele și elitele naționaliste. Înainte de toate, dezintegrarea sângeroasă a Iugoslaviei – completată de destrămarea mai pașnică a Cehoslovaciei și a Uniunii Sovietice – a discreditat formula etnofederală ca soluție pentru a aborda diversitatea accentuată.

În al doilea rând, elitele guvernamentale aparținătoare majorităților de astăzi în statele post-comuniste nou înființate sau reînființate au fost la rândul lor, după cum remarcă J. P. Stein, minorități în statele federale anterioare și acum, confruntate fiind cu revendicările referitoare la autonomie, statut de națiuni-partenere sau etnofederalism în numele propriei minorități, tind să vadă **aceeași pantă alunecoasă ce duce la secesiune pe care a evoluat și propria lor istorie**.

Fiind confrunțați cu o asemenea „amenințare”, nu este de mirare că partidele naționaliste se dovedesc eficiente în a concentra viața politică în jurul problemelor naționale colective mai degrabă decât al celor civice și al priorităților reformei democratice. Într-o atmosferă de **teamă colectivă**, cu atenție cultivată, este relativ

ușor de impus soluții simpliste, populiste, naționaliste și xenofobe pentru probleme structurale sau de abătut atenția publică de la greutățile și nevoile reformei politice și economice prin desemnarea minorităților, a străinilor sau a statelor învecinate ca inamici care urmăresc să submineze atât societatea cât și statul.

După cum avertizează Bugajski, această percepție populară a amenințării interne și externe poate acționa ca un **catalizator pentru apariția regimurilor autoritare** sau, cel puțin, poate **obstrucționa sau întârzia avansarea spre democrația liberală, statul de drept și instituirea unei societăți civile participative**. Chiar și acolo unde partidele naționaliste nu ocupă poziții politice oficiale, atacând guvernarea sub acuzația de neglijare a „interesului național”, ele pot juca un rol destabilizator, iar impactul pe termen lung al activității lor se poate opune serios consolidării democrației, înființării de instituții, competiției politice, ajungerii la consens interpartinic, stabilizării economice, descentralizării administrative, cetățeniei trans-etnice și drepturilor legalizate pentru minorități

Chestiunile introduse forțat pe agenda publică de către partidele naționaliste pot forța chiar și **administrațiile alese democratic**, îngrijorate de posibilitatea pierderii controlului asupra luării deciziilor, să **se atașeze unor teme naționaliste și xenofobe**, urmând logica lui Carl Schmitt, conform căreia formularea amenințării interne sau externe contribuie la unirea cetățenilor, la sporirea gradului de solidaritate între aceștia.

(B) În ceea ce privește **partidele etnice**, impactul acestora asupra procesului de democratizare în țările post-comuniste este o temă mai **controversată**. În timp ce **Bugajski** admite, de exemplu, că

„**partidele etnice pot intra în guverne de coaliție** alături de forțe reformiste care recunosc importanța drepturilor minorităților și care urmăresc să asigure reprezentarea minorităților pentru a-și susține programul de reformă”

și acceptă, în acest fel, că partidele sau grupările politice de acest tip sunt, în unele cazuri, agenți ai democratizării, **J.P. Stein** menționează **câteva consecințe nefaste pentru consolidarea democrației** ce decurg din **existența, activitatea și succesul prelungit al partidelor etnice în Europa post-comunistă**. Deși el admite că existența partidelor etnice este justificată, într-un fel, în condițiile în care există temeri ale confluenței grupurilor etnice legate de viitor și de competiția electorală într-un context caracterizat de capacități fragile ale statului și de identități naționale incerte, Stein vede **mai multe consecințe negative pentru viitorul democratizării** în acest tip particular de reacție la diversitatea neacomodată.

(1) În primul rând, el consideră că grupurile minoritare conduse de partide etnice sunt „comunități legate etnic” în interiorul cărora **competiția intragrup** este blocată cu succes.

(2) În al doilea rând, el pare convins că partidele etnice împiedică formarea de coaliții interetnice, **împiedicând** astfel situațiile în care **lideri moderați** ai minorităților își **unesc forțele cu actori moderați ai majorității**.

(3) În al treilea rând, partidele etnice **reproduc diviziunea muncii de pe piața politică** între chestiuni etnice și non-etnice, împiedicând ca partidele politice reformiste ale majorității să **includă pe agenda** lor probleme de identificare a unor soluții instituționale de rezolvare a problemelor ridicate de diversitate.

Părerăa lui **Bugajski** privind problema politicii de coaliție și a coalițiilor interetnice este oarecum diferită de cea a lui Stein. Recunoscând natura dificilă a întrebării dacă **coalițiile multipartide** sau cele care reunesc mai multe mișcări **favorizează transformarea politică sau, dimpotrivă, dacă acestea obstrucționează și prelungec în mod inutil tranziția spre democrație**, el identifică următoarele rațiuni pentru care minoritățile sau partidele regionaliste sunt cooptate la guvernare în state multietnice sau „multiregionale”:

- (a) **eforturi sincere de a rezolva** disputele etnice, revendicările regionale și nemulțumirile minorităților;
- (b) nevoia de a se conforma cu **criteriile internaționale** legate de drepturile omului sau ale minorităților și **standardelor** recomandate pentru comportamentul statului;
- (c) îndeplinirea **criteriilor de aderare** la diverse organizații internaționale, ca, de exemplu, NATO sau UE;
- (d) prevenirea polarizării etnoregionale și încercarea de a oferi comunităților minoritare și regionale o motivație pentru implementarea reformei politice și economice.

Bugajski avertizează totodată că **eșecul unor astfel de coaliții**, în special **în absența alternativei democratice credibile**, ar putea avea consecința creării unui spațiu politic pentru revenirea forțelor dictatoriale, post-comuniste sau a altor forțe autocratice.

Această scurtă trecere în revistă a actorilor și a tehnicilor etnopolitice din Europa post-comunistă este suficientă pentru a ne ajuta să conchidem că **prejudicata etnică** și acțiunea politică de motivație etnică sunt, într-adevăr, o **variabilă explicativă importantă** pentru relația dintre diversitatea accentuată și consolidarea democrației.

Rămâne de clarificat în continuare dacă democrația în Europa Centrală și de Sud-Est este posibilă în **sensul standard**, occidental al termenului, sau dacă este necesară definirea unei **alternative regionale, adaptată la condițiile specifice din regiune**.

Chestionarul de autoevaluare

1. Care sunt elementele criticii democrației pe care le considerați cele mai îndreptățite? Argumentați de ce.
2. Identificați trei elemente de prejudicată etnică în cazul României.
3. Identificați care dintre tipurile de actori politici care rezultă din problema diversității sunt prezenți pe scena politică românească și care sunt reprezentanții acestora. Argumentați de ce.

Bibliografie obligatorie (modulul III)

Bugajski, Janusz: *Political Parties of Eastern Europe. A Guide to Politics in the Post-Communist Era*. Armonk, NY–London, England: M.E. Sharpe (The Center for Strategic and International Studies), 2002;
Monica Robotin–Levente Salat (ed.): *A New Balance: Democracy and Minorities in Post-Communist Europe*, Budapest: LGI Books, 2003.

Bibliografie recomandată (modulul III)

Cunningham, F.: *Theories of Democracy. A Critical Introduction*, London–New York: Routledge, 2002;

Snyder, Jack: *From Voting to Violence. Democratization and National Conflict*, New York–London: W. W. Norton & Company, 2000;

Lijphart, Arend: *Democracy in Plural Societies. A Comparative Exploration*, New Haven–London: Yale University Press, 1977;

Stein, J. P. (ed.): *The Politics of National Minority Participation in Post-Communist Europe. State-Building, democracy, and Ethnic Mobilization*, Armonk, NY–London, England: M.E. Sharpe (EastWest Institute), 2002;

Kymlicka, W.– Opalski, M. (ed.): *Can Liberal Pluralism Be Exported? Western Political Theory and Ethnic Relations in Eastern Europe*, Oxford: Oxford University Press, 2000.

MODULUL IV

TEORIA LIBERALĂ A DREPTURILOR MINORITARE

Obiectivele modului:

- Prezentarea unei soluții posibile pentru statele din Europa Centrală și de Est din punctul de vedere al relației dintre diversitate și democrație.
- Reflectarea asupra altor modalități de rezolvare a dilemelor legate de relația diversitate-democrație.
- Prezentarea a trei tipuri de democrație care se raportează diferit la relația dintre stat și diversitate etnoculturală.

Unitatea 1: Cum sunt posibile, totuși, națiunile multiculturale?

Obiective:

Prezentarea a trei tipuri de democrație care se raportează diferit la relația dintre stat și diversitate etnoculturală.

Concepte cheie: democrație etnică, democrație multinațională, democrația consociativă.

Contextul sud-est european, prezentat pe scurt în cele de mai înainte, a evidențiat unele dintre **dificultățile conceptuale** care trebuie luate în considerare atunci când se concep proiecte politice corespunzătoare obiectivului facilitării tranziției către o democrație consolidată în societăți puternic divizate, semnificativ apăsate de moștenirea lăsată de comunism.

Pare util în acest sens să explorăm puțin lumea în care trăim, urmărind obținerea unui răspuns cât mai nuanțat la întrebarea: cum sunt posibile națiunile multiculturale, și care sunt consecințele diversității asupra modului de instituționalizare a democrației în statele respective?

Din cazuistica variată a statelor pe care comunitatea internațională le consideră democratice pot fi desprinse **trei tipuri** de reacție la provocarea diversității: 1. democrația etnică; 2. democrația multinațională; 3. democrația consociativă. Le vom lua pe rând în cele ce urmează.

I. Democrația etnică

Conform lui Sammy Smooha ("The model of ethnic democracy: Israel as a Jewish and democratic state", în: *Nations and Nationalism*, Vol. 8, 2002, No. 4, 475-503), trăsăturile caracteristice ale unei **democrații etnice** sunt următoarele:

- (1) naționalismul etnic instaurează în stat o **națiune etnică nucleu** unică (*core nation*);
- (2) statul **separă** apartenența la națiunea-nucleu **de cetățenie**;
- (3) națiunea-nucleu este **proprietara statului** și îl conduce în propriul beneficiu;

- (4) statul **mobilizează** națiunea-nucleu;
- (5) grupurilor ce nu aparțin națiunii-nucleu li se conferă **drepturi individuale și colective incomplete**;
- (6) statul permite grupurilor ce nu aparțin națiunii-nucleu să desfășoare **activitate parlamentară și extra-parlamentară** în vederea ameliorării situației proprii;
- (7) statul percepe grupurile non-nucleu ca **amenințare** la supraviețuirea și integritatea națiunii-nucleu.¹⁴,

Amenințarea variază atât ca **natură** (reală sau aparentă), cât și din punct de vedere al **conținutului**. De regulă, amenințările se referă la **creșteri demografice, putere politică excesivă, competiție economică neloyală, degradarea culturii naționale, diluarea „efectivului pur etnic”**, pericol la adresa **securității naționale, loialitatea față de patria „mamă” externă** și neliniște și instabilitate în rândul grupurilor non-nucleu.

După cum remarcă **Priit Järve** (*Ethnic Democracy and Estonia: Application of Smootha's Model*, ECMI Working Paper #7, Flensburg, European Center for Minority Issues, 2000):

„**Amenințările** percepute sunt larg răspândite în diverse tipuri de democrații, dar doar în democrația etnică acestea sunt **parte integrantă a sistemului**, durabile și obsesive.”

Comentariul lui Smootha asupra aceleiași probleme:

„Dacă majoritatea se simte încheagată și nu se mai simte amenințată, democrația etnică devine redundantă și se transformă în alt tip de democrație.”

Smootha observă că în câteva țări central și est europene există **condiții** ce pot conduce la apariția acestui tip particular de democrație:

- preexistența naționalismului etnic care urmărește să treacă înaintea statului;
- amenințarea percepută, care are ca rezultat mobilizarea majorității pentru a-și proteja interesele;
- angajamentul (pragmatic sau ideologic) al majorității față de democrație;
- mărimea adecvată (rezonabil de abordat) a minorității.

Având în vedere că majoritatea acestor condiții există în câteva țări post-comuniste, elitele politice sunt tentate să dezvolte un tip etnic de democrație, opinează Smootha. Într-adevăr, democrația etnică se situează cel mai aproape de realitatea politică în unele dintre statele cercetate și cel mai departe de idealul occidental. După cum admite Smootha:

„democrația etnică corespunde definiției minimale și procedurale a democrației, dar din punct de vedere al calității nu corespunde principalelor democrații civice occidentale.”

Este interesant de remarcat aici că termenul **etnodemocrație**, cu înțeles comparabil termenului lui Smootha, de **democrație etnică**, apare într-o lucrare recentă a lui Jack Snyder (*From Voting to Violence. Democratization and Nationalist Conflict*, New York–London: W. W. Norton and Company, 2000). Pe baza unor studii de caz istorice și contemporane, care includ Germania, Marea Britanie, Franța, Serbia, Sri

¹⁴ Modelul, inițial elaborat în 1989 pentru Israel, a fost utilizat mai târziu de diverși autori în contextul Estoniei, Letoniei, Irlandei de Nord și al Slovaciei.

Lanka, Malaezia, India, Ruanda și Burundi, cartea încearcă să demonstreze teza conform căreia procesul de democratizare **crește riscul de apariție a unor conflicte naționaliste**. În context, Snyder își exprimă ferma convingere că diferitele forme de **etnodemocrație** ce pot fi întâlnite în statele în curs de democratizare din lume, inclusiv în Europa post-comunistă, reprezintă o amenințare la adresa păcii democratice.

II. Democrația consociativă

Teoria **democrației consociative**, deși este – după cum am amintit în Capitolul I – emblematic legată de numele lui **Arend Lijphart**, s-a dezvoltat cu peste trei decenii în urmă datorită lucrărilor simultane, deși în mare parte independente, ale lui **Lijphart**¹⁵, **Daalder**¹⁶, **Lorwin**,¹⁷ **Lembruch**¹⁸ și **Steiner**¹⁹.

Inițial, ea a fost o teorie auto-explicativă care urmărea să explice condițiile și determinanții stabilității politice în statele cu **culturi politice profund segmentate**. Operează cu conceptul de „**subculturi politice conectate vertical și reciproc ostile**”, în cuprinsul cărora comportamentul politic elitist poate construi „arcuri” de cooperare și de asigurare a nevoilor specifice, asigurând în acest fel **stabilitatea** – de regulă **fragilă** – a **sistemului**.

Teoria a declanșat dezbateri aprinse, iar părerile referitoare la meritele ei sunt împărțite. În timp ce **Kurt Richard Luther** (“A framework for the comparative analysis of political parties and party systems in consociational democracy”, în: K. R. Luther–K. Deschouwer (ed.): *Party Elites in Divided Societies*, London–New York: Routledge, 1999), de exemplu, consideră că

„teoria consociațională constituie, neîndoind, una dintre contribuțiile postbelice cu cel mai larg ecou la studiul comparativ al politicilor vest-europene”

J. P. Stein, la rândul său, vede în aceasta

¹⁵ Pe lângă deja citata lucrare *Democracy in Plural Societies*, vezi A. Lijphart: *The Politics of Accommodation*, Berkeley, CA: University of California Press, 1968; "Consociational Democracy", în: *World Politics*, Vol. 21, 1969, No. 2, 207-225; *The Politics of Accommodation: Pluralism and Democracy in the Netherlands*, Berkeley, CA: University of California Press, 1975; *Democracies. Patterns of Majoritarian and Consensus Government in Twenty-one Countries*, New Haven–London: Yale University Press, 1984; *Power-sharing in South Africa, California*: California University Press, 1985; "Democratic Political Systems: Types, Cases, Causes, and Consequences", în: *Journal of Theoretical Politics*, Vol. 1, 1989, No. 1, 33-48.

¹⁶ H. Daalder: "On Building Consociational Nations: The Case of the Netherlands and Switzerland", în: *International Social Science Journal*, Vol. 23, 1971, No. 3, 355-370 and "The Consociational Democracy Theme", în: *World Politics*, Vol. 26, 1974, No. 4, 604-621.

¹⁷ V. R. Lorwin: "Segmented Pluralism: Ideological Cleavages and Political Cohesion in Smaller European Democracies", în: *Comparative Politics*, Vol. 3, 1971, No. 2, 141-175.

¹⁸ G. Lembruch: *Proporzdemokratie: Politisches System und politische Kultur in der Schweiz und in Österreich*, Tübingen, 1967; "Consociational Democracy in the International System", în: *European Journal of Political Research*, Vol. 3, 1975, No. 4, 377-391.

¹⁹ J. Steiner: "Conflict resolution and democratic stability in subculturally segmented political systems", în: *Res Publica*, 1969, No. 11, 775-798; "The Consociational Theory and Beyond", în: *Comparative Politics*, Vol. 13, 1981, No. 2, 339-354; *European Democracies*, New York–Reading, MA: Longman, 1998.

„o viziune a **„proprietății” asupra statului** împărțite între cetățeni *definiți național*, [care] se depărtează considerabil de **ideile civice de drepturi individuale exercitate colectiv** pe care se fundamentează mijloacele operative și legale propuse de organizații internaționale cum ar fi Consiliul Europei și OSCE”, care este „**neliberală** în numele stabilității” deoarece „**necesitatea existenței unui electorat extrem de disciplinat descurajează practicile democratice în interiorul grupurilor etnice**”.

Într-un articol mai recent (“Definitions, evidence, and policy. A response to Matthijs Bogaards’ critique”, în: *Journal of Theoretical Politics*, Vol. 12, No. 4, 2000, 425-431), **Lijphart** reacționează în următorul fel la unele dintre acuzațiile recurente aduse poziției sale teoretice.

Admițând că teoria consociațională a evoluat semnificativ în ultimii treizeci de ani, el scoate în evidență nuanțări pe care le vede necesare cu referire la (1) **terminologie**, (2) **elementele constitutive** ale democrației consociaționale și (3) problema **relevanței**.

(1) În ceea ce privește problema **terminologiei**, Lijphart admite că ideea democrației consociaționale a cunoscut, într-adevăr, o „**extensie conceptuală**”²⁰ și, pentru moment, consideră că semnificația termenului de „**democrația consociațională**” este identică, din punct de vedere operațional, cu „**împărțirea puterii**” și foarte înrudită, deși nu identică, cu „**democrația consensuală**”.

(2) Acuzația de „extensie conceptuală” se referă și la faptul că Lijphart a rezumat definiția anterioară a termenului **din cinci elemente constitutive în patru**: 1. marea coaliție a principalelor subculturi politice, 2. autonomia segmentală a subculturilor, 3. proporționalitate și 4. dreptul de veto reciproc. Renunțând la **al cincilea element**, criteriul **societății plurale, profund divizate** – criteriu prezent în versiunea anterioară a teoriei –, conceptul a devenit aplicabil **dincolo de domeniul societăților divizate etnic**, peste tot unde există divizări adânci ale unor sisteme ce se compun din subculturi politice bine articulate.

(3) În ceea ce privește problema **relevanței**, Lijphart pare convins de faptul că în democrațiile mondiale reale există o **corelație puternică** între **gradul de pluralism** și de **democrație consensuală**. Cu privire la problema dacă teoria consociațională are vreo **relevanță normativă** sau rămâne doar un **puternic instrument empiric**, Lijphart și-a reafirmat recent poziția anterioară referitor la **puternica relevanță normativă a consociaționalismului**:

„democrația consociațională este *cea mai promițătoare* formă de democrație pentru societățile pluraliste și **este unica formă de democrație posibilă pentru societățile profund divizate**.”²¹

În ciuda încurajării deschise adresate de Lijphart „**ingineriei consociaționale**” în societăți profund divizate, mulți observatori văd în formele consociaționale un **subtip diminuat al democrației**, căruia îi lipsesc acele atribute de includere și integrare pe care le evidențiază o democrație liberală deplină.

²⁰ Termenul lui Matthijs Bogaards utilizat în M. Bogaards: “The uneasy relationship between empirical and normative types in consociational theory”, în *Journal of Theoretical Politics*, Vol. 12, No. 4, 2000, 395-423.

²¹ A. Lijphart: “Prefață la ediția în limba română”, în: A. Lijphart: *Democrația în societățile plurale*, Iași: Polirom, 2002, 14. Cursive în original.

De exemplu, **Tully** observă că în democrațiile consociaționale se poate întâmpla ca o elită consociațională să negocieze forme de recunoaștere sau de acomodare „**pe la spatele cetățenilor**”, „**în afara procesului politic propriu-zis**”.

În ceea ce privește **chestiunea aplicabilității**, unii critici susțin că modelul iese din discuție în societățile profund divizate în care segmentarea sau „polarizarea” (ocurența rețelelor organizaționale care împărtășesc și susțin subculturi rivale) nu există de la bun început. Alții sunt de părere că problema succesiunii sau cea a cauzalității ar putea fi mai complicată: polarizarea poate fi privită și **ca o consecință** a tehnicilor consociaționale de abordare a nevoilor specifice, nu doar ca amenințare la adresa stabilității pe care acordurile consociaționale au datoriat de a le depăși.

III. Democrația multinațională

Conform lui **Alain-G. Gagnon** și **James Tully** (*Multinational Democracies*, Cambridge: Cambridge University Press, 2001), termenul de **democrație multinațională** nu denotă un set de proprietăți definitorii unice, ci se referă la fenomene politice complexe, care prezintă următoarele patru particularități:

(1) Spre deosebire de democrațiile **cu națiune unică**, deseori considerate drept **normă**, democrațiile multinaționale

„sunt asociații constituționale ce conțin două sau mai **multe națiuni sau popoare** (...) **recunoscute ca popoare ce se autoguvernează**, cu drept la autodeterminare, așa cum aceasta este înțeleasă în dreptul internațional și în teoria democrației”.

De vreme ce **membrii asociației sunt națiuni**, ei aspiră la recunoaștere nu doar în cadrul asociației multinaționale din care fac parte, ci **și în fața dreptului internațional** și a diverselor regimuri internaționale, cum ar fi, de exemplu, cele patru națiuni ale Regatului Unit.

(2) Democrațiile multinaționale standard prezintă atât **trăsături federale**, cât și **confederale**, cetățenii și reprezentanții acestora participând atât în cadrul instituțiilor politice ale națiunilor lor auto-guvernatoare, cât și în cele ale **multinațiunii** mai largi, auto-guvernatoare. Jurisdicțiile, modurile de participare și de reprezentare, identitatea națională și cea multinațională a cetățenilor se suprapun și **fac obiectul negocierilor politice**.

(3) Națiunile compozite și multinațiunile sunt, toate, **democrații constituționale**. Astfel, se încalcă normele prevalente ale democrației cu națiune unică, motiv pentru care este considerată nerealistă sau anormală atât de către **apărătorii status quo-ului**, cât și de **promotorii secesiunii**.

(4) Atât **națiunile compozite** cât și **asociațiile multinaționale** sunt și **multiculturale**, dat fiind faptul că ele includ diferite minorități etnice, religioase și lingvistice care urmăresc **recunoașterea diversității lor și satisfacerea nevoilor specifice**. Luptele pentru drepturile minorităților și pentru diversitate multinațională se suprapun, sunt în competiție și fac obiectul negocierilor politice.

O importantă consecință a definiției de mai sus este aceea că membrii unei multinațiuni

„devin cetățeni ai societății multinaționale largi **prin participare la procesul de constituire a identității** și de discutare a identității propuse pentru democrația multinațională”.

Aceasta înseamnă că formele de recunoaștere a membrilor nu mai pot fi determinate **în afara procesului politic** însuși, ci

„în virtutea participării directe și indirecte la efortul de afirmare și recunoaștere reciprocă, membrii sunt liberi **să inițieze schimbare constituțională**”,

de câte ori consideră necesar, având în vedere că ei sunt cei care dezvoltă și amendează modurile de recunoaștere și de cooperare în cadrul statului multinațional.

Abordarea Gagnon–Tully este, fără îndoială, o prezentare interesantă a subiectului explorat. Ei propun o viziune a unei societăți în care lupta pentru recunoașterea identităților culturale este **o trăsătură durabilă**, motiv pentru care trebuie asigurată libertatea membrilor de a iniția schimbarea în regulile constituționale de recunoaștere reciprocă, de afirmare și de cooperare, în vederea facilitării adaptării lor la condițiile existente pe măsură ce **identitățile se dezvoltă și se schimbă**.

Spre deosebire de poziția predominantă, configurația instituțională a **democrației multinaționale** este menită, în opinia lui Gagnon–Tully, **să nu se ocupe de consecințele trecutului**, ci de evoluțiile ce pot fi prevăzute pentru **viitor**.

Democrația multinațională, în accepțiunea lui Gagnon–Tully, poate fi dezirabilă în unele țări ale Europei post-comuniste și poate conduce, probabil, la micșorarea distanței dintre interpretările occidentale și cele post-comuniste ale democrației. Dar, având în vedere că această accepțiune nu spune nimic despre modul în care pot fi realizate principalele recomandări – în special cele referitoare la recunoașterea reciprocă a popoarelor auto-guvernatoare – ea este încă departe de practicile politice ale celor mai problematice cazuri din sud-estul Europei sau de oriunde altundeva.²²

Dacă **democrația etnică** pare să fie o tentație pentru multe țări post-comuniste din Europa Centrală și de Est, și s-au înregistrat și încercări modeste de aplicare a **modelului consociativ**²³, **democrația multinațională** rămâne, după cum am văzut, un deziderat prea puțin plauzibil în viitorul previzibil.

Care este explicația acestei stări de fapt? Ce ar trebui întreprins pentru a spori șansele instaurării unor regimuri democratice autentice și în societățile adânc divizate din punct de vedere etnic?

²² Menționăm aici unele publicații recente care abordează această temă: G. H. Cornwell–E. W. Stoddard (ed.): *Global Multiculturalism. Comparative Perspectives on Ethnicity, Race, and Nation*, Lanham–New York–Boulder–Oxford: Rowman & Littlefield Publishers, Inc. 2001; Y. Ghai (ed.): *Autonomy and Ethnicity. Negotiating Competing Claims in Multi-ethnic States*, Cambridge: Cambridge University Press, 2000; D. Brown: *Contemporary Nationalism. Civic, Ethnocultural & Multicultural Politics*, London–New York: Routledge, 2000.

²³ Vezi în legătură cu acest subiect Monica Robotin–Levente Salat (ed.): *A New Balance: Democracy and Minorities in Post-Communist Europe*, Budapest: LGI BOOKS, 2003.

Conform lui Will Kymlicka și Magda Opalski (*Can Liberal Pluralism Be Exported? Western Political Theory and Ethnic Relations in Eastern Europe*, Oxford: Oxford University Press, 2000), de exemplu:

„mulți intelectuali și factori politici de decizie din Europa de Est nu au o idee clară asupra principiilor fundamentale (...) ale standardelor occidentale. Lor li se spune de către specialiști occidentali că **respectul pentru minorități reprezintă un element important al democratizării**, dar nu li se spune **de ce** drepturile minorităților sunt legate de democrație sau **cum** se leagă aceste drepturi de principiile dreptății și ale libertății. În aceste condiții, este deosebit de important să se stabilească un dialog autentic pe această temă între teoreticienii și practicienii occidentali și est-europeni”.

Un astfel de dialog de explorare trebuie să rezolve sarcini dificile deoarece

„în orice scenariu plauzibil pentru viitorul ce se poate întrezări pentru Europa Centrală și de Est, ne vom confrunta cu nevoia de a echilibra **construirea națiunii și drepturile minorităților**. Indiferent cât de complexă ar fi rețeaua de instituții transnaționale care rezultă, tot vom avea de înfruntat problema că un oarecare cerc închis (grup) de oameni va avea puterea de a lua decizii referitoare la limbă, cultură, educație, mass-media, mobilitate, cetățenie și naturalizare și așa mai departe. Oriunde ar fi situată această putere, putem prevedea, nu fără temeii, că ea va fi exercitată într-un mod care promovează și privilegiază limba, cultura și identitatea grupului dominant. (...) Minoritățile vor reacționa cerând acele drepturi care pot să le protejeze împotriva posibilelor nedreptăți, implicite în politicile de construire a națiunii ale majorității. Locul de desfășurare a procesului de luare a acestor decizii se poate schimba, dar conflictul dintre construirea națiunii și drepturile minorităților va continua.”.

Conform lui J. J. Linz–Al. Stepan (*Problems of Democratic Transition and Consolidation. Southern Europe, South Africa, and Post-Communist Europe*, Baltimore–London: The Johns Hopkins University Press, 1996):

„Este timpul să problematizăm și să transcendem **liberalismul neliberal** și să teoretizăm și să construim **politici sociale identitare integrative** în loc să **fragmentăm la nesfârșit politica identitară**. Mai mult, a afirma că democrația este mai bună decât oricare altă formă de guvernare pentru că celelalte alternative s-au aflat în criză nu este suficient. Democrația trebuie apărată pentru meritele proprii. În mod cert, este necesară mai multă cercetare pentru a învăța despre marea varietate a regimurilor democratice care există cu adevărat în lume. Și mai important însă este ca noi *proiecte politice* și cercetări să se dedice îmbunătățirii calității democrațiilor consolidate.”

Unitatea 2: O soluție posibilă: teoria liberală a drepturilor minoritare

Obiective:

- Prezentarea unei soluții posibile pentru statele din Europa Centrală și de Est din punctul de vedere al relației dintre diversitate și democrației.
- Reflectarea asupra altor modalități de rezolvare a dilemelor legate de relația diversitate-democrație.

Concepte cheie: neutralitatea etnoculturală a statului, drepturi colective, minorități naționale, imigranți.

Una din problemele frecvent invocate de specialiștii în tranzitologie este aceea că adaptarea la standardele occidentale ale democrației rămâne un scop pur declarativ în unele societăți din Europa Centrală și de Est: recomandările de a etala **naționalism civic** în locul **loialităților etnice** rămâne inaplicabilă nu numai în cadrul minorităților etnice, ci și în cadrul grupurilor etnice majoritare din statele respective; iar standardele de **comportament statal acceptabil** se dovedesc în mod recurent a fi **în conflict** cu obiectivul **consolidării democrației** în regiune.

După cum observă **J. P. Stein**, șansele ca regiunea să se „dezlege” de politicile de motivație etnică și să se dovedească capabilă să dezvolte politici civile sunt umbrite de paradoxul formulat, printre alții, de **Huntington** (*Political Order in Changing Societies*, New Haven–London: Yale University Press, 1968):

„**autoritatea trebuie să existe înainte ca ea să fie limitată**”.

Într-adevăr, având în vedere că democrația liberală a urmat istoric, nu a precedat instituționalizarea efectivă a statului de drept, pentru statele fragile din Europa post-comunistă există **prea puțin spațiu de manevră în evitarea recurgerii la politici motivate din punct de vedere etnic**.

O încercare interesată de a rupe cercul vicios o constituie opera lui Will Kymlicka (*Multicultural Citizenship*, Oxford: Oxford University Press, 1995), care a întreprins o analiză lucidă a relației dintre **teoria democrației liberale** și **practica statelor occidentale dezvoltate**, considerate **drept model** de către statele post-comuniste din Europa Centrală și de Est.

Demersul lui Kymlicka a scos la iveală că **succesul democrației liberale** în întreaga lume **s-a bazat**, în esență, pe îndeplinirea a **trei condiții**:

- (1) **omogenitate etnoculturală** a societății;
- (2) instituționalizarea unor **drepturi speciale de grup**, diferențiate în funcție de natura problemei, **acolo unde nu există omogenitate**;
- (3) o oarecare **ambiguitate a discursului oficial**, care tratează drepturile de grup instituționalizate ca fenomene marginale, ca răspuns pragmatic la nevoi particulare ce nu merită să fie reflectate la nivelul proceduri normative sau de stabilire a standardelor.

Problema pare să fie deci că **termenul de democrație liberală** de tip occidental **presupune mai mult** decât sensul care îi este în mod curent asociat atunci când se face referire la aplicabilitatea sa în contexte post-comuniste: el include măsuri de

protejare a intereselor minorităților împotriva majorității, acolo unde acest lucru se impune. Pare deci de interes să aruncăm o privire mai atentă asupra **teoriei liberale a drepturilor minoritare** propusă și elaborată de Kymlicka.

I. Introducere

Referitor la **modul în care conflictele etnopolitice** declanșate și ajunse în faza violențelor intercomunitare **se încheie de regulă**, Chaim Kaufmann (Possible and Impossible Solutions to Ethnic Civil Wars” in: Michael E. Brown–Owen R. Coté, Jr.–Sean M. Lynn-Jones–Steve E. Miller (ed.): *Nationalism and Ethnic Conflict*, Cambridge, Massachusetts: The MIT Press, 1997, 265-305) a formulat o ipoteză plecând de la rezultatele cercetării *Minorities at Risk* efectuată de Ted Robert Gurr.

Kaufmann a observat că printre cazurile inventariate de cercetarea lui Gurr, există **27 conflicte intercomunitare care pot fi considerate ca încheiate în mod definitiv**.²⁴

Analizând de la caz la caz deznodământul la care s-a ajuns, Kaufmann a constatat că:

- în **12** cazuri conflictul s-a terminat datorită **înfrângerii** uneia dintre părți:
 - în **10** cazuri au fost învinși, iar
 - în **2** cazuri **rebelii** au fost cei care au ieșit învingători [instaurându-se **controlul hegemonic**];
- În **8** cazuri conflictul a fost aplanat prin acordarea **autonomiei** de diferite grade comunității rebele;
- În **5** cazuri s-au produs **partiții de iure sau de facto**, [deznodământul fiind **autonomia sau secesiunea**] ;
- iar în alte **2** cazuri conflictului i s-a pus capăt prin intervenția militară a unei **terțe părți** și prin ocuparea de către aceasta a regiunii contestate [**arbitraj internațional**].

În toate conflictele care nu s-au terminat prin dezmembrarea țării implicate, **soluțiile** adoptate au **reconfirmat rolul politic al identității etnoculturale**, permițând minorității implicate în conflict să **(re)dobândească controlul asupra existenței proprii**.

Conform lui Kaufmann:

“Nu există nici un caz în care **politici civice non-etnice** au fost create sau restaurate, prin **reconstrucția identităților** etnice care au generat conflictul, prin **coaliții care reglementează participarea la putere a părților implicate** sau prin **reconstrucția statului în condiții mai echitabile**.”

Este de remarcat totuși, adaugă Kaufmann, că în cazurile în care violențele au luat sfârșit prin asemenea aranjamente, **numărul victimelor** este cu o ordine de mărime mai mic (13.000) față de cazurile în care diferendelor li s-a pus capăt prin partiție sau prin înfrângerea uneia dintre părțile combatante (250.000).

²⁴ “. Situația la care se referă Kaufmann reflectă deci, starea conflictelor etnopolitice la nivelul anului 1996. Caracterul “definitiv” al soluției pare totuși discutabil în unele cazuri, cum ar fi cel al Timorului de exemplu, unde conflictul considerat încheiat în 1980 s-a redeschis cu puțin timp în urmă.

Analizând cele constatate de Kaufmann din perspectiva **teoriei liberale a drepturilor minoritare**, se impun câteva concluzii preliminare.

Pare de necontestat înainte de toate, că în toate cazurile analizate miza conflictelor a fost **dobândirea controlului asupra spațiului de existență a unei minorități naționale**, concentrate teritorial, cu o cultură societală dezvoltată, completă din punct de vedere instituțional, minorității care sunt preocupate **de viitorul acestui cadru**, de condițiile în care reproducerea lui poate fi asigurată.

Nu figurează printre cazurile analizate **nici o comunitate etnoculturală care ar fi luat naștere prin imigrare**, și care, odată constituită, ar avea pretenții de autogovernare față de majoritate.

Cazurile în care s-a ajuns, într-un final, la **o soluție negociată** – cazurile de *partiție* sau cele în care s-a acordat *autonomia* – au **confirmat dreptul minorităților naționale la un spațiu public propriu**, separat în cazul partițiilor, și paralel cu cel al majorității în cazurile de autonomie.

Situațiile în care violențele s-au încheiat **prin înfrângerea uneia dintre părți** pot fi considerate cazuri de **violare flagrantă a principiului echității etnoculturale**, în urma victoriei instaurându-se **tirania majorității** de cele mai multe ori, *sau cea a minorității* în cazuri izolate, care poate deveni oricând sursa unor violențe ulterioare.

Teoria liberală a drepturilor minoritare are ambiția să ofere o **bază normativă** pentru gestionarea unor situații de acest fel.

II. Structura prezentării teoriei

Teoria lui Will Kymlicka urmărește fundamentarea **premiselor teoretice ale unui consens la scară globală** privind **principiile echității etnoculturale** prin două demersuri strategice:

1. prin identificarea și eliminarea **contradicțiilor interne ale discursului liberal**, pe de o parte, și
2. prin **explicitarea**, pe de altă parte, a acelor **discrepanțe** care se mai regăsesc între **teoria liberală și practica democrațiilor liberale**.

Prezentarea teoriei se împarte în **trei capitole**:

I. un prim capitol sintetizează **motivația** care a stat la baza inițierii și elaborării unei teorii neconvenționale de filosofie politică normativă în cadrul tradiției liberale;

II. un al doilea capitolul analizează **bazele conceptuale** ale teoriei;

III. cel de al treilea capitol prezintă în detaliu **principalele teze** ale teoriei lui Kymlicka.

1. Motivația teoriei liberale a drepturilor minoritare

Privind motivația demersului teoretic întreprins de Kymlicka, se cuvin subliniate **trei aspecte**.

(1) Primul se referă **la limitările protecției pe care drepturile individuale ale omului le oferă**: în contextul întrebărilor care îi preocupă pe membrii minorităților etnoculturale, privind șansele lor de **supraviețuire comunitară**, de regulă problema nu este aceea că teoria tradițională a drepturilor universale ale omului **oferă răspunsuri inadecvate**, ci că **nu oferă absolut nici un răspuns** la întrebările care îi preocupă de regulă pe membrii minorităților și, astfel, în cadrul comunității internaționale **nu se poate vorbi despre un consens larg referitor la soluțiile acceptabile pentru toate părțile interesate în tratamentul echitabil al situațiilor de conflict etnopolitic**.

De pildă,

- din garantarea **dreptului la libertatea de exprimare** nu se poate deduce nici o prescripție cu privire la **limba în care se poate recurge la folosirea acestui drept**,
- așa cum nici dreptul **de a alege și de a fi ales** nu este în stare să soluționeze problemele controversate ale **granițelor interne și a împărțirii puterilor între grupurile etnoculturale** care se simt reciproc amenințate prin existența și interesele celuilalt.

În lipsa unor principii generale, cât și a unei baze normative a echității etnoculturale, ceea ce se întâmplă de cele mai multe ori este că **răspunsurile** la întrebările ce vizează **condițiile în care minoritățile etnoculturale se integrează în comunitățile politice** acceptate de comunitatea internațională **sunt formulate de națiunile majoritare, conform intereselor proprii**, în cadrul instituțional al democrațiilor reprezentative bazate pe principiul majorității, ceea ce – în mod paradoxal – este considerat de minorități o nedreptate socială contrară spiritului democrației, **control hegemonic** sau **etnocratie** inclusiv în condițiile existenței formale a statului de drept, respectiv a instituțiilor democrației liberale.

Sentimentul de aservire, de insecuritate colectivă ce rezultă din această practică se regăsește atât la baza mobilizării etnopolitice despre care ne vorbește modelul Gurr-Harff, cât și la formele de interacțiune strategică inter- și intra-grupuri, descrise în cadrul modelului Lake-Rothchild, ca și la baza diferențelor de opțiuni etnopolitice ale majorității și minorității, pe care le-a identificat Zellner.

Gravitatea situației este sporită și de faptul că **teoria socială care legitimează aceste practici** are rădăcini adânci în istoria gândirii politice. Marii clasici ai filosofiei sociale și aproape toate teoriile politice tradiționale au operat cu **conceptul societății omogene din punct de vedere etnocultural**, considerând că **prototipul comunității politice** este *polis*-ul din Grecia antică, iar democrația în condițiile diversității etnice rămâne o provocare (vezi Mill).

Autorii de teorie politică au avut în vedere **situația ideală a națiunii politice**, unitare din punctul de vedere al originii, limbii și al culturii, chiar dacă ei înșiși au fost cetățenii unor state sau imperii multiculturale.

De-a lungul istoriei, aplicarea **modalităților menite să gestioneze conflictele etnoculturale** prin suprimarea deosebirilor culturale – genocidurile, evacuările forțate, asimilările sau secesiunile – a avut loc întotdeauna în spiritul mai mult sau mai puțin tacit al ipotezei că **o comunitate omogenă din punct de vedere etnocultural este singura soluție viabilă** pentru **asigurarea stabilității** pe termen lung și pentru **prevenirea situațiilor conflictuale** care pot apare în sânul unei astfel de comunități.

În esență, convingerea dominantă privind care trebuie să fie caracteristicile fundamentale ale unui stat modern prosper și eficient susține că **statul ideal** trebuie să constituie dintr-o **majoritate puternică** și eventuale **minorități mici, marginale, tolerate** de majoritate, **dar fără acces în spațiul public și fără un rol în luarea deciziilor** politice care le privesc.

(2) Cel de al doilea aspect al motivației care a stat la baza elaborării unei teorii liberale a drepturilor minoritare privește constatarea lui Kymlicka conform căreia **soarta minorităților etnoculturale din lume** – mai ales a celor ce trăiesc în democrațiile postcoloniale precum și în cadrul acelor state care au pășit pe calea tranziției spre democrație după sfârșitul războiului rece – se află în mod preponderent **în mâinile unor activiști etnici și antreprenori politici – naționaliști xenofobi, extremiști religioși sau dictatori chiar** –, care nu se sfiesc să recurgă la utilizarea forței în cadrul tentativelor de gestionare a problemelor ce izvorăsc din diversitatea etnoculturală.

În lipsa unei **oferte liberale coerente referitoare la principiile echității etnoculturale** și la drepturile minoritare care **nu contravin principiilor de bază ale liberalismului**, șansele democrației ca formă de guvernământ pot rămâne incerte în regiunile respective, pacea și stabilitatea în zone însemnate ale lumii rămânând în continuare la cheremul antreprenorilor politici naționaliști care **pot exploata după voie situația inechitabilă a uneia sau alteia dintre comunitățile etnoculturale implicate în dilemele strategice ale coexistenței în același spațiu geografic**.

(3) Cel de al treilea aspect al motivației autorului teoriei liberale a drepturilor minoritare privește **prioritatea acordată**, în cadrul sistemului de relații internaționale, **considerentelor de stabilitate** față de **principiile echității etnoculturale**, ceea ce are ca efect doar **aplanarea temporară a conflictelor**, nu și **eliminarea surselor de mobilizare etnopolitică** a comunităților

Fundamentarea teoretică a **unui posibil consens internațional** privind condițiile de coexistență multiculturală echitabilă, acceptabilă pentru toate părțile implicate, poate fi concepută, deci, pe bună dreptate **ca o precondiție a eficienței metodelor de gestionare a conflictelor etnopolitice**, precum și o precondiție a depășirii situațiilor de criză în care grupările etnoculturale rivale din numeroase regiuni ale lumii **se acuză reciproc pentru crearea sau susținerea unor conflicte prelungite, aparent nerezolvabile**.

Unele consecințe ale acestor constatări se regăsesc, trebuie să admitem, în acele **standarde de comportament statal față de proprii cetățeni** care au rezultat în contextul eforturilor de integrare a "democrațiilor tinere" post-comuniste în clubul

democrațiilor consolidate, reprezentat de ceea ce se numea la aceea vreme "structurile euro-atlantice".

Lipsa bazelor conceptuale solide, așezate pe un larg consens al majorității statelor, ale acestor standarde a devenit evidentă însă în ultima vreme prin **două consecințe** mai ciudate.

(1) A apărut, pe de o parte, fenomenul "**standardelor duble**", care reflectă lipsa de disponibilitate a unor state (precum Franța, Grecia, dar – surpriză – și unele state frecvent invocate de reprezentanții minorităților central- și est-europene ca model în ceea ce privește tratamentul grupurilor etnice, ca Belgia, Marea Britanie, Spania, Elveția, Italia, etc) de a accepta obligativitatea standardelor respective pentru modul în care ele gestionează consecințele diversității cu care sunt confruntate, în pofida faptului că standardele despre care vorbim au fost anevoios negociate, și ele se rezumă de cele mai multe ori la **cerințe minimale** care sunt departe de a-i mulțumi pe deplin pe membri comunităților mobilizate.

(2) Au fost semnalate, în al doilea rând, cazuri în care **mandatul unor instituții interguvernamentale** (NATO sau OSCE, de ex.) devine **purtătorul unui mesaj** conform căruia **doar acele minorități naționale sunt luate în serios de comunitatea internațională și sunt ascultate referitor la obiectivele lor comunitare care recurg la mijloace violente**.

Ambele evoluții denotă în mod evident **un semnificativ eșec al ideilor politice dominante** în lumea noastră contemporană, în care conștientizarea accentuată și la scară largă a consecințelor diversității tinde să declanșeze reflexe comunitare din partea majorităților care își văd periclitate interesele prin afirmarea în spațiul public a unor identități colective cu caracter etnocultural, revendicând recunoaștere oficială și o gamă largă de drepturi.

2. Bazele conceptuale ale teoriei liberale a drepturilor minoritare

Conform lui Kymlicka, **eșecul liberalismului convențional** în cazul **societăților multiculturale** poate fi pus și pe seama unor **contradicții interne** ale discursului liberal, respectiv pe seama **lipsei de claritate** a unor concepte fundamentale ale teoriei liberale.

Clarificări de acest gen se impun mai cu seamă în legătură cu trei concepte frecvent utilizate:

- noțiunea de **multiculturalitate**,
- conceptul de **neutralitate etnoculturală a statului de drept**
- și termenul de **drepturi colective**.

2.1. Semnificații controversate ale termenului de multiculturalitate

Din cauza **modului în care conceptul de multiculturalitate s-a încetățenit** în discursul public, diferitele aspecte ale diversității etnoculturale la care acesta se referă în cazurile concrete rămân nediferențiate, și **s-a generalizat o tendință de a trata situația** și problemele grupurilor etnoculturale în **termeni similari**, fără să se țină seama de **natura și originea formelor în care acestea au apărut și se prezintă azi**.

De-a lungul istoriei, **diferitele tipuri de comunități etnoculturale** s-au încadrat în **condiții foarte diferite** în comunitățile politice și cadrele statale existente în momentul de față, ceea ce determină într-o bună măsură **situația lor actuală, natura problemelor cu care ele se confruntă** și, nu în ultimul rând, **strategia etnopolitică pentru care optează**, relația pe care vor s-o întrețină cu națiunile majoritare.

După părerea lui Kymlicka, atât în teoria politică, cât și în practica relațiilor internaționale consecințe incomode poate avea mai ales nediferențierea corectă între **două categorii de bază ale grupurilor etnoculturale**.

- În primul caz, la originea pluralității etnoculturale se găsește faptul că anumite comunități, care pe vremuri formau **societăți active și complete din punct de vedere instituțional**, inclusiv **cu tradiții de autoguvernare**, au fost încorporate într-un stat mai mare. Încorporarea a avut loc de regulă **împotriva voinței lor**, ca urmare a colonizării, cuceririi sau cedării de teritorii de la o putere imperială la alta, dar există și exemple în care încorporarea s-a produs în mod voluntar, ca rezultat al federalizării.
- În cel de-al doilea caz, pluralitatea etnică este rezultatul **imigrării indivizilor** care provin din zone defavorizate sau subdezvoltate ale lumii și care aparțin unor comunități etnoculturale specifice.

Dacă nu ne scapă această deosebire esențială, atunci putem observa că acele comunități care au fost încorporate în cadre statale noi alcătuiesc de regulă **societăți paralele**, caracterizate prin:

- Sunt mai mult sau mai puțin **segregate** în interiorul națiunilor politice, care
- urmăresc dobândirea diferitelor forme de **autonomie** sau **autoguvernare**,
- considerând că **numai pe această cale pot asigura păstrarea culturii**, a limbii și a formelor de existență comunitară caracterizată prin tradiții specifice.

Aceste comunități sunt denumite de Kymlicka **minorități naționale**.

Imigranții în schimb, care au părăsit țara lor de baștină **în urma unei decizii personale**, urmăresc integrarea cât mai rapidă în societatea care i-a primit. Hotărârea de a imigra este luată de obicei din motive economice, uneori politice, și scopul urmărit este:

- de a deveni cetățeanul unei țări mai prospere, mai libere și democratice;
- însușirea cât mai grabnică a limbii;
- integrarea în instituțiile statului și în cultura dominantă.

Grupurile de imigranți, numite de Kymlicka **grupuri etnice**, **nu-și pierd interesul față de identitatea lor și nici atașamentul lor etnocultural** – continuă de exemplu să aibă preocupări pentru păstrarea anumitor obiceiuri, a portului, religiei, tradițiilor culinare etc. –, dar aceste preocupări sunt trecute de obicei **pe un plan secundar** în comparație cu **interesul lor pentru dobândirea cetățeniei** și pentru **integrarea cât mai eficientă în societatea dominantă**.

Diferențierea conceptuală între **minoritățile naționale** și **grupurile etnice**, confirmată pe cale empirică de cazuistica analizată de Gurr, **are importante consecințe**

normative: cele două cazuri **generează probleme diferite**, ceea ce nu poate fi trecută cu vederea de metodele de prevenire și de gestionare a conflictelor etnopolitice.

Tentativele de a **pune semn de egalitate** între aceste două aspecte distincte ale diversității etnoculturale și de a le trata prin metode similare trădează de regulă interese politice nedeclarate, și, **în loc să ofere soluții, devin și ele parte din problemă.**

2.2. Conceptul de neutralitate etnoculturală a statului de drept

O altă confuzie terminologică frecvent întâlnită în discursul liberal se referă la presupusa **neutralitate etnoculturală a statului de drept.**

Revendicările minorităților naționale sunt etichetate deseori de către oponenții drepturilor minoritare **ca naționalism tribal, premodern**, spre deosebire de **“naționalismul civic” al națiunilor majoritare**, despre care se presupune că:

- **nu ia în considerare identitățile etnoculturale,**
- definește statul ca o **structură neutră din punct de vedere etnic și cultural,**
- și investește cu **drepturi egale, și supune la îndatoriri egale**, pe toți cetățenii săi, indiferent de particularitățile acestora.

Astfel, **naționalismul civic** caracterizează perioade mai evolute ale dezvoltării sociale, și, spre deosebire de **“naționalismul etnic”**, **nu își propune menținerea și reproducerea instituțională a unei anumite culturi sau a unei identități etnice anume**, ci se străduiește să **fundamenteze comunitatea cetățenilor**, corespunzător principiilor democratice și de egalitate acceptate de toată lumea.

Plecând de la aceste principii, **adeptii naționalismului civic** susțin că în timp ce națiunile majoritare, conform cerințelor modernității, **lasă în urmă infantilismul naționalismului etnic**, minoritățile naționale și grupurile etnice rămân tributare prin revendicările lor spiritului secolului XIX.

Care este poziția lui Kymlicka față de această teorie?

Neutralitatea etnoculturală a statului de drept, concepută în acești termeni, **este considerată de Kymlicka un mit**, care **nu are nici un suport empiric** în realitate. În opinia sa, **fiecare stat** ce poate fi inclus în categoria democrațiilor liberale, a trecut printr-o perioadă a dezvoltării sale în care **răspândirea unei așa numite “culturi societale” pe întreg teritoriul său** a constituit scopul care a mobilizat cele mai multe energii sociale.

Conform celor mai răspândite **teorii ale modernizării**, modernizarea treptată a societăților a creat:

- **nevoia unei forțe de muncă** corespunzător instruite și caracterizată printr-un grad sporit de mobilitate;
- respectiv nevoia unui **sistem public de instruire**, desfășurat într-o **limbă comună**, care respectă **standarde unice**, în lipsa căruia este greu de imaginat că cetățenii țării vor porni cu șanse egale în competiția de pe piața muncii;

- pentru un **stat prosper** este indispensabil totodată ca cetățenii acestuia să fie **solidari între ei**, gata să aducă **sacrificii** pe care le pretinde **sistemul bazat pe reciprocitatea serviciilor sociale**, iar cetățenii caracterizați prin conștiința de “noi” și printr-o identitatea comună sunt mai pregătiți să aducă aceste sacrificii.

2.2.1. Noțiunea de cultură societală

Conceptul de cultură societală a fost introdus de Kymlicka, având următoarele caracteristici:

- se concentrează pe un anumit **teritoriu**,
- apare de regulă ca o **consecință a procesului de modernizare**,
- **cuprinde toate instituțiile societății**, în egală măsură din **sfera privată și cea publică**.

Prin limba folosită în comun, semnificațiile specifice ale culturii societale devin accesibile oricărui vorbitor al limbii respective.

Cultura societală cuprinde așadar **fiecare domeniu al existenței comunitare**, fără a conține însă obiceiurile culturale sau religioase ale culturii luate în sens tradițional, stilurile de viață sau elementele formelor de viață particulare, caracteristice comunităților mici sau familiale.

Cultura societală se referă deci **la mai puțin decât accepiunea etnografică a conceptului de cultură** – este “**mai subțire**” decât aceasta –, dar, prin pluralismul ce o caracterizează, reprezintă în același timp mai multe opțiuni decât cele conținute de **senzul etnografic** al termenului de *cultură*.

Apariția **culturii societale** pe teritoriul unui stat presupune **o politică guvernamentală conștientă și consecventă** :

Prima și cea mai importantă decizie pe care un guvern trebuie să o ia în vederea consolidării unei culturi societale este legată de **limbă**. Când un guvern decide ce limbă va fi folosită **în comunicarea cu cetățenii**, în ce limbă va decurge **educația în școli**, cu ajutorul cărei limbi vor comunica cetățenii în instituțiile de stat, la tribunal, în sistemul sanitar, atunci ia în același timp și cea mai importantă decizie privitoare la viitorul culturii societale.

Ceea ce înseamnă totodată că **limba care nu este întreținută de o anumită cultură societală**, în condițiile societăților moderne, industrializate, este condamnată mai întâi la o **marginalizare treptată**, iar **apoi la pieire**. O astfel de limbă poate fi ținută în viață într-o formă ritualizată și pe o perioadă mai lungă sau mai scurtă de vreme de către o elită – de multe ori fanatizată – sau se poate păstra, de asemenea pentru o perioadă incertă, în cercul comunităților tradiționale, izolate, rămase în afara curentului principal al societății.

Procesul de construire și de consolidare a unei culturi societale este **o strategie de construcție națională (în sensul lui Zellner)** totodată, datorită simplului fapt că limba culturii societale este de obicei limba majorității etnoculturale care populează țara respectivă.

Pe lângă deciziile luate de un guvern cu privire la limba declarată oficială pe teritoriul țării respective, decizia luată cu privire la

- **programele școlare (curriculumul național),**
- **sărbătorile oficiale,**
- **condițiile de obținere a cetățeniei,**
- **simbolurile naționale ale statului**

pot fi interpretate **nu doar ca reflexe ale prejudecăților etnocentriste**, dar și ca încercări de a se crea, într-un mod accesibil fiecărui cetățean, toate **condițiile libertății și egalității instituționalizate**.

Aceste decizii **definesc, totuși, în mod inevitabil o anumită identitate națională** – chiar dacă nu apelează în mod vădit la limbajul etnonaționalismului – or, în astfel de condiții *este imposibil de vorbit despre neutralitatea etnoculturală a statului* sau despre **delimitarea strictă dintre stat și etnicitate**.

Procesul construirii naționale îi aduce deci, vrând, nevrând, **în avantaj pe cetățenii majoritari ai statului**, față de cei care nu vorbesc limba oficială, respectiv **sunt socializați într-o altă cultură**.

2.2.2. Tipuri de reacție a minorităților la dezavantajele sistemice

Comunităților etnoculturale confruntate cu acest dezavantaj nu le rămâne decât să aleagă între trei opțiuni strategice:

- (1) **izolarea,**
- (2) **integrarea** respectiv **asimilarea** și
- (3) angajarea într-un proces de **construcție a unei culturi societale proprii**.

Diferitele categorii de comunități etnoculturale optează pentru una sau alta dintre aceste variante în funcție de specificul lor.

- (1) **Izolarea**, respectiv marginalizarea, este de regulă opțiunea sectelor religioase izolaționiste, care își asumă în mod voluntar **excluderea din curentul principal al societății**, pe care **îl consideră irelevant** din punctul de vedere al convingerilor lor teologice (menoniții sau comunitățile amish din America, de ex.).
- (2) **Integrarea** – și din perspectiva mai multor generații, **asimilarea** – este aleasă de obicei de comunitățile ce rezultă în urma procesului de **imigrare**. Conform datelor empirice, **sunt foarte rare cazurile în care imigranții protestează împotriva obligațiilor de însușire a limbii oficiale a țării adoptive** sau că opun rezistență la educarea copiilor lor în limba statului. Le este evident că o bună cunoaștere a limbii majorității este o condiție indispensabilă pentru ca serviciile și oportunitățile sociale să le devină și lor cât mai accesibile. Lupta pentru drepturi a grupurilor etnice formate de imigranți se reduce din aceste motive la revendicarea, pe cale legală și prin instrumente oferite de lege, a măsurilor care asigură condițiile echitabile ale integrării.

- (3) A treia variantă de reacție la dezavantajele datorate proiectului de construcție națională a majorității este specifică în general minoritățile naționale, care răspund la aceste provocări cu **propriile lor încercări de construcție națională**.

În cazul lor nu este vorba doar de faptul că – din pricina particularităților etnoculturale ce le caracterizează – trebuie să ia în considerare și **eventualitatea rămânerii în afara instituțiilor publice, a economiei sau a sferei academice care folosesc ca mijloc de comunicare o altă limbă**, dar și faptul că o cultură societală și barierele lingvistice create de aceasta **pun în pericol sistemul instituțional tradițional al minorității**, care îndeplinește multe dintre funcțiile unei culturi societale aparte.

Răspunsul minorităților la aceste provocări se concretizează de obicei într-o **opозиție față de tendințele integraționiste**, pe care le percep ca politici asimilaționiste ce pun în pericol viitorul comunității. Iar metodele la care ele apelează în cadrul luptei pentru recunoașterea oficială a limbii și a culturii proprii **nu diferă cu nimic de încercările de construcție națională ale majorității**.

Pentru membrii unor astfel de comunități este la fel de important **ca limba comună să facă accesibilă pentru fiecare membru al minorității semnificațiile culturale proprii**, să transmită oportunitățile instituționale ale acesteia și **să fundamenteze solidaritatea lor**.

Încercările de construcție națională specifice minorităților nu pot fi considerate așadar, **cu nimic mai puțin moderne** decât proiectele corespunzătoare ale majorității, căci ambele țin cont de tot ce este considerat indispensabil ca o comunitate etnoculturală să supraviețuiască în condițiile modernității.

2.3. Conceptul de drepturi colective

Noțiunea de drepturi colective a constituit și ea motivul mai multor confuzii în cadrul teoriei liberale concepută în termeni convenționali. Cele mai frecvente abordări ale problemei încearcă, înainte de toate, să găsească **linia de demarcație** între caracterul **individual** și **colectiv** al drepturilor, căutând răspunsul la întrebări de genul:

- **subiectul** anumitor drepturi este oare individul sau colectivitatea?
- dacă **uzufructul** în cazul anumitor drepturi disputate **îi revine** individului sau comunității?
- dacă anumite drepturi, pentru ca practicarea lor, sau simpla referire la ele, să fie posibilă, **nu presupun oare existența grupurilor**, a colectivităților?

Trebuie precizat, înainte de toate, că acest mod de a privi problemele s-a dovedit a fi mai degrabă **neproductiv**, reușind să genereze doar **rigidizarea** și **formalizarea** punctelor de vedere, **fără** a contribui câtuși de puțin **la o clarificare normativă a problemelor** ce rezultă din conflictele etnopolitice.

Examinând, din acest punct de vedere, revendicările specifice ale comunităților etnoculturale de exemplu, putem descoperi cu surprindere că multe din **doleanțele minorităților generatoare de tensiuni aparțin categoriei drepturilor „individuale”**, precum:

- dreptul de a folosi limba maternă în fața legii și a oficialităților, sau

- dreptul de a fi scutit de obligații civice prevăzute de lege, contrare convingerilor religioase.

Prevederile fundamentale ale sistemului juridic specific democrațiilor liberale pe de altă parte – precum dreptul de reprezentare, dreptul la adunare sau libertatea presei – **cu greu pot fi interpretate ca și drepturi individuale.**

Iar **cele mai caracteristice cazuri de drept colectiv** – dreptul **sindical** sau cel **asociațional** – **nu au nimic de a face** cu revendicările comunităților etnoculturale.

2.3.1. Consecințele disputei între liberali și comunitarieni

O altă categorie a confuziilor ce încarcă luările de poziție privind problematica drepturilor minoritare poate fi pusă pe seama dezbaterilor ce au avut loc între **liberali** și **comunitarieni**, în a doua jumătate a anilor '70, prima jumătate a anilor '80, despre

- **primordialitatea morală a individului**
- **respectiv a comunității.**

În urma punctelor de vedere articulate în cadrul acestei dezbateri, toți cei care au încercat să militeze pentru o formă sau alta a drepturilor colective riscau să fie etichetați **comunitarieni** și să se excludă *ab ovo* din tabăra celor ce se considerau **liberali**.

În legătură cu această problemă, Kymlicka oferă **două categorii de argumente** clarificatoare:

- trece în revistă, pe de o parte, **formele de cetățenie diferențiată** care se regăsesc în practica majorității democrațiilor liberale și
- risipește falsă, dar larg răspândită percepție, pe de altă parte, că aceste forme instituționalizate ale **drepturilor colective**, menite să garanteze egalitatea între diferitele grupuri etnoculturale, **duc în mod necesar la încălcarea drepturilor individuale.**

Formele mai frecvente ale cetățeniei diferențiate

Cazurile de soluții instituționalizate ale drepturilor colective și ale **statutului special** ce se pot întâlni azi în diferitele state ale lumii se împart în trei categorii de bază:

- (1) **drepturi de autonomie,**
- (2) **drepturi polietnice și**
- (3) **drepturi speciale de reprezentare.**

(1) **Dreptul la autonomie** este revendicat și obținut de regulă de **minoritățile naționale** care solicită diferite forme ale **puterii regionale** sau ale **autonomiei politice**, deoarece ele consideră că supraviețuirea lor comunitară și dezvoltarea armonioasă a propriei culturi pare a fi asigurată doar în asemenea împrejurări.

(2) **Drepturile polietnice** constau în anumite dispoziții specifice, menite să asigure **posibilitatea de afirmare a specificului etnocultural** în cazul **grupurilor etnice** și al minorităților religioase apărute ca rezultat al procesului de **imigrare**, fără ca această obediență culturală-religioasă să aibă consecințe economice negative sau să pericliteze integrarea lor în instituțiile politice, academice sau culturale ale societății dominante.

Minimul drepturilor poliactice este **ocrotirea împotriva discriminării și a prejudecății** (mai ales în cazul minorităților identificabile prin semne fizice) precum și extinderea programei școlare în așa fel încât acesta să reflecte istoria etniilor și contribuția lor la viața și cultura țării.

(3) **Drepturile speciale de reprezentare** sunt rezervate grupurilor sociale care se consideră **victime ale discriminării sistematice și persistente**. În aceste cazuri sistemul tradițional de reprezentare – pe cale **electorală** obișnuită – a intereselor nu poate oferi protecția necesară, fiind nevoie de măsuri speciale care să garanteze **reprezentativitatea sistemului politic** inclusiv în privința grupurilor marginalizate.

Asemenea soluții instituționalizate **se regăsesc în majoritatea democrațiilor liberale**, practic **nu existând stat modern cu sistem democratic în care una sau mai multe din** formele de drepturi speciale de grup amintite să nu fie puse în aplicare.

Referitor la **relația** dintre **drepturile specifice de grup și cele individuale**, Kymlicka amintește **două aspecte complementare** ale revendicărilor pe care minoritățile naționale și grupurile etnice le formulează, aspecte trecute de obicei cu vederea de către teoreticienii preocupați de problematica drepturilor colective.

Există, **pe de o parte,**

- categorie a așteptărilor comunității **față de membrii ei și, pe de altă parte,**
- categorie a revendicărilor pe care comunitatea le formulează referitor **la relația ei cu societatea majoritară.**

Ambele categorii **vizează stabilitatea comunităților etnoculturale**, ele izvorăsc însă din **surse diferite de instabilitate potențială.**

(a) Prima încercă să apere comunitatea împotriva consecințelor destabilizatoare ale **dizidenței**, vizând deci înlăturarea pericolului **distanțării treptate a membrilor săi** de modul de viață tradițional (acestea fiind numite **restricții interne** de către Kymlicka).

(b) A doua categorie de măsuri urmărește să ofere protecție comunității **în fața intervențiilor societății majoritare**, în fața deciziilor – de natură politică sau economică – care pot pune în pericol existența și viitorul minorității (**protecție externă** în termenii lui Kymlicka).

Criticii liberali ai drepturilor colective formulează, în majoritatea cazurilor, obiecții în legătură cu **restricțiile interne**. Ei își exprimă îngrijorarea legată de faptul că în urma instituționalizării drepturilor colective comunitățile etnoculturale vor **limita libertatea membrilor lor cu ajutorul puterii de stat, în numele solidarității de grup.**

Unii critici liberali lansează uneori atacuri și la adresa măsurilor **de protecție externă**, vizând relațiile intercomunitare, evidențiind faptul că în numele protecției particularităților de grup se pot instituționaliza și **situații de inechitate care le dezavantajează pe comunitățile majoritare față de minorități.**

În opinia lui Kymlicka, referirile la unele contraexemple, fie ele oricât de ilustrative în contextul lor, nu pot invalida experiența de zeci, uneori de sute de ani de practică socială eficientă.

Fiecare din cele trei categorii de **drepturi specifice de grup** este capabilă să asigure **protecția externă** a comunităților etnoculturale față de majoritatea înconjurătoare, după cum urmează:

- Dreptul la **reprezentare specială** oferă garanții în virtutea cărora opiniile minorităților nu vor putea fi ignorate sau trecute cu vederea în cursul luării deciziilor valabile pentru toată populația țării;
- **Autonomia** înlătură posibilitatea excluderii, în spiritul principiilor democrației majoritare, a minorităților de la soluționarea problemelor de importanță critică pentru păstrarea culturii lor; iar
- **drepturile polietnice** apără unele aspecte ale tradițiilor culturale, religioase, pe care **piața nu le mai poate susține**, sau care sunt defavorizate prin anumite dispoziții legale.

Decurg de aici două consecințe importante:

(1) Toate cele trei categorii de drepturi speciale **atenuează dezavantajele comunităților etnoculturale minoritare față de deciziile politice și de presiunea economică ale majorității.**

(2) În plus, **protecția externă nu este în conflict**, în majoritatea cazurilor, **cu drepturile individuale**, ea referindu-se doar la relațiile intercomunitare dintre majoritate și minoritate, **ne-având nici o influență asupra relațiilor interne ale minorității**, nici asupra celor existente între comunitatea minoritară și membrii acesteia.

Conceptul de **drepturi colective** favorizează deci confuzia în măsura în care

- **nu redă într-un mod suficient de nuanțat varietatea formelor de cetățenie diferențiată** caracteristice democrațiilor liberale contemporane, pe de o parte, și
- **amestecă diferitele aspecte ale protecției externe cu restricțiile interne**, pe de altă parte, sugerând o falsă dihotomie cu drepturile individuale.

3. Tezele principale ale teoriei

Înainte de a trece la tezele fundamentale ale teoriei lui Kymlicka, se cuvine o analiză succintă a evoluției istoriei gândirii liberale, din perspectiva răspunsului dat de aceasta la provocările pluralității etnoculturale.

3.1. O incursiune în istoria ideilor liberale

În timp ce gânditorii liberali ai secolului XIX și prima jumătate a secolului XX **erau preocupați de consecințele teoretice ale situației minorităților și ale grupurilor etnice** (mai ales în contextul administrării coloniilor, fără să ajungă, însă, la vreun consens privind consecințele normative ale experienței acumulate), punctul de vedere al autorilor liberali din a doua jumătate a secolului XX se caracterizează cu

preponderență prin evitarea circumspecției a problemelor, prin „**neglijență benignă**” și prin favorizarea unor **poziții anti-discriminatoare** față de cele care **susțin necesitatea unor forme instituționalizate ale protecției**.

Schimbarea de atitudine concretizată prin **scoaterea problemei de pe ordinea de zi** a dezbaterilor politice și academice se datorează în principal următorilor **patru** factori:

- destrămarea imperiului **colonial** britanic,
- **eșecul** sistemului de protecție al **Ligii Națiunilor**
- polarizarea intereselor în perioada **războiului rece**,
- respectiv **prevalența gânditorilor americani** în istoria de după cel de-al doilea război mondial a liberalismului (poziția cărora s-a conturat sub presiunea *ethnic revival*, ce putea periclita succesul modelului american).

Concertarea acestor împrejurări a avut ca efect generalizări exagerate care au jucat un rol hotărâtor în **distorsionarea tradiției liberale**, având drept consecință **înrădăcinarea** ideii că **instituționalizarea drepturilor minoritare** ar reprezenta de fapt **trădarea** principiilor liberale ale **egalității și dreptății**.

Răspândirea la scară largă a acestui punct de vedere a avut **consecințe** greu de trecut cu vederea: a generat **tensiuni și contradicții în cadrul gândirii liberale**, și a rezultat – într-o flagrantă contradicție cu unele curente liberale timpurii –: **refuzul** acceptării în cazul minorităților naționale încorporate în cadre statale dominate de alte națiuni a **ceea ce se consideră firesc** în cazul națiunilor majoritare formatoare de stat: **recunoașterea politică și apărarea instituționalizată a identității etnoculturale**.

În baza experienței acumulate în materie de conflicte etnopolitice și a eficienței limitate a metodelor de gestionare ale acestora nu se mai poate trece cu vederea că bazele teoretice ale democrațiilor liberale cât și **caracterul autentic al gândirii liberale sunt subrezite** de:

- **prejudecăți și idei preconcepute, etnocentriste**,
- de generalizarea exagerată a importanței unor **cazuri particulare** precum și de **amestecarea unor strategii etnopolitice** dependente de circumstanțe cu **principii morale universale**.

Teoria liberală a drepturilor minoritare sau, altfel spus, **teoria cetățeniei multiculturale** propusă de Will Kymlicka urmărește **eliminarea acestor contradicții** din interiorul tradiției liberale.

Metoda aleasă de Kymlicka poate fi caracterizată pe scurt ca o tentativă **de integrare** în teoria liberalismului clasic a **consecințelor normative** ale formelor de **cetățenie diferențiată existente în practica democrațiilor liberale contemporane**, exemple minimalizate sau trecute sub tăcere din motive preponderent politice atât în discursul oficial cât și în cel academic.

3.2. Două teze fundamentale

În esență, mesajul teoriei lui Kymlicka este construit în jurul a **două enunțuri, două teze fundamentale**:

**T1: Legătura dintre libertatea individului și apartenența la grup, respectiv
T2: Egalitatea morală a comunităților etnoculturale**

T1. Prima teză fundamentală susține că drepturile minoritare concepute în mod corect și principial **nu numai că nu sunt în contradicție** cu principiul de bază liberal **al libertății individuale și al autonomiei, ci – în condițiile particulare ale existenței minoritare – ele creează acele circumstanțe în care aceste principii își produc efectul**, și nu rămân pure **declarații politice**.

Prin urmare, există o **relație mai profundă** între **libertatea individuală**, pe de o parte, și **apartenența persoanei la o comunitate culturală completă** din punct de vedere instituțional, pe de altă parte, decât s-a presupus în etapele premergătoare ale gândirii liberale.

Majoritatea oamenilor dorește să-și trăiască viața **în sânul culturii proprii** și să ducă o activitate plină de semnificații în cadrul sistemului de instituții al acesteia, **accesul la oportunitățile transmise prin apartenența culturală și de către cultura societală fiind o condiție importantă a libertății individuale**.

Acest atașament față de cultura proprie îi caracterizează **atât** pe membrii națiunii majoritare, formatoare de stat, **cât** și pe cei ai comunităților naționale minoritare, astfel că acest sentiment trebuie privit ca o **trăsătură strâns legată de condiția umană**, fiind o atitudine justificată și legitimă în toate circumstanțele.

Accesul la oportunitățile transmise prin **apartenența culturală** precum și apartenența la cultura societală pot fi considerate, deci, pe bună dreptate ca făcând parte **din clasa bunurilor primordiale, protecția lor instituționalizată** fiind în cea mai deplină **concordanță cu principiile liberale**.

T2. Al doilea enunț se referă la convingerea autorului **că drepturile specifice de grup, definite în mod circumspect și diferențiat, pot asigura egalitatea efectivă dintre majoritate și minoritate**, în perfectă armonie cu spiritul liberalismului clasic.

Din perspectivă liberală există **trei metode de a pleda în favoarea drepturilor specifice de grup**:

- prin invocarea **principiului liberal al egalității**,
- prin **referirea la tratatele istorice sau internaționale**,
- precum și prin **evidențierea avantajelor multiculturalității**,

aceste modalități fiind caracterizate prin presupunerea tacită că **cel ce dorește implementarea drepturilor minorităților va trebui să aducă dovezile necesare**.

În opinia lui Kymlicka, există și o a patra posibilitate: întrebarea poate fi inversată, principiile liberale putând fi interpretate astfel încât să rezulte că **obligația de a oferi dovezile** îi revine aceluia **ce respinge caracterul justificat al solicitării de instituționalizare a drepturilor minoritare** și care le consideră pe acestea ca încercări potrivnice proiectului liberal – acesta fiind **argumentul analogiei între state și minorități naționale**.

Pentru a sesiza caracterul justificat al acestui punct de vedere, trebuie observat că **atitudinea liberală** se caracterizează printr-o **gravă inconsecvență** și în această

privință: potrivit principiului **neutralității etnoculturale** a statului de drept liberal, frecvent invocat în contextele refuzării revendicărilor ce vizează acordarea drepturilor minoritare, o poziție consecvent liberală **nu ar trebui** să ia în considerare **în nici o împrejurare** apartenența comunitară sau identitatea etnoculturală a indivizilor.

Din punctul de vedere **al libertății personale și al autonomiei individuale**, scopul suprem al liberalilor ar trebui să fie spiritualizarea și – într-o perspectivă distantă – eliminarea totală a granițelor, fiindcă într-o lume fără granițe spectrul de opțiuni și alternative puse la dispoziția indivizilor s-ar lărgi considerabil.

Liberalii însă nu sunt interesați *doar* în asigurarea drepturilor universale și a egalității de șanse pentru indivizi, **ci și în protecția instituțională a apartenenței culturale**, chiar și cu prețul limitării și al condiționării severe a imigrației și a accesului la cetățenie.

Adepții liberalismului recunosc, deci, chiar dacă numai în mod tacit (ca **Rawls** și **Dworkin**, de exemplu) că indivizii *aparțin diferitor culturi societale*, care le asigură **contextul libertății și al alegerii înțelepte**: faptul că și în aceea parte a lumii care funcționează potrivit principiilor democrației liberale **există mai multe state**, se datorează faptului că oamenii aparțin diferitelor culturi, iar comoditatea și caracterul familiar al acestora nu le sunt indiferente.

Explicitând aceste adevăruri – rareori verbalizate, dar definitorii privind realitatea etnopolitică a lumii moderne – vom realiza ușor că **în cazul unei țări multinaționale atitudinea împotriva drepturilor specifice de grup va trebui să fie considerată ca o gravă inconsecvență sau o contradicție în termeni**: Recunoașterea și protejarea instituționalizată a apartenenței culturale **nu poate fi garantată** în cazul **anumitor** comunități etnoculturale **și refuzată în cazul altor** comunități.

Libertatea statului de drept liberal **de a decide în mod suveran în privința cetățeniei** și de a o limita astfel încât funcțiile culturii societale să rămână protejate, **obligă statul respectiv să ia în considerare și așteptările referitoare la instituționalizarea cetățeniei diferențiate**.

În opinia lui Kymlicka din acestea **nu rezultă mai puțin decât** că acei teoreticieni liberali, care acceptă limitarea cetățeniei la o anumită categorie de persoane și nu oferă argumente lămuritoare referitor la legitimitatea acestei îngrădiri sau compatibilitatea ei cu principiile liberale, au a sarcină dificilă și incomodă: **dacă doresc să rămână consecvenți cu ei înșiși, sunt obligați să ofere argumente, într-o manieră care să nu ocolească cele de mai sus, în susținerea respingerii caracterului îndreptățit al drepturilor specifice de grup**.

Teza referitoare la **egalitatea morală a comunităților etnoculturale** ne conduce astfel la concluzia că în contextul dezbaterilor ce au loc în legătură cu drepturile minoritare **întrebarea de fond nu este dacă se acceptă – sau nu – existența diferențelor** dintre diferitele comunități sau grupuri etnoculturale – existența democrațiilor liberale fiind însăși răspunsul la această întrebare –, **ci dacă diferențele speciale, caracteristice minorităților naționale fac sau nu obiectul unor recunoașteri oficiale**.

Este interesant de observat că **practica și teoria** răspund **în mod diferit** la această întrebare:

- literatura de specialitate este caracterizată de **un consens relativ unanim în privința refuzării drepturilor specifice de grup,**
- **în practică în schimb,** așa cum am văzut, putem întâlni numeroase și variate forme instituționale **ale cetățeniei diferențiate.**

Atitudinile teoretice sunt bazate nu atât pe idei ale filozofiei morale, ci pe considerentele și îngrijorările cotidiene, de ordin politic, ce vizează stabilitatea și pacea internațională, consensul democratic majoritar, sau armonia societății în ansamblu.

Chiar dacă aceste îngrijorări **sunt legitime,** argumentele legate de **ele nu sunt suficient de întemeiate pentru a susține formele instituționale ale inechității etnoculturale.** Cu atât mai mult cu cât, după cum o demonstrează și cazuistica și modelele explicative ale conflictelor etnopolitice pe care le-am analizat în primele capitole ale cursului, refuzarea unilaterală a revendicărilor referitoare la drepturile minoritare, precum și instaurarea sistemelor etnocratice care ignoră interesele comunităților de altă cultură periclitează atât pacea și securitatea internațională, cât și consensul democratic și armonia socială.

3.3. Două teze colaterale

Din cele două teze de bază ale teoriei liberale a drepturilor minoritare decurg **două probleme colaterale,** în legătură cu care se impune demonstrarea afirmației că tezele fundamentale ale teoriei nu produc **consecințe nonliberale.**

TS1. Este nevoie, pe de o parte, de explicitarea răspunsului teoriei liberale a drepturilor minoritare la **provocările reprezentate de grupurile etnoculturale intolerante,** care aplică măsuri restrictive în interiorul comunității, inacceptabile din perspectivă liberală.

TS2. Trebuie explicat, pe de altă parte, care va fi **sursa solidarității sociale în democrațiile liberale care instituționalizează drepturile minoritare,** și în ce fel se va preveni ca societățile diverse din punct de vedere etnocultural, care aplică prevederile teoriei liberale a drepturilor minoritare – sau, într-o altă formulare, a teoriei cetățeniei multiculturale –, să nu alunece în fenomenul de necontrolat al avalanșei de secesiuni succesive.

Referitor la **primul aspect,** autorul atrage atenția că refuzul de a se conforma cu principiile liberale **nu este o problemă care privește în mod exclusiv doar minoritățile.** Atât comunitățile minoritare, cât și cele majoritare sunt confruntate, deopotrivă, cu provocările reprezentate de interesele nonliberale, **izvorâte în mod frecvent din disensiunile privind opțiunile de strategie etnopolitică și din aprehensiunile comunitare ce rezultă din sentimentul de amenințare reciprocă,** și că este nevoie de un efort comun pentru ca problemele de acest gen să fie rezolvate fără consecințe negative la adresa libertății și autonomiei individuale.

Referitor la cel **de al doilea aspect,** trebuie avut în vedere că în decursul istoriei liberalii au insistat în repetate rânduri asupra definiției procedurale și legaliste a

conceptului de *cetățenie*, sperând să fundamenteze în acest fel solidaritatea socială. Accepțiunea liberală a cetățeniei însă, în ciuda frecventelor referiri la o presupusă “**identitate civică**”, ce ar decurge din ea, a avut în toți acești ani și o puternică încărcătură substantivă, identitară, și de apartenență la comunitatea politică. Felul în care această încărcătură ar putea fi explicată în condițiile comunităților politice divizate din punct de vedere etnocultural, rămâne deocamdată enigmatic. Sentimentul care în mod ideal ar trebui să-i caracterizeze pe cetățenii unui stat democratic multinațional ar trebui să fie unificator, *fără să-și propună contopirea diferitelor identități*. Cum acest sentiment nu a fost deslușit până în acest moment, rămân deocamdată **evidențele dilematice ale experienței istorice**:

- **acordarea** drepturilor de autoguvernare minorităților naționale care aspiră la acest statut **poate periclita unitatea și solidaritatea socială**, deoarece promovează conceptul comunității politice distincte;
- **refuzarea** acestor drepturi poate deveni la fel de destabilizatoare însă, din moment ce agravează sentimentul de excludere, **alimentează aprehensiunea colectivă** legată de perspectivele incerte ale viitorului comunității și fundamentează, astfel, opțiunea secesionistă.

Concluzii

Ca o **sinteză** privind **semnificația normativă** a teoriei liberale a drepturilor minoritare propusă de Will Kymlicka, putem constata că teoria în ansamblu aduce dovezi nu numai în favoarea necesității defnirii liberale a condițiilor egalității efective dintre grupuri, dar prezintă argumente și în susținerea afirmației că în privința membrilor comunităților etnoculturale, minoritare, *efectele autentice ale drepturilor individuale și universale ale omului se realizează doar în condițiile garantării egalității instituționalizate între comunități*. **În caz contrar, trebuie luată în considerare posibilitatea dispariției, într-un interval mai scurt sau mai lung de timp, a diferențelor etnoculturale – chiar și în condițiile celui mai tolerant și celui mai neutru mediu social.**

Chestionarul de autoevaluare

1. De care dintre modele de democrație analizate este România mai aproape. Argumentați de ce.
2. Care sunt principalele surse ale diversității etnoculturale și care dintre acestea se regăsesc în cazul României? Identificați exemple.

Bibliografie obligatorie (modului IV):

Salat, Levente: *Multiculturalismul liberal*, Polirom, Iași, 2001 (cap. 5, 6 și 7.)
Kymlicka, Will: Relațiile etnice și teoria politică occidentală, in: *Altera*, Anul V., Nr. 10, 1999, 95-148.

Bibliografie recomandată (modului IV):

Kymlicka Will: *Multicultural Citizenship*, Oxford, Oxford University Press, 1996;
MacIver, Don (ed.): *The Politics of Multinational States*, London: MacMillan Press Ltd., 1999;
Ghai, Yash (ed.): *Autonomy and Ethnicity. Negotiating Competing Claims in Multi-ethnic States*, Cambridge: Cambridge University Press, 2000;

Gagnon, Alain-G.–Tully, James (eds.): *Multinational Democracies*, Cambridge: Cambridge University Press, 2001.

Cornwell, Grant H.–Stoddard, Eve Walsh (eds.): *Global Multiculturalism. Comparative Perspectives on Ethnicity, Race and Nation*, Lanham–New York–Boulder–Oxford: Rowman & Littlefield Publishers, Inc. 2001;